

TMMOB • ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI
TARIM HAFTASI '87

“1980 SONRASI TÜRK TARIMI
YAPISAL GELİŞMELER VE
SORUNLAR”

SEMPOZYUM
Ankara, 6 - 7 Ocak 1987

**“1980 SONRASI TÜRK TARIMI
YAPISAL GELİŞMELER VE
SORUNLAR”**

**SEMPOZYUM
Ankara, 6 - 7 Ocak 1987**

BASIM YERİ: Yorum Basın Yayın San. Ltd. Şti.
Tel : 229 61 20 – 229 00 76
1987 – ANKARA

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
SUNUŞ	5
TÜRKİYE TARIMININ YAPISAL SORUNLARI	6
EKONOMİK GELİŞME VE TARIMSAL GELİRLER	12
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İÇ TİCARET HADLERİ	16
TARTIŞMA	49
TARIM – SANAYİ FİYAT EĞİLİMLERİ VE SORUNLARI	57
1980 SONRASI DIŞSATIMIMIZDA GELİŞMELER	63
TÜRKİYE'NİN AVRUPA TOPLULUĞUNA TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI (1981 – 1985)	72
TARTIŞMA	79
1980 SONRASI TARIM POLİTİKASI VE AET'YE UYUM OLANAKLARI	83
GAP VE GAP İLE TÜRK TARIMI ARASINDAKİ İLİŞKİLER	98
TARTIŞMA	106
TOPRAK REFORMUNDA URFA ÖRNEĞİ	112
KÖY DÖNÜŞÜM TİPOLOJİSİ VE KÖYLÜ/ ÇİFTÇİ HANELERİN UYUM VEYA DİRENİŞ STRATEJİLERİ	118
YENİ BİR TARIM POLİTİKASI GEREKSİNİMİ	122
TARTIŞMA	126

SUNUŞ

TMMOB Ziraat Mühendisleri Odasının düzenlediği Tarım Haftası' 87 etkinlikleri 6-7 Ocak 1987 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

Daha önceki yıllarda Odamız tarafından geleneksel olarak 10 Ocak günü kutlanan, "Ülkemizde Tarımsal Öğretimin Başlamasının Yıldönümü" törenlerini 1987 yılından başlayarak bir "Tarım Haftası" şeklinde değerlendirmeyi kararlaştıran Odamız, böylelikle Hafta süresince ülke tarımının ve Ziraat Mühendisleri mesleğinin sorunlarının gündeme getirilerek çözüm yollarının tartışılacağı bir platform oluşturmayı amaçlamıştır.

Tarım Haftası' 87 etkinlikleri, 6 - 7 Ocak 1987 günlerinde TÜRKİŞ salonunda konularında yetkin konuşmacıların ve tartışmacıların katıldığı " 1980 Sonrası Türk Tarımı - Yapısal Gelişmeler ve Sorunlar" adlı Sempozyumla başlatılmıştır.

8 Ocak 1987 günü Dost - Sanat Ortamında "Ağaçlar ve Orman" konulu dia gösterisi, 9 Ocak 1987 günü AST'da sergilenen " Zengin Mutafağı " adlı oyunla süren hafta etkinlikleri, 10 Ocak 1987 günü yine TÜRKİŞ salonunda yapılan "Tarımsal Öğretimin Başlamasının 141. Yıldönümü"ne ilişkin tören ve bunun devamında " Tarım ve Eğitim " konulu Panel ile sona erdi.

Ülke ekonomisinin ve toplumsal yapısının temelini oluşturan tarım sektörünün giderek ağırlaşan ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarının irdelenerek, çözüm yollarının önerildiği etkinliklerin kamuoyuna kalıcı olarak aktarılması amacıyla yayınlanan bu kitabın tarıma ışık tutacağı inancı ile Tarım Haftasının düzenlenmesindeki değerli katkılarından dolayı Sayın Muzaffer SENCER'e, Sayın Doç. Dr. Gürol ERGİN'e, Sayın Doç. Dr. Yücel AŞKIN'a, Hafta etkinliklerine katkıda bulunan tüm katılımcılara, ayrıca bu eserin meydana gelmesinde tüm emeği geçenlere teşekkür eder, saygılar sunarız.

Saygılarımızla,

Şerafettin TAV

Yönetim Kurulu Adına

T.M.M.O.B.

ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI

Başkanı

GİRİŞ

Türkiye tarımının 1950'lerden başlayarak yapısal değişme sürecine girdiği ve önemli dönüşümlere uğradığı bilinmektedir. Bu tarihlerde iç ve dış seçmelere bağlı olarak tarım kesimi kalkınmada öncelik kazanarak geniş yatırımlara sahne olmuş, bu süreç içinde hızla makineleşerek girdilerle donatılan tarımda geleneksel ilişkiler yerini yeni ilişkilere bırakmaya başlamıştır. Böylelikle, genelde kendine yeterli ve kapalı kır topluluklarında küçük boyutlu yaygın işletmecilik düzeyinde yapılan tarım, bu gelişmelere bağlı olarak hızla pazara açılmış ve ekonominin öteki kesimleriyle bütünleşmeye başlamıştır. Pazar ekonomisine açılan tarımsal üretim temeli üzerinde yeniden biçimlenen kır kesiminde, toprak birikimi hız kazanırken kapitalist ilişkiler giderek yaygınlaşmıştır. Üretim ve mülkiyet ilişkilerindeki değişikliklerle birlikte pazar ekonomisinin koşulları ve kapitalist tarım işletmeciliği kırdaki etkin olma yoluna girmiştir.

Tarımdaki bu yapısal gelişmeler, 1960'dan sonra değişik öncelikli ekonomi politikalarına karşın süregelen, ancak 1980'lere kadar geleneksel ilişkilerin kalıntıları ve kimi koruma ve destekleme önlemlerinden ötürü egemen bir nitelik kazanamamıştır. Türkiye genelinde olduğu gibi tarımda da sistemin belirleyici gücü durumuna gelen kapitalizm, sonunda 1980'den başlayarak önündeki tüm engellerden arınma olanağı bulmuştur.

1980 yılı Türkiye'nin kalkınma stratejisinde köklü bir dönüşüm yılıdır.

Bu stratejinin görünür amacı, korumacı bir politikayla ekonominin dış rekabete karşı korunması ve iç piyasanın çeşitli önlemlerle denetlenmesi yerine, iç ve dış rekabet koşullarının yaratılması ve ekonomik ilişkilerin yarışmacı pazar koşulları içinde oluşmasıdır.

Adıgeçen strateji değişikliği, toplumun her katında olduğu gibi kır kesiminde de değişme etkenlerine hız kazandırırken, yapısal sorunları daha da ağırlaştırmıştır.

Bu değişmeler kuşkusuz 1980 sonrası siyasal partilerin programlarında yansımaları bulunmuş, kimileri bu değişmelerin temsilciliğini yaparken, kimileri yarattığı sorunların sözcülüğünü üstlenmiştir.

Türkiye tarımının değişen ekonomi politikasıyla boyutları büyüyen yapısal sorunlarını kabaca 10 başlıkta toplamak olanaklıdır.

1. BUNLARDAN BİRİNCİSİ, TARIMSAL TOPRAKLARIN İŞLETMELERE VE MÜLKİYETE GÖRE DAĞILIMINDA SUREGELEN DENGESİZLİKTİR. 1980 Tarım Sayımı sonuçlarına göre büyüklüğü 50 dekarın altındaki işletmelerin tüm işletmeler içindeki oranı % 62.1'ken, işlediği alan işlenen toprakların ancak % 19.9'udur. Buna karşılık 500 dekarın üzerinde toprak işleten işletmelerin oranca % 0.9 (yüzde 1) düzeyinde kalırken, tarımsal alanın % 12.0'sini denetlediği anlaşılmaktadır.

Güvenirliliği kuşkulu olan 1980 verilerine göre, 100 dekarlık sınır ölçü alındığında beliren görünüm şudur: Tüm işletmelerin % 82.3'ü toprağın % 41.3'ünü işleyebilirken % 17.7'si

tarımsal alanın % 58.7'sini denetlemektedir. Bu çarpık tabloya ortalama işletme büyüklüğü açısından bakıldığında en küçük (20 dekarın altındaki) işletme dilimindeki ortalama büyüklükle en büyük (1000 dekarın üstündeki) diliminde ortalama büyüklük arasındaki ayırım 369 kattır.

Türkiye'de tarımsal toprakların işletmelere dağılımında beliren eşitsizlik mülkiyete göre dağılımında daha da belirgin bir nitelik kazanmakta ve çiftçi ailelerin önemli bir bölümünün işlediği toprağın tümüyle yada bir bölümüyle sahibi olmadığı gözlenmektedir.

Tarım topraklarının mülkiyete göre dağılımını veren son sayımın (1973) sonuçlarına göre, toprak sahibi olan çiftçi ailelerin % 89.6'sı mülk toprakların % 48.9 una sahipken, ailelerin % 10.4'ü toprakların % 51.1'ine sahip durumdadır. Duruma iki uç toprak dilimi açısından bakıldığında mülkiyet dağılımındaki eşitsizlik tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmaktadır. Sahip olduğu toprak 20 dekarın altında olan ve tüm çiftçi aileler içinde % 44.6'lık bir büyüklüğe ulaşan aile dilimi, toprakların ancak % 8.4'üne sahipken 500 dekarın üstünde toprağı olup ailelerin % 0.8'ini oluşturan aile dilimi, tarım topraklarının % 15.4'üne sahip durumdadır.

2. TARIMSAL TOPRAKLARIN İŞLETME VE MÜLKİYETE GÖRE DAĞILIMINDAKİ DENGESİZLİK, HERŞEYDEN ÖNCE TARIMDA GENİŞ BİR KESİM OLUŞTURAN TOPRAKSIZ AİLELERİN VARDIĞI BOYUTTA ANLATIMINI BULMAKTADIR. Toprak sahibi olmamakla birlikte başka yollarla toprak işleyenler hesaba katılmasa bile, topraksız ailelerin oranı, 1963'de % 8.5'ken, 1973'de % 14.2'ye yükselmiştir.

Toprakla tarımsal işletmecilik ilişkisi kuramayan bu ailelerin çoğunlukla geçimlerini hayvancılık, tarım işçiliği ve ırgatlıkla sağladığı bilinmektedir. 1973'de en düşük bir kestirmeyle 750.684'e çıkarak çalışan nüfusun % 10.8'lik kesimini oluşturan tarım işçilerinin, süregelen mülksüzleşme süreci içinde günümüzde daha büyük boyutlara vardığı kuşkusuzdur.

3. TOPRAKLARIN İŞLETMELERE DAĞILIMINDA GÖRÜLEN DENGESİZLİK, DEĞİŞİK TOPRAK — İNSAN İLİŞKİLERİNİN VE İŞLETMECİLİK BİÇİMLERİNİN DOĞMASIYLA SONUÇLANMIŞTIR.

1980 sayımına göre toprak tutmayarak sahip olduğu toprağı işleyen doğrudan işletmeler, tüm işletmelerin % 90.6'sıdır. İkinci işletmecilik biçimi olan kiracılık, 1963'den buyana azalma eğilimi göstermekle birlikte, 1970'de henüz tüm işletmeler içindeki payı % 5.1 olan bir işletmecilik biçimidir.

Geleneksel bir ilişki olan ve köylü ailelerin çok düşük bir geçim düzeyi ve bağımlılık ilişkisi içinde bulunmalarına yol açan ortaklıksa, yine zaman içinde gerileme göstermekle birlikte 1970'de oranca % 10.1'lik bir büyüklüğe varan işletmecilik biçimidir.

4. TÜRKİYE'DE TOPRAKLARIN İŞLETME VE MÜLKİYETE GÖRE DAĞILIMI BAKIMINDAN GENELDE DENGESİZLİK GÖSTEREN TARIMSAL YAPI, KÜÇÜK VE GEÇİMLİK İŞLETMELERİN EGEMEN OLDUĞU BİR YAPIDIR. Üstelik tarımsal işletme sayısının zaman içinde artmasıyla her işletme diliminde ortalama işletme büyüklüğü giderek düşmektedir.

Gerçekten 1952'de 2.588 bin olan tarımsal işletme sayısı, 1980'de 3.650 bine kadar yükselmiştir. Buna karşılık, tarımda yaratılan toprağın sınırlı kalması nedeniyle işletme başına ortalama büyüklük, 1952'de 77.0 dekar, 1980'de 62.3 dekara düşmüştür. Kısacası 1950 — 1980 yılları arasında tarımsal işletmeler % 30.1 oranında artarken, ortalama işletme büyüklüğü % 91.1 oranında azalmıştır.

Küçülme yada ufalanma özellikle küçük işletme diliminde gözlenmektedir. İşlediği toprağın büyüklüğü - rasyonel bir işletmeciliğe elvermeyecek olan - 20 dekarın altındaki cüce

işletmeler, 1980'de % 30.2'lik bir orana ulaşırken, tarımsal toprakların ancak % 4.1'ini işleyebildiği için ortalama büyüklüğüyle 8.5 dekara düşmüştür.

5. TARIMDA TOPRAKLARIN BÖLÜŞÜMÜNDEKİ DENGESİZLİKTE KAYNAKLANAN SORUNLAR, İŞLETMELERİN ÇOĞUNLUKLA ÇOK PARÇALI VE DAĞINIK BİR YAPIDA OLMASINDAN ÖTÜRÜ DAHA DA AĞIRLAŞMAKTADIR. İşletmelerin genelde çok sayıda ve dağınık parçalardan oluşması, zaman içinde süregelen bir eğilimdir.

1980'de tek parça işletme oranı ancak % 9.5'e çıkarken, işletme başına düşen ortalama parsel sayısı 6.4'de kalmış ve 10'dan çok parçalı işletme oranıysa % 19.8'lik düzeyini korumuştur.

6. TÜRKİYE TARIMININ ÖZELLİKLE TARIMSAL VERİMLİLİK ÜZERİNDE OLUMSUZ ETKİLERİ OLAN YAPISAL SORUNLARINDAN BİRİ DE ALT YAPI VE GİRDİ YETERSİZLİĞİDİR.

Gerçi Türkiye tarımı 1950 lerde aldığı hızla, tarımsal teknoloji ve tarımsal girdi kullanımında günümüze kadar önemli gelişmeler göstermiştir. Ancak başta alt yapı yatırımları ve sermaye yetersizliği olmak üzere, her türlü girdi kullanımının düşük düzeyde kalmasından ötürü tarım geniş ölçüde geleneksel yapısını korumuştur. Tarımın üretim, depolama, pazarlama vb. gibi alt yapısı yeterince gelişmediği gibi girdilerden yararlanma olanağı sınırlı kalmıştır. Makinalı ve sulu tarımın henüz yaygınlaşamayı ve pazarlama olanaklarının sınırlılığı nedeniyle Türkiye tarımı modernleşememiştir.

Alt yapı ve girdi yetersizliğinin baskıları altındaki tarımsal yapı, 1980'den sonra izlenen yeni politikanın çözücü etkilerine uğramıştır.

1980'den sonra ekonomideki genel yön değişikliği, tarımsal sübvansiyon ve destekleri azaltırken, tarımsal yatırımları ve kredi kaynaklarını kısmıştır.

Sözgelimi, 4 Planda tarımda % 5.3 olması öngörülen büyüme hızı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985 - 1989) nda % 3.6 olarak saptanmış ve sabit sermaye yatırımları içinde tarımın payı % 11.4 olarak hedeflenmiştir. Öte yandan tarımsal işletmelere kredi sağlayan hemen tek kuruluş olan Ziraat Bankasının tarıma açtığı ve zaten düşük olan - krediler giderek azalırken, kredi faizleri genelde tarımın üstlenemeyeceği ölçüde yükseltilmiştir. Sözgelimi, Ziraat Bankasından kaynaklanan tarımsal kredilerin toplam kredi hacmindeki payı 1985'de 15.4'e düşmüş, tarımsal krediler 1985'de % 28.0'lik faiz oranına bağlanmıştır.

7. TÜRKİYE TARIMININ TEMEL SORUNLARDAN OLAN GİRDİ YETERSİZLİĞİ, 1980'DEN BAŞLAYARAK DEĞİŞEN EKONOMİ POLİTİKASI UYARINCA TARIMDAN SUBVANSİYONLARIN GENİŞ ÖLÇÜDE KALDIRILMASI NEDENİYLE DAHA DA ARTMIŞTIR.

Her ülkede korunan bir kesim olan tarımdan devlet desteğinin çekilmesi, çoğunluğu yetersiz sermayeye dayanan tarımsal işletmeler üzerinde ağır baskılar yaratmıştır. Bu uygulamalarla girdi maliyetinin önemli ölçüde yükselmesi ve bu nedenle işletmelerin kimi girdilerden yoksun kalması, tarımsal verimliliğin ve çiftçi'nin yaşam düzeyinin düşmesine yol açmıştır.

1980'e kadar tarımsal üretimde kullanılan girdilerden hemen tümünün fiyatları devletçe belirlenerek desteklenirken, 24 Ocak'tan sonra izlenen politikayla girdi fiyatlarında önemli sıçramalar olmuştur.

Yeni politika uyarınca tarım araç ve makinalarıyla hayvan yemlerinin fiyatı serbest bırakılırken, başta tarımsal ilaçlar ve gübre olmak üzere tarımda kullanılan girdelerde sübvansiyona geniş ölçüde son verilmiştir.

Sözgelimi, 1970 fiyatları 100 sayıldığında 1980 – 81 yılları arasında tohumluk buğday 1825'den 3275'e, kimyasal gübrelerden diamonyum fosfat 2353'den 3412'ye, tarım araç ve makinaları 2080'den 3029'a, motorin 2262'den 3962'ye yükselmiştir.

8. TÜRKİYE TARIMININ ANILAN SORUNLARI ARTIRAN BİR BAŞKA ÖZELLİĞİ DE ÖRGÜTSÜZLÜKTÜR.

Çağdaş toplum, örgütlü bir toplumdur. Günümüz toplumlarında hemen her toplum kesimi ortak ilgi ve çıkarlarını gözetmek amacıyla çeşitli düzeylerde örgütlenmiş ve çiftçiler de bu örgütlenmede yerini almıştır.

Türkiye'deyse genelde sivil örgütlenme düzeyi düşük olduğu gibi, özellikle kır kesimi, en çok gereksinen bir kesim olduğu halde örgütlenmeye yabancı kalmıştır.

Özellikle mevsim ve piyasa dalgalanmalarından geniş ölçüde etkilenen tarım kesimi başlıca üretim, kredi ve pazarlama konularında kooperatif eliyle örgütlenmeye gereksinime gösterir.

Tarımda örgütlenmenin dar tanımıyla kooperatifçiliğin kapsamını aşan bir anlamı vardır. Örgütlenme genel anlamıyla güç ve kaynak birliği sağlamanın yanısıra, her türlü bilgi ve deneyim alışverişini, iletişim ve etkileşimi sağlama, yenilik ve gelişmeleri izleme, kamuoyu yaratma ve baskı grubu oluşturma gibi işlevleri içerir.

Daha da önemlisi, ülkemizde nüfusun kabaca yarısını oluşturan kır nüfusunun örgütlenmesi katımlı demokrasinin ön koşuludur.

Ülkemizde uzun bir geçmişi bulunmayan kooperatifçiliğin ortak sayısı ve olanaklarıyla etkinliği çok sınırlı kaldığı gibi bu işlevleri henüz yerine getirecek nicelik ve nitelikte olmadığı bilinmektedir.

Tarımda özel amaçlı - köy kalkınma kooperatifleri bir yana, özellikle kredi ve satış alanında etkinlikte bulunan kooperatifler, bu sınırlı bağlamda bile ağır sorunlarla karşılaştığı gibi, yeterince gelişme olanağı bulamamıştır.

9. TARIMIN YUKARDA ANILAN SORUNLARA BAĞLI OLARAK GÖSTERDİĞİ TİPİK ÖZELLİK DÜŞÜK VERİMLİLİKTİR.

Gerçi 1950'den beri tarımsal ürünlerde önemli üretim artışları olmuşsa da bu artış tarımsal girdilerdeki gelişmelere karşın toprağın yüzey verimliliğinin artırılmasından değil, daha çok tarıma açılan alanların genişlemesinden doğmuştur.

Duruma 1980 – 1985 dönemi açısından bakıldığında üretimdeki artış, büyük ölçüde nadasa bırakılan toprakların daralmasından kaynaklanmış, gerçekte tarımsal verimlilikte düşmeler olmuştur. 1985'de 1980'e göre belli başlı bitkiles ürünlerin üretimi % 19.3'lük bir artışla 60.440 bin tona yükselmişse de, üretimin yapısında bir değişme olmadığı gibi, çok az üründe verimlilik artışı sağlanabilmiştir.

Adıgeçen-beş yıllık dilimde tahıl üretiminin payında % 4.7'lik bir azalmaya karşılık, e endüstri bitkilerinde % 2.5, sebze % 0.9, baklagillerdeyse % 0.8'lik bir artış sağlanabilmiştir. Ancak ticari bitkilerde daha yüksek olan görelî üretim artışına, verimlilik artışı eşlik etmemiştir. Sözgelimi bitkisel ürün grupları içinde, endüstri bitkileri ve yumru bitkilerde verimlilik görece yükselirken, tahılda, baklagillerde ve yağlı tohumlarda genelde düşmüştür.

10. 1980'DEN GÜNÜMÜZE TARIMSAL VERİMLİLİĞİN DÜŞÜKLÜĞÜ KADAR, TARIMSAL KREDİ VE FİYAT POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER, SONUÇ OLARAK GELİR DAĞILIMININ TARIMDA ÇALIŞANLAR ALEYHİNE BOZULMASI VE TARIMSAL GELİRLERİN DÜŞMESİNE YOL AÇMIŞTIR.

Gerçekten 1983'den başlayarak girdi fiyatlarına yapılan zamlar üretim maliyetini artırırken, iç ve dış pazarlardaki kimi tıkanıklıklar tarımı önemli bir sıkıntıya düşürmüştür. Ar-

tan üretim maliyeti, küçük ve borçlu üreticinin ürününü hemen ve en düşük fiyatla paraya dönüşürmesini gerektirmiş ve ancak üretim harcamalarını karşılayacak bir gelire yetinmesine neden olmuştur. Üreticinin gelirindeki azalma, salt yaşam düzeyini düşürmekle kalmamış, üretim yatırımlarını kısmasına yol açarak üretimi de olumsuz yönde etkilemiştir.

Ancak tarımsal gelirlerin düşmesinde ve iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesinde en önemli etken, ürün fiyatlarını destekleme politikasındaki değişikliklerdir.

1980'den başlayarak Türkiye'de 1930'lardan beri devletçe uygulanan fiyat alım destekleri yerini serbest piyasanın acımasız koşullarına bırakmıştır.

Belli başlı ürünlerde uygulanan taban fiyatları sözde enflasyonist baskı yaratılmamak amacıyla bir yandan düşük tutulurken, bir yandan geç ilan edilerek üreticinin ürününün değerlendirilmesi önlenmiş ve tarımsal ürünler spekülasyon konusu yapılmıştır.

Taban fiyatlarının girdi maliyetleri karşısındaki düzeyini saptamak üzere 1980 - 1986 yılları arasında taban fiyatlarıyla girdi fiyatlarının gösterdiği artışı karşılaştırmak yeterlidir. Bu dönemde ondört tarımsal ürüne ilişkin destekleme fiyatları ortalama 12 kat artarken, bu ürünlerin üretiminde kullanılan en önemli girdilerden gübre, mazot, tarımsal ilaç, sulama ve tohumluk karşılığında çiftçinin ödediği fiyatlar 24 katın üzerinde bir artış göstermiştir.

Kısacası, 1980'den bu yana çiftçi giderek yoksullaşmıştır.

Görüldüğü gibi, 1980 sonrası gelişmeler, tarım kesiminin yapısal sorunlarını gidermek şöyle dursun boyutlarını daha da arttırmıştır.

Bu sorunların bir bölümünü hafifletmek amacıyla son günlerde alınan tarımsal düzenleme önlemlerinin bu yapıda bir değişiklik, yapacağını ummak aşırı iyimserlik olur.

I. OTURUM

Yönetin Prof. Dr. Bilsay KURUÇ

EKONOMİK GELİŞME VE TARIMSAL GELİRLER

Dr. Seyfettin GÜRSEL

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İÇ TİCARET HADLERİ

Prof. Dr. Ergun KİP

GELİŞMİŞLİK VE TARIMIN YERİ

Sanayileşme sürecinde tarımın milli gelir ve faal nüfus içindeki payı giderek azalır. Bugün gelişmiş ülkelerde her iki büyüklüğün payı da yüzde 10'un altındadır. Bu yapısal özellik gelişmişliğin başlıca göstergelerinden biridir. Bunun nedeni tarımda gerek toprak verimliliğinde gerekemek verimliliğinde yüksek artışların mümkün olması buna karşılık tarım ürünlerine olan talebin gelire oranla sınırlı kalmasıdır. Bir başka deyişle gelir yükseldikçe tarımsal ürünlere yapılan harcamaların payı giderek azalır.

Dolayısıyla tarım kesiminin gelişme açısından hedefi, az sayıda emekle ülke nüfusunun yeterli bir düzeyde beslenmesini ve uluslararası pazarın durumuna kıyasla karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanarak mümkün ihracat düzeyini sağlayacak miktarda üretimi gerçekleştirmek olmalıdır. Bu başarılı olduğu takdirde tarımda kişi başına düşen gelir sorunu da büyük ölçüde çözümlenmiş olur. Çünkü tarımda ortalama gelir milli gelir ortalamasına yakın bir düzeyde teşekkül eder.

Böyle bir gelişme sanayileşme sürecine paralel olarak gerçekleşmezse, tarımsal geliri baskı altına alan kaynak aktarma mekanizmaları kaçınılmaz olarak gündeme gelir. Bu mekanizmalar ekonomik sisteme göre farklı olabilirler. Piyasa mekanizmaları kullanılarak dolaylı bir biçim alabilirler ya da merkezi planlama aracılığıyla doğrudan uygulanabilirler. Doğal olarak her sisteme tekabül eden mülkiyet biçimleri de farklı olur. Ama her zaman köylülük açısından sancılı bir sürece neden olurlar. Çoğunlukla siyasal baskı kaçınılmaz olur, dolayısıyla çoğu zaman anti - demokratik rejimler altında uygulanırlar. Gerek kapitalist gerek sosyalist sistemlerde tarımdan kaynak aktarma olgusu yaşanmış ve kimi ülkede halen yaşanmaktadır.

TÜRK TARIMINDA DURUM

Türk tarımını bu açıdan ele aldığımızda büyük sorunlarla karşı karşıya olduğunu görüyoruz.

1925 - 1985 arasında Türkiye'de tarımsal katma değer 8 kata yakın bir artış kaydederken, toplam nüfus 4 kata yakın artmıştır. Tarımsal ürün ihracatı ise dolar olarak 30 kata yakın artmıştır. Bu uzun dönemde doların değer kaybı dikkate alınsa bile ihracatta yüksek bir reel artışın sağlanmış olduğu açıktır.

Bu rakamlara bakarak tarımda gelişmenin nisbeten başarılı olduğu söylenebilir. Nitekim, Türkiye'de kimi azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi açlık sorunu yaşanmamış, kendi kendine yeterli az sayıdaki ülkelerden biri olmayı sürdürmüştür. Ancak hayvansal ürünler ve genel olarak proteinli ürünler açısından çok yetersiz kaldığını da hatırlatmak gerekir.

Türkiye tarımı yukarıda tanımladığımız hedef açısından değerlendirildiğinde ise bu başarı büyük ölçüde gölgenelmektedir. Tarımda kişi başına ortalama gelir, tarım dışı kesimdeki

ortalama gelirin yüzde 18 - 20'si civarında seyretmiştir, halen de bu oran civarındadır. Bu oran 1930'ların başında büyük depresyon sırasında yüzde 13.5'e düşmüş, 1970 - 1977 arasında yüzde 24'e çıkmıştır. Buna karşılık tarımdaki faal nüfus çok yavaş bir azalma seyri göstererek yüzde 80'lerden yüzde 55'e düşmüştür. Bunun sonucunda da yukarıda belirttiğimiz gibi tarım ile tarım dışı kesim arasındaki ortalama gelir farklılığı 1/5 civarında oluşmuştur. Oysa Türkiye'nin gelişmişlik seviyesine yakın ülkelerde bu oran 1/2 - 1/2.5 arasındadır.

Tüm bu kritik sayıların bir tek anlamı vardır: Tarımda emek verimliliği ekonomik gelişmenin çok gerisinde kalmıştır. Türk tarımının temel sorunu budur. İç ticaret hadleri, taban fiyatı politikaları, sübvansiyonlar, gelir adaletsizliği ve benzeri sorunlar bu temel sorunun türevleridir ve tek başına ele alındıklarında yanlış anlamalara ve yanlış çözümlere yol açabilmektedirler.

TEKNOLOJİK GELİŞME VE VERİMLİLİK

Teknolojik gelişme açısından bir değerlendirme yapıldığında mekanizasyonun büyük ölçüde tamamlandığını görüyoruz. Traktör ve işletme sayısı ile işlenen toprak yüzölçümü karşılaştırıldığında, 1980'lere doğru traktör talebinin doyum noktasına ulaştığını hatta aşırı traktörleşme eğilimlerinin ortaya çıktığını gözlemleyebiliyoruz. Diğer tarım aletleri bakımından gelişme bu düzeyde olmasa da büyük aşama kaydedildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sulama halen işlenen toprakların yüzde 15'inde mümkündür ve yeterli olmaktan uzaktır. Gübre kullanımı da 1970'li yıllardan itibaren büyük bir artış göstermekle birlikte henüz yeterli değildir. İşlenen arazinin yaklaşık yüzde 70'i gübrenemekte ancak hektar başına düşen gübre miktarı gelişmiş ülkelere oranla düşük kalmaktadır. İlaçlama ve tohum seleksiyonu alanlarında son yıllarda dikkat çekici gelişmeler olmakla birlikte ulaşılan düzey yeterli olmaktan çok uzaktır.

Bu gelişmelerin sonucunda toprak verimliliği son 30 yılda hızlı bir artış göstermiştir. Böylelikle Güney Avrupa ülkelerindeki verimlilik düzeylerine kimi ürünlerde yaklaşmış, kimi ürünlerde ise henüz bu verimliliğin uzağında bulunuyorsa da, Türkiye'ye yakın gelişmişlikteki ülkelerin verimlilik düzeyleriyle önemli bir fark yoktur.

Ancak emek verimliliği açısından aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Emek verimliliği toprak verimliliğinden daha hızlı bir artış göstermekle birlikte (Bu durum 1975 yılına kadar geçerlidir) başlangıçta varolan nisbi emek fazlası azaltılamadığından, tarım ile tarım dışı kesim arasında kişi başına düşen gelir açısından kabul edilemez farklılık günümüze kadar gelmiştir. Tarımın milli gelir içinde halen yüzde 20'lik bir paya sahip olduğu dikkate alındığında tarım kesiminde istihdam edilen emeğin faal nüfusa oranının yüzde 40 civarında olması beklenirdi. Oysa daha önce de belirttiğimiz gibi bu oran yüzde 55'tir.

Bu farklılığa bir de tarım kesimi içindeki büyük gelir adaletsizliği ve köylerin kamu hizmetlerinden çok düşük bir oranda yararlanabildiği (bölgeler arası büyük eşitsizlikler ayrıca ele alınmalı) gerçeği eklenince, tarım sorununun Türkiye'nin sosyo - politik sorunları açısından ilk sıraları belki de birinci sırayı işgal etmesi hiç de şaşırtıcı değildir.

SÖZDE ÇÖZÜMLER

Sorunun sözde çözümlerinden birisi tarıma sübvansiyonlarla gelir aktarılmasıdır. taban fiyatları politikası, gerek girdi sübvansiyonları aracılığıyla gerçekleştirilen bu politikanın doruk noktası 1975 - 1977 dönemidir. Bu yolla tarımda kişi başına geliri yükseltmek ancak kısa vadede ve dış borç olanaklarının elverdiği ölçüde mümkün olabilmektedir. Bir süre sonra tarımsal gelirler, ücretler ve kâr arasındaki bölüşüm mücadelesi ekonomik ve poli-

tik mekanizmalar aracılığıyla enflasyonu patlatmakta ve iç ticaret hadleri süratle tarımın aleyhine gelişebilmektedir. Nitekim 1978 - 79'dan itibaren iç ticaret hadleri tarımın aleyhine gelişmeye başlamış ve bu gelişme bugüne kadar sürmüştür.

Aslında gelişme sürecinde iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi normaldir hatta gereklidir. Bununla birlikte eğer emek verimliliğindeki artış tarımsal fiyatlardaki nisbi gerilemenin üzerinde ise (ki sağlıklı bir gelişme sürecinde böyle olmalıdır) tarımda kişi başına ortalama gelir yükseliyor demektir ve iç ticaret hadleri tartışma konusu olmaktan çıkar. Eğer emek verimliliğindeki artış tarımsal fiyatlardaki nisbi gerilemenin altında kalıyorsa tarımsal geliri yükseltmek ya da en azından mevcut düzeyde tutabilmek ücretler ve kârlardan yapılacak gelir transferiyle mümkün olur. Buysa ancak antiinflasyonist politikalarla birlikte yürütülürse sosyal adalet açısından bir anlam taşır ama ekonomik kalkınma açısından hiç bir değeri yoktur.

Somut bir örnek bu analizi açmaya yardımcı olabilir. İç ticaret hadleri genel olarak tarımın aleyhine gelişirken et ürünlerinde az da olsa lehte bir gelişme söz konusudur. Ancak bu gelişme verimliliğin yerinde sayması, dolayısıyla ürün arzının talebe oranla yetersiz kalması ve et ürünlerinde gelir talep esnekliğinin yüksek olmasının sonucudur. Son tahlilde de üretici dahil herkezin aleyhine bir durumdur.

ÇÖZÜMLER

Yukarıdaki analizin ışığında tarımdaki temel sorunun çözümünün çok yönlü olarak ele alınması gerektiği ortadadır. Ancak bir dizi gelişme ve reform birlikte gerçekleştirilebildiği takdirde önümüzdeki 10 - 15 yıl içinde sorunu asgari ölçüde çözmeyi umabiliriz. Aksi takdirde büyük bir sosyal krizin bizi beklediğini bilmek zorundayız.

Bu gelişme ve reformları şöyle özetleyebiliriz:

1 - Nüfus hızı mutlaka önümüzdeki 10 yıl içinde yüzde 1 civarına düşürülmelidir. Özellikle kırsal alanda nüfus artışının ortalamasının üzerinde olduğu ve yüzde 3'e yaklaştığı düşünülürse, nüfus artış hızında dikkate değer bir azalma olmadan aşağıda da belirteceğimiz nedenlerle çözüm mümkün olmayacaktır.

2 - Kalkınma temposu istikrarlı bir biçimde yüzde 7'nin üzerine çıkarılmalıdır. Bununla birlikte bu temponun tek başına tarımsal nüfus fazlasını mas edebileceği sanmak yanlış olur. Çünkü uluslararası piyasada rekabet edebilmek için Türk ekonomisi emek tasarruf eden teknolojilere yönelmek zorundadır. Aksi takdirde ücretleri çok düşük düzeyde tutmak zorunda kalacaktır. Aslında böyle bir alternatifi gerek demokrasi gerek kalkınma açısından bir çözüm olarak anmak bile abestir.

Dolayısıyla büyüme hızına oranla istihdamın düşük kalacağını bilmemiz gerekiyor. Kaldı ki son yıllarda hızla yaygınlaşan elektronik devrim geleneksel olarak yüksek istihdam yaratan hizmetler sektöründe de emek tasarrufu yolunu açmıştır. Türkiye de uzun süre bu gelişmelerin dışında kalmayacaktır. Kalmamalıdır. Bu nedenle nüfus artış hızında radikal bir düşme kaçınılmaz olmaktadır.

3 - Sübvansiyonlar verim artışına özellikle de emek verim artışına bağlanmalıdır. Taban fiyatı politikası ortalama maliyetleri karşılayarak istikrar sağlamaya yöneliktir. Bu amaç dışına çıkarak, gelir transferi mekanizması olarak kullanılması ekonomik istikrarsızlığı arttırdığından hem yanlıştır hem de çözüm değildir.

Girdi sübvansiyonları ise hem ekonomik rasyonaliteyi dikkate alacak hem de kooperatifleşmeyi destekleyecek biçimde selektif olarak uygulanmalıdır. Aksi takdirde gerek satış gerek girdi düzeyinde yapılan sübvansiyonlar pazara en açık büyük işletmelere daha çok yaramakta ve tarım içi gelir bölüşümünü bozmaktadır. Ekonomik rasyonellikten kastımız, süb-

vansiyonların ancak aktarılan geliri karşılayabilecek verim artışı doğuracak düzeyde tutulmasıdır.

4 – Toprak reformu toprak mülkiyetinin büyük ölçüde adaletsiz olarak dağıldığı ve büyük toprak mülklerinin atıl kaldığı ya da geri teknolojilerle işlendiği durumlarla sınırlı tutulmalıdır. Toprak reformunun esas olarak sosyal adaleti tesis etmeyi amaçlayabileceği, tarımsal gelişmeye katkısının sınırlı, hele kimi yanlışlara düşüldüğü takdirde tarımsal gelişmenin aleyhine olabileceği unutulmamalıdır. Tarımda sosyal adalete yönelik ve verim artırıcı bir diğer mekanizmanın da progressive arazi vergisi olduğu hatırlanmalıdır.

5 – Kooperatifleşme elzemdir. Türkiye'de tarımsal işletmelerin yüzde 70'i 50 hektardan daha az toprağa sahip işletmelerden oluşmaktadır. Gerek modern teknolojinin olanaklarından rasyonel olarak yararlanmak; gerek pazarlama sürecinde ortaya çıkan rantların hiç olmazsa bir kısmını üreticinin cebine aktarabilmek için kooperatifleşme şarttır.

Tarım kesiminin diğer bir çok teknik, ekonomik ve sosyal sorunları olduğu bir gerçektir. Bu sorunların çözümleri "temel sorun" dan bağımsız olarak bir dizi reformu, yeni düzenlemeyi ve önlemi gerektiriyor olabilir. Ayrıca son bir kaç yılın ürünü olan ve halen geliştirilme aşamasında olan bio - teknolojiler ve muhtemel sonuçları, uluslararası tarım piyasasındaki muhtemel gelişmeler, tarım politikaları oluşturulurken dikkate alınması gereken olgulardır. Biz bu yazıda tarım kesimi ile tarım dışı kesim arasındaki gelir uçurumunun nedeni ve çözüm yollarını kalkınma perspektifi bağlamında ele almakla yetindik.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İÇ TİCARET HADLERİ

Prof. Dr. Ergün KİP
Gazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Ekonometri Bölümü Başkanı

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde sektörler arası mal ve hizmet alışverişlerinde kaynak aktarımlarının yönü ve niteliği araştırılırken; iki sektörlü modeller, sadelikleri ve kolay geliştirilmeleri nedeniyle daha çok kullanılmaktadır. Bu modellerde, ekonomideki mal ve hizmet üretim faaliyetleri, geleneksel ve modern sektörler veya tarım ve sanayi sektörleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

Tarım ve tarım dışı sektörler arasındaki değişim (mübadele) hadleriyle ilgili bir gösterge olan iç ticaret hadleri, genel olarak tarım ürünleri fiyat indeksi ile sanayi ürünleri fiyat indeksi arasındaki bir oran olarak kullanılır. Dolayısıyla, sanayi ürünleri fiyatları sabit iken tarım ürünleri fiyatları yükselirse veya tarım ürünleri fiyatları sabit iken sanayi ürünleri fiyatları düşerse ya da her iki fiyat indeksi artmakta birlikte tarım ürünleri fiyatlarındaki artış daha büyük olursa ticaret hadleri tarımın lehine, aksi halde ise tarımın aleyhine gelişir.

İki sektörlü kalkınma modelleri çerçevesinde yapılan analizler içinde sektörler arasındaki mal ve hizmet alışverişlerini irdeleyen "iç ticaret hadleri yaklaşımı", ekonomi - içi tarım ve sanayi kesimleri arasındaki mal ve hizmet alışverişlerinin durumunu, derinliğine olmamakla birlikte, kuşbakışı göstermesi dolayısıyla, 1960'lı yıllardan bu yana çeşitli ülkelerdeki iktisatçılar tarafından sık sık kullanılmaktadır.

"İç ticaret hadleri çözümlenmesi" ülkemiz açısından da özel bir ilgi uyandırmaktadır. Bunun nedeni, iktisadi kalkınma teorisinde kaynak aktarımı konusunda ileri sürülen bazı görüşlerin ülkemizde ne derece geçerlilik taşıdığına ortaya konulması bakımından böyle bir çözümlenmenin ışık tutucu nitelikte olmasıdır. Bilindiği gibi, ülke ekonomisinin geleneksel ve modern sektörler yada tarım ve sanayi sektörleri şeklinde ele alınıp kaynak aktarımı sorunları incelenirken, tarım kesiminden sanayi kesimine çeşitli yollardan kaynak aktarılacağı, bir takım iktisatçılar tarafından ileri sürülmüştür. Onlara göre, tarım kesimi sanayi girdisi olan ürünleri ucuza sağladığı takdirde, sanayiciler daha çok yatırım yapabilme olanağına kavuşacaktır. Öte yandan sanayide çalışan işçilerin tükettikleri tarımsal kökenli gıda maddelerinin ucuzluğu, işçi ücretlerinin düşük olmasına yol açacağından, sanayileşmede bir başka kaynak daha sağlanmış olacaktır.(1) Başka bir deyişle, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine çevirerek, vergi etkisindeki fiyat politikası ile tarımı vergileme olanağı doğacaktır.

Yukarıdaki açıklamadan iç ticaret hadlerinin tarım veya sanayi lehine dönmesinin bir ülke ekonomisinin gelişme yönü ve/veya derecesi üzerindeki etkisi ve önemi anlaşılmaktadır. Burada bu konu üzerinde özellikle durulmuştur. Zira herhangi bir araştırmada iç ticaret hadlerinin tarım veya sanayi lehine geliştiğini saptamak arasında yaratacağı politika implikas-

yonları bakımından son derece önemli bir fark vardır. Araştırmalarımız sırasında rastlayabildiğimiz kadarı ile yurdumuza ilişkin, geniş ve dar kapsamlı olmak üzere, dokuz ayrı iç ticaret haddi hesaplanmasının varolduğunu gördük. Bunlardan beşi; LEva ve Abraham Hirsch,(2); Taner Berksoy, (3) Ülke Eğeci (4), Nur Keyder(5) ve Oktay Varlıer(6) iç ticaret hadlerinin tarım lehine döndüğünü ifade etmektedirler. Sadun Aren,(7) Güneri Akalın, (8) Murat Karayalçın - Zeynep Arat(9) ve D.İ.E. (1) iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine döndüğünü belirtmektedirler.

Türkiye'de iç ticaret hadlerine ilişkin olarak girilen bütün bu denemelerin gerek kapsam ve gerekse yöntemleri açısından farklı oluşları ve birbirleriyle tutarlı sonuçlar veremeleri nedeniyle yeni bir denemeye gerek görülmüştür. Bu çalışmada, yukarıda sözü edilenlerden farklı olarak, iç ticaret hadleri sadece tarım ve sanayi veya tarım dışı sektörler arasında global olarak ele alınmamakta, tarımsal üretimdeki ürün grupları ve tekil ürünler itibariyle de hesaplanmaktadır. Bilindiği gibi, iç ticaret hadlerini hesaplayabilmek için ikiindekse gereksinme duyulmaktadır. Bunlardan birincisi, çiftçinin eline geçen fiyatları yansıtan indeks, ikincisi de çiftçinin ödediği fiyatları yansıtan indeks. Burada, çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksi olarak iki indeks kullanılmaktadır. Birincisi, Ticaret Bakanlığı Konjonktür dairesinin yayınladığı Toptan Eşya Fiyatları İndeksinin Gıda maddesi ve yem bölümünün alt bölümleri (toplam, nebatî gıda maddesi, hayvan ve hayvan ürünü) ikincisi de bizim bu araştırmada hesapladığımız bitkisel ve hayvansal olmak üzere Türkiye tarımının en önemli 28 ürününü içeren bir fiyat indeksi. Çiftçinin ödediği fiyatlar indeksi olarak da, yukarıda sözü edilen toptan eşya fiyatları indeksinin sanayi ham maddesi ve yarı mamulü bölümünün bütün alt bölümlerini içine alan "toplam" alt bölümü kullanılmaktadır.

UZUN DÖNEMDE İÇ TİCARET HADLERİ

Bir ülkede değişik mal ve hizmetlerin fiyatları, uzun dönemde aynı veya farklı oranlarda artabilir yada azalabilir. Bu mal veya hizmetlerden birinin fiyatını diğerlerinden soyutlamak anlamlı değildir. Önemli olan, bu mal veya hizmetlerin (oransal) fiyatlarıdır. Tarım ve sanayi gibi çok sayıda mal türünü içeren sektörler söz konusu olduğunda, birbirine oranlanan bu mallara ait bileşik fiyat indeksleridir. Örneğin, tarımsal fiyatlar 10 yılda % 100 artmış olabilir. Fakat diğer fiyatlar % 200 yükselmişse, görece fiyatlar tarım aleyhine dönmüş demektir. Bu durumda, tarım ürünlerinin diğer mal ve hizmetleri satın alma gücü azalmıştır; 10 yıl öncesini temel (baz) yıl kabul edersek, fiyat indekslerinin oranı 100/100 dür. 10 yıl sonra 200/300 olmuştur; yani, tarımsal ürünlerin satın alma gücü % 33 azalmıştır.

Tarım ürünlerinin uzun dönemde, iç ve dış piyasada daha çok sanayi ürünleriyle değişimi konu edilir. Çünkü, bu değişimin, geniş kapsamlı ekonomik etkileri vardır. Özellikle, dünya piyasasında ticaret hadlerinin (dış ticaret hadleri) tarımsal ürünler aleyhine seyri, az gelişmiş ülkelerin temel sorunudur; gerçek (reel) gelir kaybına yol açmaktadır. Gerçi, tarımsal ürün ihrac eden sadece az gelişmiş ülkeler değildir; ileri sanayi ekonomilerinin bir kısmı da, büyük ihracatçı durumundadır. Nevar ki, bunların tarım üretimindeki verimlilik artışı, dolayısıyla maliyet azalışı, ticaret hadlerindeki aleyhe dönüşün etkisini yok etmektedir. Bundan ötürü, sorun öncelikle az gelişmiş ülkeleri ilgilendirmektedir. (10)

İç piyasada ticaret hadlerinin (iç ticaret hadleri) tarımsal ürünler aleyhine dönmesi de önemli olmaktadır. Ticaret hadlerinin tarımsal ürünler aleyhine dönmesi ile, tarımla sanayi arasında zaten varolan gelir dengesizliği büyümektedir. Tarımla sanayinin karşılaştırılmasında en önemli yeri tarımla sanayi arasındaki ticaret hadlerinin aldığı bilinen bir gerçektir. Tarımın sanayi karşısındaki durumunun araştırılması olarak ele alınan bu konu, özellikle bir ülkenin tarımının satış olanaklarını ve satın alma gücünün araştırılmasını kapsamaktadır. Satın alma gücü ise, bilyandan satılan ürün miktarına, diğer yandan ise satılan ve satın alınan malların fiyatlarına bağlıdır. Bu bakımdan iç ticaret fiyat indeksleri ve ticaret hadleri tarımla sa-

nyayinin karşılaştırılmasında ve tarımın satın alma gücünün saptanmasında çok önemli bir yer tutmaktadır.

İÇ PİYASADA TARIMSAL ÜRÜNLERİN TİCARET HADLERİ

İç ticaret hadleri kavramı belirli bir sosyal sınıfın, özellikle köylü sınıfının, satın alma gücünde ve ekonomik refahındaki değişimleri izlemek amacıyla kullanılmaktadır. Belirli bir temel yıla göre, köylünün yetiştirerek piyasaya arzettiği ürünlerin fiyatları, bu sınıfın kendi tüketim ihtiyaçları için veya ürettiği malları yeniden üretmek için satın aldığı maddelerin fiyatları ile karşılaştırılmakta ve örneğin köylünün sattığı malların fiyatlarında bir düşme görülmüş ise, bundan köylü sınıfının bir gelir ve refah kaybına uğradığı anlamı çıkartılmaktadır. (11) Çok çeşitli ve oldukça karmaşık ticaret hadleri tanımlamaları bulunmakla birlikte aşağıda iki çeşit ticaret hadleri tanımlaması iç piyasaya uyarlanmış biçimde verilmektedir.

MAL DEĞİŞİMİNE DAYANAN TANIMLAR

Bu grupta yer alan net değişim ve gelir ticaret hadleri gibi tanımlanır. Üretilen mal ve hizmetlerin iç piyasadaki değişimine dayanmaktadır.

a) Net Değişim Ticaret Hadleri: Dış ticarete olduğu gibi, iç ticarete de ticaret hadlerinin en pratik ve yaygın tanımı budur. Çiftçinin yetiştirerek piyasaya arzettiği ürünler karşılığında eline geçen fiyatlar indeksinin çiftçinin kendi tüketim ihtiyaçları veya tekrar üretimde bulunabilmek için satın aldığı girdilere ödediği fiyatlar indeksine oranıdır.

$$N = \frac{P_T}{P_S}$$

N: Net değişim ticaret hadleri

P_T : Çiftçi eline geçen fiyatlar indeksi

P_S : Çiftçinin ödediği fiyatlar indeksi.

Çiftçinin sattığı ve satın aldığı mallar çok sayıda olduğundan fiyatları ifade etmek için indeks sayıları kullanılır. Formülden anlaşılacağı gibi çiftçinin ödediği fiyatlar sabit iken çiftçinin eline geçen fiyatlar yükselirse veya çiftçinin eline geçen fiyatlar sabitken çiftçinin ödediği fiyatlar düşerse ya da her iki fiyat indeksi artmakla birlikte çiftçinin eline geçen fiyatlardaki artış daha büyük olursa ticaret hadleri tarımın lehine değişir. Bunun anlamı, fiyat değişmelerinden dolayı, aynı miktar tarımsal ürünün daha fazla sınıai mamul satın alabileceğidir.

Net değişim ticaret hadlerinin tarım sektöründeki ekonomik refah değişmelerini göstermek bakımından bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Birincisi, bu tanım tarım ve sanayi sektörleri arasındaki ticaret hacminde ortaya çıkan değişimleri kapsamaz. Oysa bir sektörün ekonomik refahı bakımından fiyat değişimleri kadar ticaret hacmindeki değişimler de büyük önem taşır. Bu bakımdan net değişim ticaret hadlerindeki bir yükselme reel tarımsal gelirin kesin olarak arttığı anlamına gelmez. Örneğin, eğer tarım ürünleri ticaret hadlerindeki yükselme tarım ürünleri satışının büyük ölçüde daralması pahasına gerçekleşmişse bu durumda tarım sektörü, belki de öncesine göre daha düşük bir refah düzeyine inmiş olacaktır. İkincisi, daha öncede belirtildiği gibi, bu tanım verimlilik değişmelerini de yansıtmamaktadır. Eğer tarım ürünleri ticaret hadlerindeki düşmenin nedeni, örneğin tarım kesiminde daha ileri bir teknolojinin uygulanışı sonucu tarımsal ürün fiyatlarındaki düşme ise bu, tarım kesiminin refah kaybına uğradığı anlamına gelmeyebilir. Düşük fiyatlardan daha fazla tarım ürünü satı-

şında bulunabileceği için tarım kesiminin refahının artması daha yüksek bir olasılıktır.

b) Gelir Ticaret Hadleri: Tarımsal ürünlerin net değişim ticaret hadlerinde tarım kesiminin sattığı ürünler hacmine yer verilmez. Oysa fiyat değişimleri sonucunda tarım kesiminin elde ettiği toplam kazanç veya uğradığı toplam kayıplar sattığı ürün hacmine bağlıdır. Net değişim ticaret hadlerinin bu eksikliğini giderebilmek için gelir ticaret hadleri tanımlanmıştır. Gelir ticaret hadleri tarım kesiminin sattığı ürünlere ait değer indeksinin satın aldığı mallar fiyat indeksine bölümü yada net değişim ticaret hadleri ile tarım kesiminin sattığı ürünler hacim indeksine çarpımı yoluyla elde edilmektedir.

$$G = \frac{P_T}{P_S} \times O_T$$

G : Gelir ticaret hadleri

O_T : Tarım kesiminin sattığı ürünler hacim indeksi

Tanımdan anlaşılacağı gibi, gelir ticaret hadleri tarım kesiminin sattığı mallara dayanan satınalma kapasitesindeki değişimleri gösterir. O yüzden bu tanımlamaya "satınalma gücü" indeksi de denilebilir. Gelir ticaret hadlerindeki bir değişim, net değişim ticaret hadleri ve / veya tarım kesiminin sattığı mal hacmi gibi iki etmene bağlı olarak ortaya çıkar. Bu etmenlerden birisindeki düşüşe rağmen diğerinde daha yüksek bir artış olması, ticaret hadleri yükselmesi sonucunu doğurur. Öte yandan, her iki etmenin de aynı

yükselmesi sonucunu doğurur. Öte yandan, her iki etmenin de aynı oranda artması ve azalması halinde gelir ticaret hadlerinin tarım kesiminin ekonomik refah değişimleri ile ilgisi bulunmadığı gözlenebilir. Bu durumu bir örnekle belirtmeye çalışalım.

Önce çiftçinin eline geçen fiyatların % 10 oranında arttığını ve tarım kesiminin sattığı mal hacminin % 10 oranında daraldığını varsayalım. Bu durumda tarım kesiminin reel gelirinin, dolayısıyla ekonomik refahının, yükseleceği açıktır. Çünkü tarım kesimi, eskisine göre sattığı aynı hacimdeki mal karşılığında daha fazla mal (ya da aynı hacimdeki malı satacağı daha düşük bir mal hacmi ile) elde edebilecektir. İkinci olarak, çiftçinin eline geçen fiyatların % 10 oranında düşüğünü, tarım kesiminin sattığı mal hacminin ise %10 oranında arttığını varsayalım. Bu durumda tarım kesiminin reel gelirinin dolayısıyla ekonomik refahının, düşeceği açıktır. Çünkü , satılan aynı hacimdeki malla daha düşük hacimde mal elde edilebilecek (ya da satın alınan aynı hacimdeki mal karşılığında daha fazla mal vermek gerekecek) tir. Ele alınan bu iki durumda reel tarımsal gelir ve tarım kesiminin ekonomik refahı birbirine ters yönde değişmekle birlikte, gelir ticaret hadlerinde hiç bir değişim olmayacaktır.

Gerek bu nedenle, yani gelir ticaret hadlerinin sabit kalması halinde bunun net değişim ticaret hadlerindeki yada satış hacmindeki değişimlerin hangisinden kaynaklandığını saptamanın zorluğu dolayısıyla; gerekse araştırmada içerilen 28 ürün itibarıyla kısa zamanda bir hacim indeksi hesaplama güçlüğü göz önünde tutularak burada sadece net değişim ticaret hadleri üzerinde durulacaktır.

MATERYAL VE METOD

MATERYAL

İncelenen Dönem:

İncelenen dönem, toptan eşya fiyat indekslerine göre yapılan hesaplamalarda 1963 - 1985 yılları arası olmak üzere 22 yıllık bir dönem, bizim hesapladığımız çiftçi eline geçen fi-

yatlar indeksine göre yapılan hesaplamalarda 1963 – 1984 yılları arası olmak üzere 21 yıllık bir dönem olarak belirlenmiştir. Bilindiği gibi 1963 yılı planlı dönemin başlangıcıdır. Ayrıca kullanacağımız fiyat ve miktar indeksleri ile hesaplanan iç ticaret hadleri 1963 yılı baz alınarak belirlenmiştir. Ele alınan dönem, planlı dönem içindeki gelişmeleri göstermesi açısından da önemlidir.

İncelenen Ürünler:

Ülkemizde yetiştirilen tarım ürünleri çok çeşitlidir, bunların hepsini bir araştırma kapsamına almak hemen hemen olanaksızdır. Aslında bu ürünlerden bazıları da bütün çiftçileri ve hatta bir bölge çiftçilerini bile yakından ilgilendirmeyecek derecede önemsiz ürünlerdir. Bu bakımdan araştırmada içerilen 28 ürünün seçiminde, a) Mümkün olduğu kadar bitkisel ve hayvansal üretim kesimlerindeki her üretim dalını temsil edecek ürünlerin b) ekiliş, üretim ve değer yönlerinden söz konusu üretim dallarını temsil edecek ürünler olması ve, c) iç ticaret hadleri yönünden geçimlik kesimin kendi tüketimi için ürettiği ürünlerden daha çok iç ve dış piyasalar yönünden önemli olan ticari ürünlerden (cash crops) olması gibi ölçütler göz önünde bulundurulmuştur. Bu ürünler şunlardır:

Hububat grubundan: buğday, arpa, çavdar, mısır, pirinç,

Baklagiller grubundan: Fasulye, nohut, mercimek, fiğ,

Endüstriyel Bitkiler grubundan: Tütün, şeker pancarı, pamuk

Yağlı tohumlar grubundan: Ayçiçeği, pamuk çiğidi, susam

Yumru bitkiler grubundan: Zeytin, fındık, portakal, mandalina, üzüm, incir, Hayvan ürünleri grubundan: Süt, yumurta, yapağı.

Fiyat Serileri:

Araştırmada kullanılan fiyat serileri Türkiye düzeyindeki yıllık ortalama fiyatlardır. Bunlar D.İ.E. nün Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığına bağlı kuruluşlar aracılığı ile toplanarak "İlk - el fiyatları" veya "çiftçi eline geçen fiyatlar" adı altında yayınladığı fiyatlardır.

Üretim Serileri:

Araştırmada içerilen bütün ürünlerin üretim serileri D.İ.E. kaynaklarından alınmış ve üzerlerinde hiçbir değişiklik yapılmadan aynen kullanılmıştır. Hepsi Türkiye düzeyinde olan üretim serilerinden tarla ürünleri, meyvalar ve hayvansal ürünlerinki toplam üretimleri, hayvanları (sığır ve koyun) ise belediye mezbahalarında kesilen her yaşta hayvan sayılarını göstermektedir.

Pazarlanan Miktar Serileri

Bilindiği gibi tarımda, özellikle kendi kendine yeterli veya geçimlik bir kesimin var olduğu Türkiye tarımında, üretilen ürünlerin tamamı piyasaya intikal etmemekte, üründen ürüne değişmek üzere, belirli oranlardaki miktarları geçimlik kesimin tüketim (yemeklik ve yemlik) ve yarıdan üretimde bulunma (tohumluk gibi) gereksinimleri için ayrılmaktadır.

Çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksi ile buna dayanılarak hesaplanan ticaret hadlerinde, önemli olan her üründen üretilen toplam miktar değil, pazarlanan miktardır. Aksini düşünmek, üretilen her ürünün ticaret hadlerine konu olan diğer kesimle değişim konusu olduğunu (mübadale edildiğini) varsaymaktır. Oysa, diğer kesimle değişim konusu olmayan ürünlerin indekse girmesi anlamlı değildir. Araştırmada ele alınan ürünlerin pazarlanan oranları D.İ.E. nün 1979 yılına ait pazarlama oranlarıdır. (Tablo 1).

METOD

Bu çalışmada esas olarak tarımsal ürünlerin iç piyasadaki ticaret hadleri konu edilmiştir. Ticaret hadlerinin hesaplanması ise, yukarıda da belirtildiği gibi, bir indeks sorunudur. Araştırmada içerilen tüm 28 ürün ve ürün grupları itibariyle çiftçi eline geçen fiyatlar indeksleri hesaplanmıştır. Bu indekslerin hesaplanmasında aşağıdaki Laspeyres formülü kullanılmıştır.

$$P_L = \sum_{i=1}^n \frac{p_{ni}}{p_{oi}} x_{a_i}$$

$$a_i = \frac{P_{oi} q_{oi}}{\sum_{i=1}^n p_{oi} q_{oi}}$$

burada

P_L = Laspeyres fiyat indeksi

P_n = Cari Fiyat

P_o = Baz yılı fiyatı

q_o = Baz yılı miktarı (pazarlanan miktarlar)

a = Tartı

i = Ürün

n = Ürün sayısı

Tablo 1. Araştırmada ele alınan Ürünlerin 1979 Yılına Göre Pazarlanan Oranları (%)

ÜRÜN ADI	PAZARLAMA ORANI
Buğday	50,90
Arpa	31,10
Çavdar	31,80
Mısır	44,90
Pirinç	94,20
Fasulye	87,90
Nohut	81,00
Mercimek	69,50
Fiğ	31,60
Tütün	100,00
Şeker Pancarı	99,90
Pamuk	98,00
Ay Çiçeği	99,60
Pamuk Çiğidi	98,00
Susam	91,40
Patates	66,00
Soğan	70,80
Zeytin	79,30
Fındık	96,40
Portakal	88,80
Mandalina	93,00
Üzüm	71,70
İncir	91,80
Sığır	10,32
Koyun	9,81
Süt	49,21
Yumurta	80,00
Yapağı	58,46

KAYNAK (19) DİE Aylık Fiyat İndeksleri Bülteni.

Formülden görüldüğü gibi, indekse katılacak n sayıda ürünün basit fiyat indeksleri o ürünlere ait tartılarla çarpılıp toplanmaktadır. Tartılar ise n üründen her birinin baz yılındaki değerini indekse katılan tüm n ürünün baz yılındaki toplam değerine bölünerek bulunmaktadır. Yukarıdaki formül araştırmada içerilen tüm 28 ürün için

$$P_L = \sum_{i=1}^{28} \frac{P_{ni}}{P_{oi}} \cdot x_{a_i} \quad a_i = \frac{P_{oi} q_{oi}}{\sum_{i=1}^{28} P_{oi} q_{oi}}$$

şeklini ve ürün gruplarından örneğin tahıl grubu (buğday, arpa, çavdar, mısır, ve pirinç) için

$$P_L = \sum_{i=1}^5 \frac{P_{ni}}{P_{oi}} \cdot x_{a_i} \quad a_i = \frac{P_{oi} q_{oi}}{\sum_{i=1}^5 P_{oi} q_{oi}}$$

şeklini alır.

Araştırmada içerilen 28 ürün için basit fiyat indeksleri Tablo 2 de, tüm ürünler ve ürün grupları itibariyle pazarlanan miktarlara göre hesaplanan a_i tartıları Tablo 3 de ve bunlara dayanılarak tüm ürünler ve ürün grupları itibariyle hesaplanan çiftçi eline geçen fiyat indeksleri de Tablo 4 de verilmektedir.

—TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İÇ TİCARET HADLERİ—

TOPTAN EŞYA FİYATLARI İNDEKSLERİNE GÖRE NET DEĞİŞİM TİCARET HADLERİ

Bu ticaret hadlerini hesaplayabilmek için Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü'nün (1983 den bu yana Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Değerlendirme Dairesi Başkanlığı'nın) düzenleyip yayınladığı toptan eşya fiyatları indeks sayıları kullanılmıştır.

Bilindiği gibi bu indeksler gıda maddesi ve yem grubu altında toplam, bitkisel gıda maddeleri, hayvanlar ve hayvansal ürünler alt gruplarından; sanayi ham maddesi ve yarı mamulü grubu altında toplam, yakacak, maden, dokuma maddesi, kağıt, sinai ve madeni yağ, yapı maddesi alt gruplarından ve her iki grubu da içine alan, yani ekonomideki tüm fiyatlar seyrini gösterene, bir genel indeksten oluşmaktadır. Burada tarım ürünlerinin sanayi malları karşısındaki iç ticaret hadleri konu edildiğinden, bizi bu indekslerden gıda maddesi ve yem grubunun toplam ve alt grup indeksleri ile sanayi ham maddesi ve yarımamulü grubunun sadece toplam indeksi ilgilendirmektedir. Tablo 5 de toptan eşya fiyatları indeks sayıları verilmektedir.

TABLO 2

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN ÜRÜNLERİN BASİT FİYAT İNDEKSLERİ (1963 = 100)

YILLAR	BUĞDAY	ARPA	ÇAVDAR	MISIR	PRİNC
1963	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	99,15	99,66	98,70	95,86	91,00
1965	104,51	110,71	104,86	97,10	54,83
1966	109,50	121,26	114,42	97,79	142,41
1967	109,50	120,24	113,78	110,48	118,74
1969	118,39	136,73	122,85	123,31	155,88
1970	122,78	142,69	124,64	131,31	162,59
1971	127,89	147,96	131,28	132,41	168,02
1972	133,98	159,86	141,00	150,34	183,55
1973	162,00	198,13	175,04	195,86	314,55
1974	286,24	326,53	272,29	315,86	380,29
1975	330,69	356,29	309,56	360,00	405,28
1976	336,78	359,69	316,05	366,90	417,31
1977	359,32	425,17	350,08	455,17	743,66
1978	439,10	574,83	491,09	601,38	1115,25
1979	643,12	812,93	654,78	815,17	1263,48
1980	1316,69	1427,72	1341,98	1804,14	2095,30
1981	2257,61	2619,90	2291,73	3092,41	3994,10
1982	2844,70	3043,37	2787,68	3995,86	4465,89
1983	3398,29	3696,43	3354,94	4280,00	4818,94
1984	5398,29	6619,05	5499,19	6776,55	8283,43
YILLAR	FASÜLYE	NOHÜT	MERCİMEK	FİĞ	TÜTÜN
1963	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	101,74	105,18	100,86	98,21	83,55
1965	94,20	99,72	109,53	113,07	98,04
1966	90,68	103,99	116,62	126,00	90,18
1967	90,68	109,45	119,56	120,63	89,51
1968	102,53	115,90	124,50	126,13	91,31
1969	117,30	125,00	143,05	139,06	93,78
1970	130,72	140,06	161,89	151,31	85,69
1971	155,56	195,38	217,05	184,32	88,16
1972	189,11	279,41	262,18	198,07	94,57
1973	231,81	317,93	363,90	253,09	137,41
1974	349,02	366,95	500,72	394,77	224,22
1975	426,14	378,15	544,41	397,52	257,62
1976	454,55	460,78	551,93	405,78	405,38
1977	631,59	818,63	684,46	491,06	508,15
1978	1137,36	1197,76	1002,15	983,49	550,77
1979	1688,67	1590,34	1380,37	2247,59	687,96
1980	2132,35	2268,21	2999,28	3284,73	896,21
1981	2776,47	2643,56	4392,55	3592,85	1482,75
1982	4650,87	4115,55	5119,63	5141,68	2137,64
1983	5715,14	5745,10	5795,49	4995,87	2552,46
1984	6734,53	8687,68	9503,94	9438,79	3474,64

TABLO 2 (DEVAM)

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN ÜRÜNLERİN BASİT FİYAT İNDEKSLERİ (1963 = 100)

YILLAR	S.PANCARI	PAMUK	AY ÇİÇEĞİ	P. ÇİĞİDİ	SUSAM
1963	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	111,02	97,79	102,51	99,20	83,68
1965	111,02	96,56	130,95	110,68	87,60
1966	111,02	95,64	127,68	122,04	106,60
1967	111,02	101,57	148,75	124,23	115,80
1968	111,02	103,12	134,07	121,58	112,40
1969	111,02	102,17	134,98	105,63	109,10
1970	157,48	115,66	153,46	126,29	126,04
1971	157,48	137,01	163,50	144,66	185,07
1972	157,48	174,95	203,80	175,66	207,64
1973	220,47	260,00	219,01	210,10	256,60
1974	283,46	395,89	351,33	304,25	420,14
1975	354,33	339,44	396,96	354,76	654,86
1976	448,82	451,96	438,78	369,69	552,43
1977	496,06	363,27	537,64	371,99	671,53
1978	582,68	398,22	624,33	509,76	793,40
1979	874,02	654,67	891,25	811,71	2530,56
1980	1275,59	1240,56	1427,38	1794,69	2864,93
1981	3141,73	1895,05	2536,16	2739,38	3344,44
1982	3952,76	2384,58	3291,25	4135,48	5629,86
1983	4692,91	3492,52	4489,73	4780,71	7697,92
1984	6055,12	5707,85	7053,99	7849,60	10086,81

YILLAR	PATATES	SOĞAN	ZEYTİN	FINDIK	PORTAKAL
1963	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	91,43	67,84	98,20	85,71	106,56
1965	80,00	80,70	118,92	98,79	113,66
1966	89,64	148,54	101,80	95,37	114,75
1967	110,83	112,86	104,50	27,18	118,31
1968	110,12	90,41	121,62	92,76	137,70
1969	109,52	193,20	163,96	121,33	147,54
1970	119,05	202,67	143,24	138,63	156,28
1971	123,81	109,22	257,66	159,96	242,62
1972	154,76	150,49	203,60	167,20	218,58
1973	200,00	231,80	343,60	167,20	544,26
1974	233,33	262,14	356,76	270,02	336,61
1975	265,48	276,70	461,26	280,89	742,35
1976	371,43	382,28	484,68	286,52	739,62
1977	400,00	480,58	777,48	309,86	1097,54
1978	760,71	731,80	1114,41	420,12	2057,38
1979	1233,33	870,15	2526,13	1643,06	4149,45
1980	2030,95	2986,65	3713,51	1643,06	4149,45
1981	2729,76	3122,57	4322,52	2200,91	6510,11
1982	2955,95	2446,60	6531,53	2802,72	10289,62
1983	3884,52	3536,41	7467,57	3429,78	12060,11
1984	7786,90	8406,55	14053,15	4489,54	13825,96

TABLO 2 (Devam)

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN ÜRÜNLERİN BASİT FİYAT İNDEKSLERİ (1963 = 100)

YILLAR	MANDALINA	UZUM	İNCİR	SIĞIR	KOYUN
1963	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1964	105.90	111.32	76.92	112.51	109.45
1965	113.89	107.55	87.69	121.63	117.76
1966	116.32	113.21	78.46	133.33	132.55
1967	118.40	113.21	83.08	149.28	155.21
1968	138.89	116.98	78.46	163.28	168.94
1969	148.61	118.87	104.62	172.77	171.65
1970	156.25	126.42	123.08	188.70	185.65
1971	193.06	158.49	153.85	236.88	232.28
1972	204.17	218.87	161.54	313.29	297.46
1973	273.61	352.83	287.69	495.81	404.20
1974	290.28	452.83	356.92	609.69	441.82
1975	580.73	518.87	467.69	693.33	481.19
1976	644.10	1000.94	786.15	911.65	608.05
1977	922.74	1739.62	1163.08	1414.19	905.51
1978	1506.08	2425.47	1736.92	1858.38	1497.81
1979	2101.56	3591.51	2269.23	3897.31	2376.20
1980	3546.01	6705.66	3729.23	7612.07	4596.68
1981	4584.20	8248.11	5775.38	9203.77	5225.72
1982	7134.55	9216.98	6833.85	10093.07	6284.34
1983	8379.34	13715.09	10176.92	13344.80	8881.89
1984	8969.62	22548.11	18500.00	18229.66	13408.57

YILLAR	SÜT	YUMURTA	YAPAĞI
1963	100.00	100.00	100.00
1964	103.51	104.76	100.55
1965	107.02	119.05	121.55
1966	113.16	128.57	132.60
1967	118.42	147.62	143.92
1968	127.19	157.14	138.40
1969	139.47	157.14	138.95
1970	148.25	185.71	156.08
1971	174.56	219.05	195.99
1972	193.86	257.14	232.46
1973	233.33	342.86	329.14
1974	301.75	414.29	428.59
1975	412.28	519.05	434.94
1976	484.65	600.00	613.54
1977	572.37	690.48	808.29
1978	807.24	1033.10	1055.52
1979	1261.40	1571.43	2278.73
1980	2131.36	2300.00	4024.45
1981	3176.75	4128.57	3695.72
1982	3823.03	5271.43	4635.91
1983	4973.90	6123.81	5830.66
1984	7113.60	8814.29	7544.20

NOT: Ek 1'de verilen fiyatlara, basit fiyat indeksi formülü uygulanarak hesaplanmıştır.

TABLE 3 – ÜRÜNLERE İLİŞKİN TEMEL YIL TARTILARI

ÜRÜNLER ÜR. GRUPLARI		ÜRÜN GRUPLARI TARTILARI	TÜM ÜRÜNLER TARTILARI
TAHILLAR			
Buğday	72,331		34,046
Arpa	13,572		4,621
Çavdar	3,056		1,041
Mısır	5,578		1,899
Pirinç	5,462		1,860
TOPLAM	100		
BAKLAGİLLER			
Fasulye	54,499		2,901
Nohut	20,441		1,581
Mercimek	20,299		0,593
Fiğ	4,759		0,589
TOPLAM	100		0,138
E. BİTKİLERİ			
Tütün	39,925		17,352
Ş. Pancarı	14,137		6,928
Pamuk	45,938		2,453
TOPLAM	100		7,971
Y. TOHUMLAR			
Ayçiçeği	19,781		3,394
P. Çiğidi	61,939		0,671
Susam	18,278		2,103
TOPLAM	100		0,620
YUMURMU BİTKİLER			
Patates	75,254		6,946
Soğan	24,746		5,227
TOPLAM	100		1,719
MEYVALAR			
Zeytin	24,592		13,052
Fındık	19,122		3,210
Portakal	3,521		2,496
Mandalina	0,967		0,460
Üzüm	46,187		0,126
İncir	5,609		6,028
TOPLAM	100		0,732
HAYVANLAR			
Sığır	47,680		6,488
Koyun	52,320		3,094
TOPLAM	100		3,395
H. ÜRÜNLER			
Süt	84,817		15,818
Yumurta	8,355		13,417
Yapağı	6,827		1,322
TOPLAM			1,081
GENEL TOPLAM			100

NOT: Tartılar $a_i = \frac{P_{oi}^q}{\sum_{i=1}^n P_{oi}^q} \times 100$ formülü ile hesaplanmıştır.

Kesrin payı tek bir ürünün, paydası ise tüm ürünlerin ve ürün gruplarının pazarlanan değeridir.

TABLO 4 — ÇİFTÇİNİN ELİNE GEÇEN FİYATLAR İNDEKSLERİ

YILLAR	TÜM		BAKLAGİLLER	ENDÜSTRİ	YAĞLI
	ÜRÜNLER	TAHİLLAR		BİTKİLER	TOHUMLAR
1963	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1964	98.81	98.57	102.10	93.98	97.02
1965	103.30	102.23	99.34	99.20	110.47
1966	109.76	112.39	100.34	95.64	120.34
1967	113.24	111.65	101.80	98.09	127.54
1968	117.01	114.51	110.84	99.52	122.37
1969	126.39	123.34	125.14	100.07	112.07
1970	134.56	128.19	139.94	109.61	131.62
1971	152.97	133.16	177.55	120.40	155.77
1972	174.03	141.33	222.83	140.39	187.07
1973	236.43	177.52	277.24	205.47	220.36
1974	329.25	298.07	385.66	311.46	334.75
1975	379.97	339.23	438.98	308.88	417.97
1976	468.01	345.34	473.27	432.92	416.76
1977	596.33	394.31	673.86	439.89	459.51
1978	820.19	505.09	1155.82	485.20	584.27
1979	1294.35	710.00	1632.59	698.97	1141.63
1980	2328.33	1402.25	2390.95	1108.03	1917.53
1981	3298.72	2449.24	3116.21	1907.07	2809.77
1982	4039.86	3022.69	4659.96	2507.67	4241.63
1983	5209.85	3564.21	5703.34	3286.89	5256.38
1984	8177.36	5801.54	7824.66	4865.32	8101.15

YILLAR	YUMRU			HAYVAN	SANAYİ
	BİTKİLER	MEYVALAR	HAYVANLAR	ÜRÜNLERİ ve YARI	HAMMADDESİ MAMÜLÜ
1963	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1964	85.59	101.05	110.91	103.41	102.70
1965	80.17	107.83	119.60	109.01	107.80
1966	104.22	105.13	132.92	115.77	112.20
1967	111.34	106.54	152.38	122.60	122.30
1968	105.24	112.27	166.24	130.46	128.80
1969	130.23	130.93	172.18	140.91	136.50
1970	139.74	134.04	187.11	151.91	153.60
1971	120.20	186.20	234.47	179.74	182.10
1972	153.70	201.87	305.01	201.78	222.40
1973	207.87	321.18	447.88	249.03	264.70
1974	240.46	383.20	521.86	319.82	322.50
1975	268.25	464.79	582.34	422.75	318.60
1976	374.11	712.67	752.81	503.09	371.60
1977	419.94	1166.75	1148.05	598.34	469.70
1978	753.56	1659.11	1669.73	843.48	779.20
1979	1143.46	2680.96	3101.46	1356.76	1460.60
1980	2267.45	4714.20	6034.41	2274.70	3152.10
1981	2826.97	5891.01	7122.45	3291.71	4134.50
1982	2829.91	7213.98	8100.34	3999.54	5386.90
1983	3798.38	9903.54	11009.80	5128.48	7298.00
1984	7940.25	16340.22	15707.26	7285.09	10358.10

NOT: Tablo 2'de verilen basit fiyat indeksleri, Tablo 3'de verilen ağırlıklarla çarpılarak, temel ağırlıklı Laspeyres fiyat indeksine dönüştürülmüştür.

TABLO 5. TOPTAN EŞYA FİYATLARI İNDEKS SAYILARI

YILLAR	TOPLAM	GIDA MADDESİ VE YEM			SANAYİ HAMMADDESİ VE YARI MAMULÜ	
		GIDA MAD.	BİTKİSEL HAYVANLAR	HAYVANSAL ÜRÜNLER		
1963	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	100,20	96,20	111,10	102,10		102,70
1965	110,30	104,50	116,70	111,90		107,80
1966	116,30	108,40	126,50	121,70		112,20
1967	124,00	110,60	152,80	138,10		122,30
1968	126,40	113,70	148,30	133,60		128,80
1969	136,60	123,90	155,30	141,60		136,50
1970	141,00	127,00	179,00	150,00		153,60
1971	161,00	138,40	255,10	171,80		182,10
1972	185,40	153,40	331,40	189,80		222,40
1973	225,30	192,10	348,50	226,20		264,70
1974	305,40	281,60	371,00	296,60		322,50
1975	357,90	313,90	444,20	431,80		318,60
1976	411,60	355,40	621,30	452,50		371,60
1977	505,60	410,30	891,40	576,80		469,70
1978	733,70	549,30	1322,50	980,60		779,20
1979	1092,80	816,40	1958,60	1472,50		1460,60
1980	2189,70	1755,50	3805,80	2624,50		3152,10
1981	3100,70	2771,50	4436,80	3245,40		4134,50
1982	3758,60	3303,70	5672,70	4205,20		5386,90
1983	4754,00	3947,60	8374,30	5227,00		7298,00
1984	7669,20	6438,40	12138,20	8447,80		10358,10
1985	10468,30	8918,20	16582,60	11519,80		14938,60

Kaynak (15) DİE Aylık Fiyat İndeksleri Bülteni

Toptan eşya fiyatları indeks sayılarını gösteren Tablo 5 in incelenmesinden indekslerin geometrik bir değişim gösterdiği göze çarpmaktadır. Gıda maddesi ve yem grubunun toplam indeksi, 1985 yılında, 1963'e göre 100 kat, bitkisel gıda maddelerinin 90, hayvanların 165, hayvan ürünlerinin 115 kat arttığı gözlenirken, sanayi hammaddesi ve yarımamulü indeksi 150 kat kadar yükselmiştir. Bu verilere uygulanan yarı logaritmik trend denklemleri şu sonuçları vermektedir:

$$Y = 44.710 (1 + 0.241)^t \text{ gıda maddesi ve yem toplam indeksi}$$

$$Y = 44.036 (1 + 0.232)^t \text{ bitkisel gıda maddeleri indeksi}$$

$$Y = 49.11 (1 + 0.269)^t \text{ hayvanlar indeksi}$$

$$Y = 45.498 (1 + 0.249)^t \text{ hayvan ürünleri indeksi}$$

$$Y = 41.216 (1 + 0.263)^t \text{ sanayi hammaddesi ve yarı mamulü indeksi}$$

Bu trend denklemlerinden görüldüğü gibi, gıda maddesi ve yem toplam indeksi 1963 – 1985 dönemi içinde yılda ortalama % 24.1, bitkisel gıda maddeleri % 23.2, hayvanlar % 26.9, hayvan ürünleri % 24.9, ve sanayi hammaddesi ve yarımamulü % 26.3 oranında yükselmiştir. Buradan çıkan sonuç şudur: Planlı döneme geçişten bu yana canlı hayvanlar (yani bir bakıma et fiyatları) indeksi dışında tarımsal ürünlere ait diğer bütün indekslerdeki yıllık artış oranları sanayi hammaddesi ve yarımamulü indeksindeki artış oranının bir hayli gerisinde kalmıştır.

Şimdi de Tablo 5 de verilen toptan eşya fiyat indekslerinden, tüm tarımsal ürünleri temsil eden toplam sütunu ile bitkisel gıda maddeleri, hayvanlar ve hayvansal ürünler sütunlarının çiftçinin ödediği fiyatları temsil ettiğini varsaydığımız sanayi hammaddesi ve yarı mamulü sütununa oranlayarak elde ettiğimiz net değişim ticaret hadlerini yakından izleyelim (Tablo 6):

Daha önce de belirtildiği gibi, indeks değerinin 100 ün üstünde olması net değişim ticaret hadlerinin 0 indeksin temsil ettiği tarım ürünleri alt grubunun lehine, 100 ün altında olması ise o alt grubun aleyhine olduğunu gösterir.

Tüm ürünler net değişim ticaret hadlerini yansıtan birinci sütundan görüleceği üzere, baz yılı olan 1963 den 1969 kadar net değişim ticaret hadlerinin genellikle 100'ün üzerinde ya da 100'e çok yakın seyrettiğini, yani tarım - sanayi fiyat makasının tarım lehine açıldığını, 1970 - 1974 arasında 100 ün altına düşüğünü, 1975 - 1978 arasında, 1978 yılı hariç, tekrar 100 ün üstüne çıktığını, ancak 1979 yılından başlamak üzere önemli bir düşüş göstererek 65 - 70 dolaylarında seyrettiğini, bir başka deyişle, tarımdan sanayiye kaynak aktarımının hakim olduğu bu dönemde tarım - sanayi fiyat makasının daha büyük ölçüde tarım aleyhine açıldığı anlaşılmaktadır.

TABLE 6 - TOPTAN EŞYA FİYATLARI NET DEĞİŞİM TİCARET HADLERİ
GIDA MADDESİ VE YEM

YILLAR	TOPLAM	BİTKİSEL GIDA MAD.	HAYVANLAR	HAYVANSAL ÜRÜNLER
1963	100.00	100.00	100.00	100.00
1964	97.57	93.67	108.18	99.42
1965	102.32	96.94	108.26	103.80
1966	103.65	96.61	112.75	108.47
1967	101.39	90.43	124.94	112.92
1968	98.14	88.28	115.14	103.73
1969	100.07	90.77	113.77	103.74
1970	91.80	82.68	116.54	97.66
1971	88.41	76.00	140.09	94.34
1972	83.36	63.97	149.01	85.34
1973	85.12	72.57	131.66	65.46
1974	94.70	87.32	115.04	91.97
1975	112.34	98.52	139.42	135.53
1976	110.76	95.64	167.20	121.77
1977	107.64	87.35	189.78	122.80
1978	94.16	70.50	169.73	125.85
1979	74.82	55.89	134.10	100.81
1980	69.47	55.69	120.74	83.26
1981	75.00	67.03	107.31	78.50
1982	69.77	61.33	105.31	78.06
1983	65.14	54.09	114.75	71.62
1984	74.04	62.16	117.19	81.56
1985	70.08	59.70	111.01	77.11

NOT: Tablo 5'in ilk dört sütununun son sütuna bölünmesi ile elde edilmiştir.

Bitkisel gıda maddeleri alt grubunda durum daha da kötüdür. Net değişim ticaret hadleri dönem boyunca 100'ün altında kalmakla birlikte, tüm ürünler indeksinin 100'ün üstünde seyrettiği dönemlerde görece olarak daha yüksek, 100'ün altına düşüğü dönemlerde, özellikle 1979 dan itibaren (yaklaşık 55 - 60 dolayında), daha düşüktür. Bunda, ileride daha ayrıntılı olarak görüleceği gibi, net değişim ticaret hadlerinin birçok bitkisel ürünün, özellikle tahıl ve yumru bitkiler gruplarına bağlı ürünlerin, aleyhine gelişmesinin rolü büyüktür.

Canlı hayvanlar net değişim ticaret hadleri dönem boyunca 100 'ün üstünde seyretilmekle birlikte, en yüksek düzeyine 1975 - 1978 arasında, en düşük düzeyine de 1980 - 1985 arasında ulaşmıştır. Hayvanlar net değişim ticaret hadlerinin bitkisel gıda maddelerine göre daha hızlı artış göstermesi son yıllarda hayvansal ürünlere karşı ortaya çıkan talep artışları, hayvancılık kesiminde kullanılan üretim faktörleri arz elastikiyetlerinin düşük oluşu ve teknolojik gelişmenin yavaşlığı ile açıklanabilir.

Hayvansal ürünler net değişim ticaret hadleri yaklaşık olarak tüm ürünler ticaret hadle-

rindeki seyri izlemiş, ancak 100'ün üzerine çıkma dönemlerinde daha hızlı bir artış, 100'ün altına düşme dönemlerinde de daha yavaş bir düşüş temposu göstermiştir. Ancak 1979 - 1985 döneminde önemli ölçüde 100'ün altında bir seyir göstermiştir. 1978'de yaklaşık 126 olan ticaret haddi, 1979 da yaklaşık 101'e düşmüş, izleyen yıllarda ise ani bir düşüşle 1985'te 77'e ulaşmıştır. Hayvansal ürünler net değişim ticaret hadlerinin görece olarak yüksek oluşu canlı hayvanlar ticaret hadlerinde sözü edilen nedenlerle açıklanabilir

Yukarıda açıklanan dört net değişim ticaret hadleri serilerini şimdi de doğrusal trend denklemleri yardımıyla inceleyelim:

$$Y = 106.054 - 1.483 \cdot X \text{ tüm ürünler}$$

$$Y = 98.891 - 1.868 \cdot X \text{ bitkisel gıda maddeleri}$$

$$Y = 119.391 + 0.617 \cdot X \text{ hayvanlar}$$

$$Y = 108.957 - 1.004 \cdot X \text{ hayvansal ürünler}$$

Görüldüğü gibi, 1963 - 1985 dönemi boyunca tüm ürünler, bitkisel gıda maddeleri ve hayvansal ürünler net değişim ticaret hadleri sırasıyla yılda ortalama % 1.483, % 1.868, % 1.004 azalmakta, canlı hayvanlarda ise % 0.617 artmaktadır.

Tarım ürünleri toptan fiyat indekslerinin sanayi hammaddesi ve yarı mamulü fiyat indeksine bölünmesi ile elde edilen indekslerin iki nedenle tarımla sanayi arasındaki net değişim ticaret hadlerini yansıtan birer gösterge olmadığı ileri sürülebilir. Birincisi, sanayi hammaddesi ve yarı mamulü indeksinin alt bölümlerinde yer alan sanayi ürünlerinin pek çoğu tarım kesimi ile değişime konu olmayan mallardır. İkincisi, toptan eşya fiyat indekslerinde kullanılan fiyatlar çiftçinin eline geçen ve ödediği fiyatlar değildir. Öte yandan, bu hesaplamada indekslere giren her mal diğer sektörle mübadele edilmese bile gerçekten mübadele edilen malların fiyatlarındaki gelişmeleri yansıtıyorsa yukarıda ileri sürülen nedenler pek geçerli olmayabilir. Kanımızca çiftçinin satın alarak üretimde kullandığı yatırım ve ara mallarının fiyatları ile sanayi ham maddesi ve yarı mamulü indeksini oluşturan malların fiyatları ile sanayi ham maddesi ve yarı mamulü indeksini oluşturan malların fiyatları arasında bir paralellik bulunmakta ve tarım ürünlerinin toptan fiyatları ile çiftçi eline geçen fiyatları arasında sabit bir pazarlama marjı söz konusu olmaktadır. Çiftçinin satın aldığı mallara ödediği fiyatları yansıtan bir indeksin hesaplanmasındaki güçlük karşısında sağlayacağı yararın pek büyük olmayacağı göz önünde tutularak burada böyle bir indeks hesaplama yerine sanayi ham maddesi ve yarı mamulü indeksi çiftçinin ödediği fiyatlar indeksi olarak kabul edilmiştir. Tarım ürünlerinin satışı karşılığında çiftçi eline geçen fiyatları ve bu ürünlerden pazarlanan miktarları daha sağlıklı olarak belirlemek mümkün olduğundan, yukarıda da açıklandığı gibi, bir çiftçi eline geçen fiyatlar indeksi hesaplanmış olup bundan sonraki kısımda kullanılacaktır.

ÇİFTÇİ ELİNE GEÇEN FİYATLAR İNDEKSLERİNE GÖRE NET DEĞİŞİM TİCARET HADLERİ

TÜM ÜRÜNLER VE ÜRÜN GRUPLARI İTİBARIYLA NET DEĞİŞİM TİCARET HADLERİ

Metod kısmında ayrıntıları ile açıklanan çiftçi eline geçen fiyatlar indeksleri tüm ürünler ve üstün grupları itibariyle Tablo 4 de verilmişti. Bu fiyat indekslerinin yine sanayi hammaddesi ve yarı mamulü indeksine bölünmesi ile elde edilen net değişim ticaret hadleri indeksleri Tablo 7 de verilmektedir.

Tablodan dikkat edileceği üzere, bizim tüm ürünler ve ürün grupları itibariyle, hesaplama

TABLO 7 - NET DEĞİŞİM TİCARET HADLERİ

YILLAR	ENDÜSTRİYAGLI				
	TÜM ÜRÜNLER	TAHILLAR	BAKLAGİLLER	BİTKİLERİ	TOHUMLAR
1963	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	96,21	95,98	99,41	91,51	94,47
1965	95,83	94,84	92,15	92,02	102,48
1966	97,82	100,17	89,43	85,24	107,25
1967	92,59	91,29	83,24	80,21	104,28
1968	90,85	88,91	86,06	77,27	95,01
1969	92,59	90,36	91,68	73,31	82,10
1970	87,61	83,46	91,10	71,36	85,69
1971	84,00	73,13	97,50	66,12	85,54
1972	78,25	63,55	100,19	63,12	84,12
1973	89,32	67,07	104,74	77,62	83,25
1974	102,09	92,42	119,58	96,58	103,80
1975	119,26	106,48	137,78	96,95	131,19
1976	125,94	92,93	127,36	116,50	112,15
1977	126,96	83,95	143,47	93,65	97,83
1978	105,26	64,82	148,33	62,27	74,98
1979	88,62	48,61	111,78	47,85	78,16
1980	73,87	44,49	75,85	35,15	60,83
1981	79,79	59,24	75,37	46,13	67,96
1982	74,99	56,11	86,51	46,55	78,74
1983	71,39	48,84	78,15	45,04	72,02
1984	78,95	56,01	75,54	46,97	78,21

YILLAR	HAYVAN			
	YUMRU BİTKİLER	MEYVALAR	HAYVANLAR	ÜRÜNLERİ
1963	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	83,34	98,39	107,99	100,69
1965	74,37	100,03	110,95	101,13
1966	92,89	93,70	118,47	103,18
1967	91,04	87,12	124,60	100,25
1968	81,71	87,17	129,07	101,29
1969	95,41	95,92	126,14	103,23
1970	90,98	87,27	121,81	98,90
1971	66,01	102,25	128,76	98,70
1972	69,11	90,77	137,14	90,73
1973	78,53	121,34	169,20	94,08
1974	74,56	118,82	161,82	99,17
1975	84,20	145,89	182,78	132,69
1976	100,68	191,78	202,59	135,38
1977	89,41	248,40	244,42	127,39
1978	96,71	212,92	214,29	108,25
1979	78,29	183,55	212,34	92,89
1980	71,93	149,56	191,44	72,16
1981	68,38	142,48	172,27	79,62
1982	52,53	133,92	150,37	74,25
1983	52,05	135,70	150,86	70,27
1984	76,66	157,75	151,64	70,33

NOT: Tablo 4'de verilen fiyat indeksleri, sanayi hammadde ve yarı mamul indeksine bölünerek bulunmuştur.

duğumuz çiftçi eline geçen fiyatlar indekslerine göre hesaplanan net değişim ticaret hadleri ile toptan eşya fiyatları indeks sayılarına göre hesapladığımız net değişim ticaret hadleri arasında büyük bir benzerlik bulunmaktadır. Özellikle, tüm ürünler, hayvanlar ve hayvansal ürünler serileri hemen hemen aynı seyri göstermekte, yukarıda da belirtildiği gibi, aynı dönemlerde 100'ün üzerine çıkmakta, yani tarım lehine gelişmekte, yine aynı dönemlerde 100'ün altına düşmekte, yani tarım aleyhine gelişmektedir. Ancak burada bitkisel gıda maddeleri çeşitli alt gruplara ayrıldığı için daha anlamlı ve çarpıcı sonuçlar elde edilmektedir. Tahıllar, endüstri bitkileri ve yumru bitkiler gruplarında 1979'dan sonra önemli ölçülerde 100'ün altına düşüşler olmakta; bitkisel yağ açığı bulunan ve bu açığı kapatmak için zaman zaman yağ ithal edilen ülkemizde yağlı tohumlar ve son yıllarda büyük ihraç olanakları doğan ve ihraç fiyatlarının gayet cazip olduğu baklagillerde net değişim ticaret hadleri 1979 dan sonra halâ önemli ölçüde 100'ün altında seyretmektedir. Bitkisel ürünler içinde net değişim ticaret hadleri 100'ün üstünde seyreden yegâne ürün grubu meyvalardır. Bu da yine bu gruptaki ürünlere, hayvanlarda olduğu gibi, son yıllardaki büyük talep artışlarından kaynaklanmaktadır.

Tüm ürünler ve ürün grupları itibariyle net değişim ticaret hadlerine dayanılarak tahmin edilen doğrusal trend denklemleri aşağıdaki gibidir:

$Y = 99.261 - 0.622$	X tüm ürünler
$Y = 101.300 - 2.323$	X tahıllar
$Y = 99.751 + 0.050$	X baklagiller
$Y = 95.791 - 2.184$	X endüstri bitkileri
$Y = 96.462 - 1.005$	X yağlı tohumlar
$Y = 91.261 - 1.077$	X yumru bitkiler
$Y = 77.123 + 4.746$	X meyvalar
$Y = 111.103 + 4.129$	X hayvanlar
$Y = 108.917 - 1.083$	X hayvansal ürünler

Bu trend denklemlerine göre, 1963 – 1985 döneminde yılda ortalama olarak tüm ürünlerde % 0.622, tahıllarda % 2.323, endüstri bitkilerinde % 2.184, yağlı tohumlarda % 1.005, yumru bitkilerde % 1.077 ve hayvansal ürünlerde % 1.083 azalış; baklagillerde % 0.50, meyvalarda % 4.746 ve hayvanlarda % 4.129 artış gözlenmektedir.

TEKİL ÜRÜNLER İTİBARIYLA NET DEĞİŞİM TİCARET HADLERİ

Yukarıda araştırmada içerilen tüm ürünler ve ürün grupları itibariyle ele alınan iç ticaret hadlerinin farklı ürünler üreten çiftçiler bakımından nasıl değiştiğini görmek de ilginç olacaktır. Bu nedenle, 1963 – 1984 dönemi için araştırmada içerilen tüm ürünlerin Tablo 2 de verilen basit fiyat indeksleri ayrı ayrı çiftçinin ödediği fiyatlar indeksi olarak kabul edilen sanayi hammaddesi ve yarı mamulü fiyat findekine bölünerek ürün bazında net değişim ticaret hadleri elde edilmiştir. Böylece bu ürünleri tek tek üreten çiftçiler açısından iç ticaret hadlerinin nasıl değiştiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. (Tablo 8).

Tabloda araştırmada içerilen 28 ürün için net değişim ticaret hadleri ayrı ayrı verildiği halde, burada her ürün grubunu temsilen sadece birer ürünün net değişim ticaret hadlerindeki değişimler gözden geçirilecektir.

TABLO 8 -- TEKİL ÜRÜNLER NET DEĞİŞİM TİCARET HADLERİ

YILLAR	BUĞDAY	ARPA	ÇAVDAR	MISIR	PİRİNC
1963	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1964	96.54	97.04	96.11	93.34	88.60
1965	96.94	102.70	97.27	90.08	50.86
1966	97.59	108.07	101.98	87.16	126.93
1967	89.53	98.31	93.03	90.34	97.09
1968	86.72	97.97	90.10	88.88	94.69
1969	86.73	100.17	90.00	90.34	114.20
1970	79.93	92.90	81.14	85.49	105.85
1971	70.23	81.25	72.09	72.71	92.27
1972	60.24	71.88	63.40	67.60	82.53
1973	61.20	74.85	66.13	73.99	118.83
1974	88.76	101.25	84.43	97.94	117.92
1975	103.80	111.83	97.16	112.99	127.21
1976	90.63	96.80	85.05	98.73	112.30
1977	76.50	90.52	74.53	96.91	158.33
1978	56.35	73.77	63.02	77.18	143.13
1979	44.03	55.66	44.83	55.81	86.50
1980	41.77	45.29	42.57	57.24	66.47
1981	54.60	63.27	55.43	74.80	96.60
1982	52.81	56.50	51.75	74.18	82.90
1983	46.56	50.65	45.97	58.65	66.03
1984	52.12	63.90	53.09	65.42	79.97

YILLAR	FASULYE	NOHUT	MERCİMEK	FİĞ	TÜTÜN
1963	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1964	99.07	102.42	98.21	95.63	81.35
1965	87.39	92.50	101.60	104.89	90.95
1966	80.82	92.68	103.94	112.30	80.38
1967	74.14	89.50	97.76	98.64	73.19
1968	79.60	89.98	96.66	97.93	70.89
1969	85.93	91.58	104.80	101.88	68.70
1970	85.10	91.18	105.40	98.51	55.78
1971	85.42	107.29	119.19	101.22	48.41
1972	85.03	125.63	117.89	89.06	42.52
1973	87.57	120.11	137.48	95.62	51.91
1974	108.22	113.78	155.26	122.41	69.53
1975	133.76	118.69	170.88	124.77	80.86
1976	122.52	124.00	148.53	109.20	109.09
1977	134.47	174.29	145.72	104.55	108.19
1978	145.97	179.38	128.61	126.22	70.68
1979	115.61	108.88	94.51	153.88	47.10
1980	67.65	71.96	95.15	104.21	28.43
1981	67.15	63.94	106.24	86.90	35.89
1982	86.34	76.40	95.04	95.45	39.68
1983	78.31	78.72	79.41	68.46	34.97
1984	65.02	83.87	91.75	91.12	33.55

TABLO 8 (Devam)

YILLAR	Ş. PANCARI	PAMUK	AY ÇİÇEĞİ	P. ÇİÇİDİ	SUSAM
1963	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	108,10	95,22	99,81	96,59	81,48
1965	102,99	89,57	121,48	102,67	81,27
1966	98,95	85,24	113,80	108,77	95,01
1967	90,78	83,05	121,62	101,57	94,68
1968	86,20	80,06	104,09	94,40	87,26
1969	81,34	74,85	98,89	77,38	79,92
1970	102,53	75,30	99,91	82,22	82,06
1971	86,48	75,24	89,78	79,44	101,63
1972	70,81	78,67	91,64	78,98	93,36
1973	83,29	98,22	82,74	79,37	96,94
1974	87,90	122,76	108,94	94,34	130,28
1975	111,21	106,54	124,59	111,35	205,54
1976	120,78	121,63	118,08	99,49	148,66
1977	105,61	77,34	114,47	79,20	142,97
1978	74,78	51,11	80,13	65,42	101,82
1979	59,84	44,82	61,02	55,57	173,25
1980	40,47	39,36	45,28	56,93	90,89
1981	75,99	45,83	61,34	66,26	80,89
1982	73,38	44,27	61,10	76,77	104,51
1983	64,30	47,86	61,52	65,51	105,48
1984	58,46	55,11	68,10	75,78	97,38

YILLAR	PATATES	SOĞAN	ZEYTİN	FINDIK	PORTAKAL
1963	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	89,02	66,06	95,62	83,46	103,76
1965	74,21	74,86	110,31	91,64	105,44
1966	79,90	132,39	90,73	85,00	102,28
1967	90,62	92,28	85,45	79,46	96,73
1968	85,50	70,20	94,43	72,02	106,91
1969	80,24	141,54	120,12	88,88	108,09
1970	77,50	131,95	93,26	90,26	101,75
1971	67,99	59,98	141,49	87,84	133,24
1972	69,59	67,66	91,55	75,18	98,28
1973	75,56	87,57	129,67	70,84	205,61
1974	72,35	81,28	110,62	83,73	104,38
1975	83,33	86,85	144,78	88,16	233,00
1976		102,87	130,43	77,10	199,04
1977	85,16	102,32	165,53	65,97	233,67
1978	97,03	93,92	143,02	53,92	264,04
1979	84,44	59,57	172,95	54,39	197,11
1980	64,43	94,75	117,81	52,13	131,64
1981	66,02	75,52	104,55	53,23	157,46
1982	54,87	45,42	121,25	52,03	191,01
1983	53,23	48,46	102,32	47,00	165,25
1984	75,18	81,16	135,67	43,34	133,48

TABLO 8 (Devam)

YILLAR	MANDALINA	ÜZÜM	İNCİR	SIĞIR	KOYUN
1963	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1964	103,12	108,39	74,90	109,56	106,57
1965	105,65	99,77	81,35	112,83	109,24
1966	103,67	100,90	69,93	118,83	118,13
1967	96,81	92,57	67,93	122,06	126,91
1968	107,83	90,82	60,92	126,77	131,17
1969	108,87	87,08	76,64	126,57	125,75
1970	101,73	82,30	80,13	122,85	120,87
1971	106,02	87,03	84,48	130,08	127,56
1972	91,80	98,41	72,63	140,87	133,75
1973	103,37	133,29	108,69	187,31	152,70
1974	90,01	140,41	110,67	189,05	137,00
1975	182,28	162,86	146,80	217,62	151,03
1976	173,33	269,36	211,56	245,33	163,63
1977	196,45	370,37	247,62	301,08	192,79
1978	193,28	311,28	222,91	238,50	192,22
1979	143,88	245,89	155,36	266,83	162,69
1980	112,50	212,74	118,31	241,49	145,83
1981	110,88	199,49	139,69	222,61	126,39
1982	132,44	171,10	126,86	187,36	116,66
1983	114,82	187,93	139,45	182,86	121,70
1984	86,60	217,69	178,60	175,99	129,45

YILLAR	SÜT	YUMURTA	YAPAĞI
1963	100,00	100,00	100,00
1964	100,79	102,01	97,91
1965	99,27	110,43	112,75
1966	100,85	114,59	118,18
1967	96,83	120,70	117,68
1968	98,75	122,01	107,45
1969	102,18	115,12	101,80
1970	96,51	120,91	101,61
1971	95,86	120,29	107,63
1972	87,17	115,62	104,52
1973	88,15	129,53	124,35
1974	93,57	128,46	132,90
1975	129,40	162,92	136,52
1976	130,42	161,46	165,11
1977	121,86	147,00	172,09
1978	103,60	133,23	135,46
1979	86,36	107,59	156,01
1980	67,62	72,97	127,68
1981	76,84	99,86	89,39
1982	70,97	97,86	86,06
1983	68,15	83,91	79,89
1984	68,68	85,10	72,83

NOT: Tablo 2'de verilen basit fiyat indeksleri, sanayi hammaddesi ve yarımamulü İndekslerine bölünerek elde edilmiştir.

Tahıl grubunu temsilen ele alınan buğdaya göre net değişim ticaret hadleri, 1975 yılı dışında, dönem boyunca 100'ün altında kalmış, ancak 100'ün altına düşme süreci 1979 dan itibaren daha da hızlanmıştır. Bunun nedeni, karımızca, düşük tutulan taban fiyatları karşısında serbest piyasa fiyatlarının da düşük düzeyde kalmasıdır. Bu ise, ürün çeşidi bakımından alternatifini sınırlı olan Orta ve Doğu Anadolu çiftçilerinin gelir ve refah düzeyini yükseltebilmek için buğday ve diğer tahıl taban fiyatlarının yüksek tutulduğu savı ile çelişki içindedir.

Baklagiller grubunu simgeleyen fasulyeye göre net değişim ticaret hadleri 1963 – 1973 arasında 100'ün altında kalmış, 1974 – 1979 arasında önemli ölçüde 100'ün üzerine çıkmış, 1980'den itibaren ise önemli ölçüde 100'ün altına düşmüştür. Nohut ve mercimekte de hemen hemen aynı durum söz konusudur. Bu ise son yıllarda, özellikle 1980 den sonra, cazip yurt dışı fiyatları karşısında büyük ihraç olanakları yaratılan yemeklik baklagiller için önemli bir çelişki oluşturmaktadır.

Endüstri bitkileri grubunu temsilen en önemli ihraç ürünlerimizden olan pamuğun net değişim ticaret hadleri de pek iç açıcı değildir. Sadece 1974 – 1976 arasında 100'ün üzerine çıkmış, 1979 dan sonra ise 39 – 55 arasında seyretmiştir. Bu gruptaki tütünün net değişim ticaret hadleri 1979 dan beri daha da kötüleşmiş bulunmaktadır.

Yağlı tohumları simgeleyen ayçiçeğinin net değişim ticaret hadleri 1963 den 1977 ye kadar 100'ün üstünde veya 100'e çok yakın seyretmiş, 1978 den sonra kötüleşmeye başlamış, fakat bu kötüleşme 1979 dan itibaren daha da hızlanmıştır. Bu durum da Türkiye'deki bitkisel yağ açığı ile çelişki içindedir.

Yumru bitkileri temsilen ele alınan patatesin net değişim ticaret hadlerinde 1963 – 1984 dönemi içinde alt dönemler itibariye büyük farklılık gözlenmemekte, sürekli 100'ün altında seyretmekte, en yüksek düzeylerine 1976 (99.95) ve 1978 (97.63) de ulaşmakta, ancak bu üründe de 1980'den itibaren görece bir kötüleşme ortaya çıkmaktadır.

Meyvalar grubu zeytin, fındık, portakal, mandalina, üzüm ve incir gibi çeşitli meyvalardan oluştuğundan sadece birini alıp genellemeye varmak mümkün olmayacaktır. Zaten ürün grupları itibariyle yapılan incelemede de net değişim ticaret hadleri bakımından bu grubun en iyi durumda olduğu görülmüştü. Ürün bazında ele alındığında durum daha da açıklığa kavuşmakta ve fındık dışında tüm meyvaların net değişim ticaret hadlerinin dönem boyunca ya 100'ün üzerinde ya da 100'e çok yakın seyrettiği gözlenmektedir. Ancak fındıkta durum pek iç açıcı olmayıp sürekli 100'ün altında bulunan net değişim ticaret hadleri özellikle 1978 den sonra önemli bir düşme göstermekte ve yaklaşık olarak 50 dolaylarında seyretmektedir.

Canlı hayvanlar grubunu oluşturan sığır ve koyunun net değişim ticaret hadleri bütün dönem boyunca 100'ün üzerinde seyretmekte, bu bakımdan bir sorun bulunmamakta, ancak net değişim ticaret hadlerindeki yükseliş sığırda koyundan daha hızlı olmaktadır.

1963 – 1985 gibi uzun bir dönemde Türkiye genelinde yıllık ortalama et fiyatlarını elde etmek mümkün olmadığından hayvansal ürünler grubunda sadece süt, yumurta, ve yapıtı incelenmektedir. Bunlardan süte göre net değişim ticaret hadleri 1963 – 1974 arasında 100'ün hemen üzerinde veya 100'e çok yakın seyretmekte, 1975 – 1978 arasında önemli ölçüde 100'ün üzerine çıkmakta, fakat 1979 dan itibaren önemli bir düşüş göstererek 67 - 86 arasında seyretmektedir.

SONUÇ

Hatırlanacağı üzere, net değişim ticaret hadleri toptan eşya fiyatları indeksine ve bizim hesapladığımız çiftçi eline geçen fiyatlar indeksine göre iki şekilde, hesaplanmıştı. Her iki hesaplamada da tüm ürünler net değişim ticaret hadleri 1963 – 1985 dönemi içinde bazı alt

TABLO 9 -- SEÇİLMİŞ SANAYİ ÜRÜNLERİNDEN BİR BİRİM SATIN ALMAK İÇİN GEREKLİ BUĞDAY MIKTARI

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Traktör (Fiat 480)	46,183	32,433	29,720	36,579	45,361	61,737	81,516	96,182	119,896
Biçerdöver (John Deere (630)	187,786	—	111,940	135,388	164,948	198,132	(1),294,862	—	(*)410,701
Hayvan Pulluğu (çift Tekerlekli)	314	215	211	292	284	534	587	478	756
Motopomp (4 işlik)									
(E 108)	7,481	4,279	4,776	5,158	5,052	9,020	11,407	11,673	14,509
Azotlu gübre (kg)	0,588	0,528	0,616	0,470	0,447	0,348	0,315	0,627	0,970
Tüpgaz (büyük)	24,847	16,373	15,037	20,759	23,405	21,268	27,098	32,853	59,917
Sabun (kg.)	6,076	4,103	4,686	5,270	5,481	8,212	10,601	10,759	11,836
Gazyığı (lt.)	1,106	1,055	0,970	0,973	1,030	1,196	1,771	2,361	3,994
Zeytinyığı (lt.)	12,947	8,846	9,034	9,264	9,196	10,858	12,667	20,804	21,270
Basma (m.)	7,000	5,932	5,493	6,136	6,818	7,689	9,121	8,588	10,335
pazen (m.)	9,367	7,331	6,989	7,715	8,921	10,345	11,281	10,830	13,947
Toz Şeker (kg.)	3,039	2,348	2,926	3,128	2,880	2,729	3,008	4,184	7,289

Kaynak (15) DİE İstatistik Yıllığı
Not : (*) John Deere 955 fiyatıdır.

dönemlerde, özellikle 1979 dan sonra, önemli ölçüde 100'ün altında kalmış, bir başka deyişle tarım - sanayi fiyat makası uzun - dönemde tarım aleyhine seyretmiştir. Tarım aleyhine uygulanan bu fiyat politikası hayvansal ürünler için de geçerli olmakla birlikte özellikle bitkisel ürünlerde çok daha göze çarpıcıdır. Bitkisel ürünler grubu içindeki alt gruplardan en kötü durumda olanlar ise sırasıyla tahıllar, endüstri bitkileri, yağlı tohumlar ve yumru bitkilerdir. Baklagillerin durumu ise uzun - dönemde iyi olmakla birlikte, beklenenin aksine son yıllarda kötüleşmektedir. Tekil ürünler itibariyle net değişim ticaret hadleri, özellikle 1979 dan sonra, 100'ün çok altına düşen ürünler buğday, arpa, çavdar, fasulye, tütün, şeker pancarı, pamuk, ayçiçeği, patates, soğan, fındık ve süttür. Net değişim ticaret hadleri önemli ölçüde 100'ün üzerinde seyreden iki alt grup canlı hayvanlar (yani kırmızı etler) ve fındık dışındaki meyvalardır.

Fiyatları tamamen serbest piyasadaki arz - talep koşulları altında belirlenen ürünlerde (yumru bitkiler gibi) tarım - sanayi fiyat makasının zamanla aleyhe dönmesi, hükümetin fiyat politikası yönünden, pek önemli olmayabilir; fakat tahıllar, endüstri bitkileri, yağlı tohumlar ve baklagiller gibi bitkisel üretimde çok önemli yer tutan ve taban fiyat ve destekleme alımları uygulamasına sahip bulunan ürün grupları için son derece önemlidir. Bu, özellikle, üretildiği bölgeler itibariyle (Orta ve Doğu Anadolu gibi) çeşitli ürün yetiştirme alternatifine sahip bulunmayan tahıl çiftçisi yönünden son derece hayati öneme sahiptir. Nitekim D.İ.E. nün 1973 - 1981 yılları için hazırladığı "seçilmiş sanayi ürünlerinden bir birim satın almak için gerekli buğday miktarı" nı gösteren tablo (Tablo 9) durumu bütün açıklığı ile sergilemektedir. Çeşitli girdi ve tüketim mallarından bir birimini satın alabilmek için gerekli buğday miktarı gittikçe artan miktarlara ulaşmaktadır.

Daha öncede belirtildiği gibi, iç ticaret hadlerini tarım aleyhine çevirerek tarımı örtük biçimde vergileme olanağı bulunmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus; özel teşebbüsün de yer aldığı bir piyasa içerisinde yapılacak müdahalelerle iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine çevrilmesi durumunda, sağlanan gelir devletin alım - satım tekelleri ile özel teşebbüs arasında paylaşılır. Özel teşebbüs denilince sanayi ve ticaret sektörleri kastedilmektedir. Dolayısıyla, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesinden yalnız sanayi değil, ticaret sektörü de yararlanır. Özellikle ticaret sektörünün sanayi sektöründen daha güçlü olduğu az gelişmiş ülkelerde iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi sonucu yaratılacak kaynaklardan tüccar ve aracı kesiminin daha çok yararlanacağı ve dolayısıyla ticaret sermayesinin artacağı söylenebilir. Ticaret sermayesinin artışı ise yatırımları artırmaz, çünkü ticaretteki kâr alışkanlığının gereği olarak cirosu yüksek döner sermaye halinde kullanılması olasılığı fazladır. Bu durumda, yatırımların, istihdamın ve üretimin arzulan ölçüde artmaması doğaldır.⁽¹⁾

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN FİYATLAR (kr/kg)

YILLAR	BUĞDAY	ARPA	ÇAVDAR	MISIR	PİRİNÇ
1963	82,10	58,80	61,70	72,50	257,70
1964	81,40	58,60	60,90	69,50	234,50
1965	85,80	65,10	64,70	70,40	141,30
1966	89,90	71,30	70,60	70,90	367,00
1967	89,90	70,70	70,20	80,10	306,00
1968	91,70	74,20	71,60	83,00	314,30
1969	97,20	80,40	75,80	89,40	401,70
1970	100,80	83,90	76,90	95,20	419,00
1971	105,00	87,00	81,00	96,00	433,00
1972	110,00	94,00	87,00	109,00	473,00
1973	133,00	116,50	108,00	142,00	810,60
1974	235,00	192,00	168,00	229,00	980,00
1975	271,50	209,50	191,00	261,00	1044,40
1976	276,50	211,50	195,00	266,00	1075,40
1977	295,00	250,00	216,00	330,00	1916,40
1978	360,50	338,00	303,00	436,00	2874,00
1979	528,00	478,00	404,00	591,00	3256,00
1980	1081,00	839,50	828,00	1308,00	5399,60
1981	1853,50	1540,50	1414,00	2242,00	10292,80
1982	2335,50	1789,50	1720,00	2897,00	11508,60
1983	2790,00	2173,50	2070,00	3103,00	12418,40
1984	4432,00	3892,00	3393,00	4913,00	21346,40

YILLAR	FASULYE	NOHU	MERCİMEK	FİĞ	TUTUN
1963	229,50	142,80	139,60	72,70	889,30
1964	233,50	150,20	140,80	71,40	743,00
1965	216,20	142,40	152,90	82,20	871,90
1966	208,10	148,50	162,80	91,60	802,00
1967	208,10	156,30	166,90	87,70	796,00
1968	235,30	165,50	173,80	91,70	812,00
1969	269,20	178,50	199,70	101,10	834,00
1970	300,00	200,00	226,00	110,00	762,00
1971	357,00	279,00	303,00	134,00	784,00
1972	434,00	399,00	366,00	144,00	841,00
1973	532,00	454,00	508,00	184,00	1222,00
1974	801,00	524,00	699,00	287,00	1994,00
1975	978,00	540,00	760,00	289,00	2291,00
1976	1043,20	658,00	770,50	295,00	3605,00
1977	1449,50	1169,00	955,50	357,00	4519,00
1978	2610,25	1996,00	1399,00	715,00	4898,00
1979	3875,50	2271,00	1927,00	1634,00	6118,00
1980	4893,75	3239,00	4187,00	2388,00	7970,00
1981	6372,00	3775,00	6132,00	2612,00	13195,00
1982	10673,75	5877,00	7147,00	3738,00	19010,00
1983	13116,25	8204,00	8090,50	3632,00	22699,00
1984	15455,75	12406,00	13267,50	6862,00	30900,00

EK I (Devam)

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN FİYATLAR (kr/kg)

YILLAR	Ş. PANCARI	PAMUK	AY ÇİÇEĞİ	P. ÇİĞİDİ	SUSAM
1963	12.70	535.00	131.50	87.10	288.00
1964	14.10	523.20	134.80	86.40	241.00
1965	14.10	516.60	172.20	96.40	252.30
1966	14.10	511.70	167.90	106.30	307.00
1967	14.10	543.40	195.60	108.20	333.50
1968	14.10	551.70	176.30	105.90	323.70
1969	14.10	546.60	177.50	92.00	314.20
1970	20.00	618.80	201.80	110.00	363.00
1971	20.00	733.00	215.00	126.00	533.00
1972	20.00	936.00	268.00	153.00	598.00
1973	28.00	1391.00	288.00	183.00	739.00
1974	36.00	2118.00	462.00	265.00	1210.00
1975	45.00	1816.00	522.00	309.00	1886.00
1976	57.00	2418.00	577.00	322.00	1591.00
1977	63.00	1943.50	707.00	324.00	1934.00
1978	74.00	2130.50	821.00	444.00	2285.00
1979	111.00	3502.50	1172.00	707.00	7288.00
1980	162.00	6637.00	1877.00	1563.00	8251.00
1981	399.00	10138.50	3335.00	2386.00	9632.00
1982	502.00	12757.50	4328.00	3602.00	16214.00
1983	596.00	18685.00	5904.00	4164.00	22170.00
1984	769.00	30537.00	9276.00	6837.00	29050.00

YILLAR	PATATES	SOĞAN	ZEYTİN	FINDIK	PORTAKAL
1963	84.00	82.40	111.00	497.00	36.60
1964	76.80	55.90	109.00	426.00	39.00
1965	67.20	66.50	132.00	491.00	41.60
1966	75.30	122.40	113.00	474.00	42.00
1967	93.10	93.00	116.00	483.00	43.30
1968	92.50	74.50	135.00	461.00	50.40
1969	92.00	159.20	182.00	605.00	54.00
1970	100.00	167.00	159.00	689.00	57.20
1971	104.00	90.00	286.00	795.00	88.80
1972	130.00	124.00	226.00	831.00	80.00
1973	168.00	191.00	381.00	932.00	199.20
1974	196.00	216.00	396.00	1342.00	123.20
1975	223.00	228.00	512.00	1396.00	271.70
1976	312.00	315.00	538.00	1424.00	270.70
1977	336.00	396.00	863.00	1540.00	401.70
1978	639.00	603.00	1237.00	2088.00	753.00
1979	1036.00	717.00	2804.00	3948.00	1053.70
1980	1706.00	2461.00	4122.00	8166.00	1518.70
1981	2293.00	2573.00	4798.00	10938.50	2382.70
1982	2483.00	2016.00	7250.00	13929.50	3766.00
1983	3263.00	2914.00	8289.00	17046.00	4414.00
1984	6541.00	6927.00	15599.00	22313.00	5060.30

EK I (Devam)

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN FİYATLAR (kr/kg)

YILLAR	MANDALİNA	UZUM	İNCİR	SIĞIR	KOYUN
1963	57,60	53,00	65,00	453,10	114,30
1964	61,00	59,00	50,00	509,80	125,10
1965	65,60	57,00	57,00	551,10	134,60
1966	67,00	60,00	51,00	604,10	151,50
1967	68,20	60,00	54,00	676,40	177,40
1968	80,00	62,00	51,00	739,80	193,10
1969	85,60	63,00	68,00	782,80	196,20
1970	90,00	67,00	80,00	855,00	212,20
1971	111,20	84,00	100,00	1073,30	265,50
1972	117,60	116,00	105,00	1419,50	340,00
1973	157,60	187,00	187,00	2246,50	462,00
1974	167,20	240,00	232,00	2762,50	505,00
1975	334,50	275,00	304,00	3141,50	550,00
1976	371,00	530,50	511,00	4130,70	695,00
1977	531,50	922,00	756,00	6407,70	1035,00
1978	867,50	1285,50	1129,00	8420,30	1712,00
1979	1210,50	1903,50	1475,00	17658,70	2716,00
1980	2042,50	3554,00	2424,00		34490,30
1980	2042,50	3554,00	2424,00	34490,30	5254,00
1981	2640,50	4371,50	3754,00	41702,30	5973,00
1982	4109,50	4885,00	4442,00	45731,70	7183,00
1983	4826,50	7269,00	6615,00	60465,30	10152,00
1984	5166,50	11950,50	12025,00	82598,60	15326,00

YILLAR	SÜT	YUMURTA	YAPAĞI
1963	114,00	21,00	724,00
1964	118,00	22,00	728,00
1965	122,00	25,00	880,00
1966	129,00	27,00	960,00
1967	135,00	31,00	1042,00
1968	145,00	33,00	1002,00
1969	159,00	33,00	1006,00
1970	169,00	39,00	1130,00
1971	199,00	46,00	1419,00
1972	221,00	54,00	1683,00
1973	266,00	72,00	2383,00
1974	344,00	87,00	3103,00
1975	470,00	109,00	3149,00
1976	552,50	145,00	5852,00
1978	920,25	218,00	7642,00
1979	1438,00	330,00	16498,00
1980	2429,75	483,00	29137,00
1981	3621,50	867,00	26757,00
1982	4358,25	1107,00	33564,00
1983	5670,25	1286,00	42214,00
1984	8109,50	1851,00	54620,00

KAYNAK (12) : Ergün Kıp, Türkiye'de Tarımsal Ürünlerde İç Ticaret Hadleri, Atatürk Üniversitesi Yay. No. 580, Erzurum 1981 ve (13) D.İ.E., Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar, Ya. No. 831, 860, 898, 927, 976, 1048, 1130, Ankara, 1974 — 1984.

EK II

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN MİKTARLAR (1000 TON)

YILLAR	BUĞDAY	ARPA	ÇAVDAR	MISIR	PİRİNÇ
1963	10000,00	4288,00	900,00	990,00	130,00
1964	8300,00	3200,00	735,00	1000,00	100,00
1965	8500,00	3300,00	775,00	945,00	130,00
1966	9600,00	3800,00	850,00	1000,00	150,00
1967	10000,00	3800,00	900,00	1050,00	140,00
1968	9520,00	3560,00	820,00	1000,00	123,00
1969	10500,00	3740,00	817,00	1000,00	127,00
1970	10000,00	3250,00	630,00	1040,00	160,00
1971	13500,00	4170,00	985,00	1135,00	175,00
1972	12200,00	3725,00	755,00	1030,00	122,00
1973	10000,00	2900,00	690,00	1100,00	159,00
1974	11000,00	3330,00	560,00	1200,00	150,00
1975	14750,00	4500,00	750,00	1200,00	150,00
1976	16500,00	4900,00	740,00	1310,00	158,00
1977	16650,00	4750,00	690,00	1265,00	165,00
1978	16700,00	4750,00	620,00	1300,00	190,00
1979	17500,00	5240,00	620,00	1350,00	225,00
1980	16500,00	5300,00	525,00	1240,00	143,00
1981	17000,00	5900,00	530,00	1200,00	198,00
1982	17500,00	6400,00	430,00	1360,00	210,00
1983	16400,00	5425,00	380,00	1480,00	189,00
1984	17200,00	6500,00	360,00	1500,00	168,00

YILLAR	FASULYE	NOHUT	MERCİMEK	FİĞ	TÜTÜN
1963	133,00	87,00	103,00	102,00	132,20
1964	140,00	90,00	90,00	105,00	193,70
1965	140,00	89,00	90,00	110,00	132,40
1966	135,00	89,00	100,00	108,00	164,20
1967	139,00	97,00	106,00	112,00	189,20
1968	135,00	102,00	96,00	114,00	160,80
1969	138,00	111,00	107,00	91,00	146,60
1970	138,00	109,00	92,00	95,00	149,90
1971	153,00	133,00	101,00	100,00	173,90
1972	159,00	183,00	105,00	88,00	179,80
1973	148,00	185,00	6,00	85,00	149,10
1974	145,00	195,00	120,00	75,00	203,00
1975	155,00	172,00	135,00	85,00	193,00
1976	159,00	170,00	210,00	90,00	313,80
1977	160,00	180,00	260,00	100,00	247,90
1978	156,00	205,00	180,00	80,00	292,60
1980	165,00	225,00	183,00	85,00	216,60
1981	160,00	235,00	280,00	100,00	168,00
1982	165,00	280,00	550,00	130,00	207,70
1983	175,00	290,00	650,00	142,00	233,80
1984	164,00	335,00	570,00	142,00	194,00

EK II (Devam)

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN MİKTARLAR (1000 TON)

YILLAR	Ş. PANCARI	PAMUK	AY ÇİÇEĞİ	P. ÇİĞİDİ	SUSAM
1963	3281.00	258.00	87.00	418.00	40.00
1964	4706.00	326.00	165.00	528.50	34.00
1965	3421.00	325.00	160.00	527.00	34.00
1966	4422.00	382.00	200.00	611.20	32.00
1967	5523.00	396.00	230.00	633.70	40.00
1968	4716.00	435.00	230.00	696.40	50.00
1969*	3356.00	400.00	310.00	638.50	67.00
1970	4254.00	400.00	375.00	527.60	62.00
1971	5956.00	522.00	465.00	688.40	64.00
1972	5896.00	544.00	560.00	760.10	63.00
1973	5095.00	513.00	560.00	677.20	48.00
1974	5707.00	598.00	420.00	837.90	46.00
1975	6949.00	480.00	488.00	768.00	33.00
1976	9400.00	474.00	550.00	759.70	25.00
1977	8994.90	574.90	455.00	919.80	23.50
1978	8836.80	475.00	485.00	760.00	23.60
1979	8759.70	476.20	590.00	761.90	23.60
1980	6766.00	500.00	750.00	800.00	26.00
1981	11167.10	487.50	575.00	780.80	25.00
1982	12732.50	489.00	600.00	782.40	27.00
1983	12769.60	522.00	715.00	835.20	38.00
1984	11108.40	—	710.00	—	45.00

YILLAR	PATATES	SOĞAN	ZEYTİN	FINDIK	PORTAKAL
1963	1600.00	500.00	618.80	88.40	240.00
1964	1700.00	510.00694,50		195.20	246.00
1965	1680.00	450.00	394.10	62.00	269.00
1966	1750.00	470.00	840.60	190.00	291.00
1967	1760.00	550.00	495.00	81.00	313.00
1968	1805.00	525.00	822.00	138.00	330.00
1969	1936.00	585.00	307.80	170.00	350.00
1970	1915.00	680.00	681.00	255.00	376.00
1971	2100.00	570.00	326.00	166.00	460.00
1972	2200.00	575.00	1019.00	190.00	466.60
1973	2200.00	610.00	332.50	250.90	470.00
1974	2275.00	630.00	840.00	244.00	500.00
1975	2490.00	670.00	561.00	317.00	540.00
1976	2850.00	760.00	1097.00	245.00	545.00
1977	2800.00	845.00	400.00	290.00	650.00
1978	2750.00	1000.00	430.00	300.00	680.00
1979	2870.00	1000.00	430.00	300.00	680.00
1980	3000.00	960.00	1350.00	250.00	679.00
1981	3000.00	1090.00	400.00	350.00	675.00
1982	3000.00	1025.00	1320.00	220.00	656.00
1983	3050.00	1000.00	400.00	395.00	730.00
1984	3200.00	1100.00	800.00	300.00	761.00

EK II (Devam)

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN MİKTARLAR (1000 TON)

YILLAR	MANDALİNA	ÜZÜM	İNCİR	SIĞIR	KOYUN
1963	40,00	2692,00	208,20	1122,80	5138,00
1964	36,00	2790,00	206,00	1105,50	4595,50
1965	41,00	3350,00	210,00	1177,10	4874,70
1966	45,00	3100,00	215,00	1297,40	5152,00
1967	50,00	3500,00	232,00	1254,80	5168,50
1968	55,00	3725,00	215,00	1350,10	5337,00
1969	63,00	3635,00	215,00	1558,40	5924,30
1970	72,50	3850,00	214,00	1584,90	6712,60
1971	75,40	3853,00	195,00	1390,40	6398,00
1972	96,80	3434,00	216,00	1279,20	5909,90
1973	84,00	3344,80	190,00	1469,30	5998,60
1974	112,00	3346,80	156,30	1817,90	7124,80
1975	105,00	3247,00	175,00	1935,90	7901,20
1976	126,00	3080,00	188,00	1689,00	7395,00
1977	135,00	3180,00	175,00	933,00	6858,00
1977	135,00	3180,00	175,00	933,00	6858,00
1978	150,00	3496,00	185,00	821,00	6418,00
1979	155,00	3500,00	200,00	1045,00	5195,00
1980	167,00	3600,00	205,00	892,00	5617,00
1981	175,00	3700,00	250,00	1218,00	9207,00
1982	198,00	3650,00	280,00	1444,00	10472,00
1983	230,00	3400,00	330,00	1451,00	10655,00
1984	219,00	3300,00	330,00	1447,00	12241,00

YILLAR	SÜT	YUMURTA	YAPAĞI
1963	4058,50	1335043,00	43,30
1964	4134,00	1359462,00	43,00
1965	4158,00	1478894,00	43,00
1966	4322,00	1455319,00	44,00
1967	4426,00	1536189,00	46,00
1968	4451,00	1760010,00	47,50
1969	4356,00	1828268,00	46,90
1970	4302,00	1914044,00	47,10
1971	4280,00	2131361,00	47,50
1972	4445,00	2461750,00	50,30
1973	4591,00	2257852,00	51,70
1974	4672,00	2559207,00	52,40
1975	4819,00	2596692,00	53,30
1976	5006,00	3093307,00	53,90
1977	5035,00	3989644,00	55,30
1978	5168,00	4178686,00	56,60
1979	5411,00	4314193,00	59,30
1980	5472,00	4134719,00	61,30
1981	5608,00	4580922,00	62,30
1982	5212,00	4993394,00	62,10
1983	5064,00	5031775,00	62,30
1984	4378,00	5659334,00	50,70

EK III

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN ÜRÜNLERİN PAZARLANAN MİKTARLARI (1000 TON)

YILLAR	BUĞDAY	ARPA	ÇAVDAR	MISIR	PİRİNÇ
1963	5090.00	1333.57	286.20	444.51	122.46
1964	4224.70	995.20	233.73	449.00	94.20
1965	4326.50	1026.30	246.45	424.31	122.46
1966	4886.40	1181.80	270.30	449.00	141.30
1967	5090.00	1181.80	286.20	471.45	131.88
1968	4845.68	1107.16	260.76	449.00	115.87
1969	5344.50	1163.14	259.81	449.00	119.63
1970	5090.00	1010.75	200.34	466.96	150.72
1971	6871.50	1296.87	313.23	509.62	164.85
1972	6209.80	1158.48	240.09	462.47	114.92
1973	5090.00	901.90	219.42	493.90	149.78
1974	5599.00	1035.63	178.08	538.80	141.30
1976	8398.50	1523.90	235.32	588.19	148.84
1977	8474.85	1477.25	219.42	567.99	155.43
1978	8500.30	1477.25	197.16	583.70	178.98
1979	8907.50	1629.64	197.16	606.15	211.95
1980	8398.50	1648.30	166.95	556.76	134.71
1981	8653.00	1834.90	168.54	538.80	186.52
1982	8947.50	1990.40	136.74	610.64	197.82
1983	8347.60	1687.18	120.84	664.52	178.04
1984	8754.80	2021.50	114.48	673.50	158.26

YILLAR	FASULYE	NOHUT	MERCİMEK	FIĞ	TÜTÜN
1963	116.91	70.47	71.59	32.23	132.20
1964	123.06	72.90	62.55	33.18	193.70
1965	123.06	72.09	62.55	34.76	132.40
1966	118.67	72.09	69.50	34.13	164.20
1967	122.18	78.57	73.67	35.39	189.20
1968	118.67	82.62	66.72	36.02	160.80
1969	121.30	89.91	74.37	28.76	146.90
1970	121.30	88.29	63.94	30.02	149.90
1971	134.49	107.73	70.20	31.60	173.90
1972	139.49	107.73	70.20	31.60	173.90
1973	130.09	149.85	46.57	26.86	149.10
1974	127.46	157.95	83.40	23.70	203.00
1975	136.25	139.32	93.83	26.86	193.00
1976	139.76	137.70	145.95	28.44	313.80
1977	140.64	145.80	180.70	31.60	247.90
1978	137.12	166.05	125.10	25.28	292.60
1979	145.04	182.25	127.19	26.86	216.60
1980	145.04	222.75	135.53	26.54	228.40
1981	140.64	190.35	194.60	31.60	168.00
1982	145.04	226.80	382.25	41.08	207.70
1983	153.83	234.90	451.75	44.87	233.80
1984	144.16	271.35	396.15	44.87	194.00

EK III (Devam)

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN ÜRÜNLERİN PAZARLANAN MİKTARLARI (1000 TON)

YILLAR	Ş. PANCARI	PAMUK	AY ÇİÇEĞİ	P. ÇİÇEĞİ	SUSAM
1963	3277,72	252,84	86,65	409,64	36,56
1964	4701,29	319,48	164,34	517,93	31,08
1965	3417,58	318,50	159,36	516,46	31,08
1966	4417,58	374,36	199,20	598,98	29,25
1967	5517,48	388,08	229,08	621,03	36,56
1968	4711,28	426,30	229,08	682,47	45,70
1969	3352,64	392,00	308,76	625,73	61,24
1970	4249,75	392,00	373,50	517,05	56,67
1971	5950,04	511,56	463,14	674,63	58,50
1972	5890,10	533,12	557,76	744,90	57,58
1973	5089,91	502,74	557,76	663,66	43,87
1974	5701,29	586,04	418,32	821,14	42,04
1975	6942,05	470,40	486,05	752,64	30,16
1976	9390,60	464,52	547,80	744,51	22,85
1977	8985,91	563,40	453,18	901,40	21,48
1978	8827,96	465,50	483,06	744,80	21,57
1979	8750,94	466,68	587,64	746,66	23,76
1980	6759,23	490,00	747,00	784,00	23,76
1981	11155,93	477,75	572,70	765,18	22,85
1982	12719,77	479,22	597,60	766,75	24,68
1983	12756,83	511,56	712,14	918,50	34,73
1984	11097,29	0,00	707,16	0,00	41,13

YILLAR	PATATES	SOĞAN	ZEYTİN	FINDIK	PORTAKAL
1963	1056,00	354,00	490,71	85,22	213,12
1964	1122,00	361,08	550,74	188,17	218,45
1965	1108,80	318,60	312,52	59,77	238,87
1966	1155,00	332,76	666,60	183,16	258,41
1967	1161,60	389,40	392,54	68,44	277,94
1968	1191,30	371,70	651,85	133,03	293,04
1969	1277,76	414,18	244,09	163,88	310,80
1970	1263,90	481,44	540,03	245,82	333,89
1971	1386,00	403,56	258,52	160,06	408,48
1972	1452,00	407,10	808,07	183,16	414,34
1973	1452,00	431,88	263,67	241,87	417,36
1974	1501,50	446,04	666,12	235,22	444,00
1975	1643,40	474,36	444,87	305,59	479,52
1976	1881,00	538,08	869,92	236,18	483,96
1977	1848,00	598,08	869,92	236,18	483,96
1978	1815,00	623,04	872,30	298,84	582,53
1979	1894,20	708,00	340,99	289,20	603,84
1980	1980,00	679,68	1070,55	241,00	602,95
1981	1980,00	679,68	1070,55	241,00	602,95
1982	1980,00	725,70	1046,76	212,08	582,53
1983	013,00	708,00	317,20	380,78	648,24
1984	00	778,80	634,40	289,20	675,77

EK III (Devam)

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN ÜRÜNLERİN PAZARLANAN MİKTARLARI (1000 TON)

YILLAR	MANDALİNA	ÖZÜM	İNCİR	SIĞIR	KOYUN
1963	37,20	1930,16	191,13	115,87	504,04
1964	33,48	2000,43	189,11	114,09	450,82
1965	38,13	2401,95	192,78	121,48	478,21
1966	41,85	2222,70	197,37	133,89	505,41
1967	46,50	2509,50	212,98	129,50	507,03
1968	51,15	26.70,83	197,37	139,33	523,56
1969	58,59	2606,30	197,37	160,83	581,17
1970	67,43	2760,45	196,45	163,56	658,51
1971	70,12	2762,60	179,01	143,49	627,64
1972	90,02	2462,18	198,29	132,01	579,76
1973	78,12	2397,65	174,42	151,63	588,46
1974	104,16	2399,66	143,48	187,61	698,94
1975	97,65	2328,10	160,65	199,78	775,11
1976	117,18	2208,36	172,58	174,30	725,45
1977	125,55	2280,06	160,65	96,29	672,77
1978	139,50	2506,63	169,33	84,73	629,61
1979	144,15	2509,50	183,60	107,84	509,63
1980	155,31	2581,20	188,19	92,05	551,03
1981	162,75	2652,90	229,50	125,70	903,21
1982	184,14	2617,05	257,04	149,02	1027,30
1983	213,90	2437,80	302,94	149,74	1045,26
1984	203,67	2366,10	302,94	149,33	1200,84

YILLAR	SÜT	YUMURTA	YAPAĞI
1963	1997,19	1068034,40	25,31
1964	2034,34	1087569,60	25,14
1965	2046,15	1183115,20	25,14
1966	2126,86	1164225,20	25,72
1967	2178,03	1228951,20	26,89
1968	2190,34	1408008,00	27,77
1969	2143,59	1462614,40	27,42
1970	2117,01	1531235,20	27,53
1971	2106,19	1705088,80	27,77
1972	2187,38	1969400,00	29,41
1973	2259,23	1806281,60	30,22
1974	2299,09	2047365,60	30,63
1975	2371,43	2077353,60	31,51
1976	2463,45	2474645,60	31,51
1977	2477,72	3191715,20	32,33
1978	2543,17	3342948,80	33,09
1979	2662,75	3451354,40	34,67
1980	2692,77	3307775,20	35,84
1981	2759,70	3664737,60	36,42
1982	2564,83	3994715,20	36,30
1983	2491,99	4025420,00	36,42
1984	2154,41	4527467,20	29,64

NOT: Tablo 1'de verilen Pazarlanan Oranlar ile Ek II'de verilen miktarların çarpılması ile bulunmuştur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1- D.İ.E. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İÇ TİCARET HADLERİ, 1973 — 1982
- 2- Hirsch Eva and Abraham, "Changes in Term A Trade of Farmers and Effect an Real Income Per Capita of Rural Poyulation in Turkey 1927 — 60, "ECONOMIC DEVELOPMENT AND CULTURAL CHANGE, Volume 4,
- 3- Berksoy Taner, " TARIM KESİMİNDEN SERMAYE AKTARIMI, HACETTEPE SOSYAL VE REŞERİ BİLİMLER DERGİSİ, Cilt 1 Sayı 2 Ekim 1969
- 4- Eğeci Ülkü, TARIMIN EKONOMİK KALKINMADAKİ YERİ, DPT Ya. No. 19 Ankara, Ocak 1966
- 5- Keyder Nur, " Türkiye'de Tarımsal Reel Gelir ve Köylünün Refah Seviyesi" ODTÜ GELİŞME DERGİSİ, Cilt 1. No. 1 Güz 1970
- 6- Varher Oktay, Türkiye'de İç Ticaret Hadleri, DPT. Ya. No. DPT. 1932 SPD. 306, Ankara Şubat 1978
- 7- Aren Sadun, "İktisadi Kalkınmayı Sınırlandırıcı Rolü Bakımından Ziraat, " SBF DERGİSİ Cilt 18 No. 3 — 4, Eylül — Aralık 1963.
- 8- Akalın Güneri, TARIMIMIZIN SOSYA — EKONOMİK YAPISI, VERGİLEME VE GELİŞME, SBF Ya. No. 384 Ankara 1975
- 9- Karayalçın Murat ve Zeynep Arat, KIRSAL REFAH ENDEKSİ, DPT Ya. No. 1462 SPD. 283 Ankara, Kasım 1975
- 10- Kazgan Gülten, TARIM VE GELİŞME, İ.Ü. İktisad Fakültesi Ya. No. 387 Fakülteler Matbaası, İstanbul 1977
- 11- Seyitoğlu Halil, " Ticaret Hadleri: Önemi, Çeşitli Tarımları, Doktrin Tartışmaları ve Değerlendirme" Atatürk Ü. İşletme Fakültesi, İŞLETME DERGİSİ, Cilt, Sayı 1.
- 12- Kip Ergun TÜRKİYE'DE TARIMSAL ÜRÜNLERDE İÇ TİCARET HADLERİ, Atatürk Ü. Ya. No. 580, Erzurum 1981
- 13- D.İ.E. ÇİFTÇİNİN ELİNE GEÇEN FİYATLAR, Ya. No. 831860, 898, 927, 976, 1048, 1130, 1974 — 1984
- 14- D.İ.E. Türkiye İstatistik Yıllığı, 1985
- 15- D.İ.E. AYLIK FİYAT İNDEKSLERİ BÜLTENİ (1963 — 1985)

I. OTURUM TARTIŞMA

Prof. Dr. Gülten KAZGAN

Konumuz ilk bölümünde esas itibariyle tarımda gelir buna verimliliğin ve ticaret hadle-
rinin katkısı olacak. İlk önce tarımda kişi başına gelir tarım dışı kişi başına gelirle oranlandı-
ğında nasıl değişmiş onu belirtmek istiyorum. 1980'den bu yana olan dönemde tarımda kişi
başına verimliliğin tarım dışında kişi başına verimlilikle oranlandığında nasıl değişmişliğine
bakalım; Verimlilik itibariyle 1950 yılında tarımda kişi başına gelir tarım dışında kişi başına
gelirin % 25'dir. 1960'a geldiğimizde pek değişiklik yok. Oran yine % 25 dolayında görünü-
yor. 1970'de % 19'a düşüyor. 1970'den sonra 75 – 80 – 85'e geldiğimizde oranın % 17'ye
düşüğünü görüyoruz. Tarımda kişi başına gelirin düşüşünün temel nedeni tarım dışı kişi ba-
şına verimliliğe oranla tarımdaki verimliliğin düşük oluşu ve zaman içinde de görece olarak
gerilemiş olmasıdır.

Şimdi gelire baktığımızda aynı oranlar içinde değişim şöyle; 1950'de % 23, 1960'da
%23,5 civarında 1970'de % 19,75'de %19, 1978'den sonra sürekli bir kötüleşme göstererek
1985'e geldiğimizde % 14 oluyor. Yani 1985 yılında Türk Tarımında kişi başına gelir tarım
dışında kişi başına gelirin % 14'üdür. Bu dünyada mevcut bulunan en düşük orandır. Bunun
altında orana sahip ülke yoktur.

Bu düşük olan oranı uzak doğuda Filipinler Latin Amerika'da Brezilya gibi 1 - 2 ülke-
de görebiliyoruz. Dünyada genellikle tarımda kişi başına gelir tarım dışı kişi başına gelirin
% 40 – 50'si arasında değişiyor. % 40 olağan kabul ediyor. Bunların üzerinde oranlar çok az
sayıdaki, Avustralya, Y. Zelanda, İngiltere gibi birkaç ülke var.

Tabi yalnız bir noktayı belirteyim; bu demek değil ki tarımda toplam kişi başına gelir
tarım dışında gelirin bu kadar düşüğüdür. Çünkü bildiğiniz gibi tarımın gelir kaynaklarının
bir bölümü tarım dışı sahalardadır. Gidip kentlerde mevsimlik işçi olarak çalışma, kentlerde
sürekli çalışma, yurt dışında sürekli çalışma gibi bu tür gelirler olduğu gibi tarım mevkiinde
oturupta tarım dışı iş yapma halide söz konusudur. Halı dokuma, hediyelik eşya yapma gibi.
Ancak bunlar tarımda fazla bir önemi olmayan gelir kaynaklarıdır.

Şimdi reel gelirin kişi başına endeks olarak zaman içinde değişimine değinelim.

1960'ı 100 alırsanız 50'den 70, 75'de 150'dir. Yani 1950 – 75 yılları arasında tarımda
kişi başına reel gelir, tarım dışı gelire oranla gerilemiş olsa da, iki kat artmıştır. 1975'den son-
ra tarımda kişi başına reel gelirden sürekli düşüş olmuştur. 1985'e gelindiğinde bu endeks
121'e düşüyor. Demek ki 1960'la 1985 arasındaki çeyrek yüzyıl içinde tarımda kişi başına
gelir ancak % 20 oranında artmıştır. Şunu belirteyim ki biraz sonra tarım devrimlerini de
konu edeceğim. Türkiye yine de bu açıdan çok şanssız değil. Bildiğiniz gibi Hindistan bugün
tarımda mucize yaratan ülke diye geçiyor. Başarısız bir toprak reformu yaptı ama tarım üre-
timini de arttırdı, açlıktan kurtuldu. Ürün ithalini iyice kısıtladı. Hatta arada bir bol ürün yıl-

larında ihracat dahi yapabiliyor. Bütün bunlara rağmen dünya bankası raporuna göre 1960–1985 yılları arasında Hindistan'da tarımda reel gelir artışı % 2'dir. Yani reel gelir artışı bizim gibi ülkelerde tarım devrimi, yeşil devrim, toprak reformu çabalarına rağmen düşüktür. Türkiye'de sadece 25 yıllık dönemde % 20'dir. Ama bu konum dahi Hindistan'ı göz önüne alınca Türkiye'ye çok şanssız deme imkanı bırakmıyor.

Bu temel rakamlardan sonra tarımda reel gelirin, verimlilik, teknolojik gelişme, fiyat ilişkileri iç ticaret hadlerinden nasıl etkilendiğini saptayalım. Önce bir tarihsel olguyu ortaya koymak istiyorum; 1960'lı yılların ortasından itibaren dünya, tarım devrimi (yeşil devrim) denen bir süreçte katıldı. Bu yeşil devrimin özelliği; başta hububat bitkilerinde olmak üzere büyük tohum iyileşmesi ve bu tohum iyileşmesinin bir takım modern girdilerde verimi artırması, dolayısıyla tarımda üretimin sanayileşmesi, yani traktör, kimyasal gübre, sulama gibi girdilerin yoğun kullanımındır.

Böylece toprak verimliliğinde büyük artışlar oldu. Bu artışlar birçok 3. Dünya ülkelerinde, onlardan daha yüksek oranlarda da gelişmiş ülkelerde oldu. Oran o kadar dramatik boyutlarda ki size ABD'nin buğday ihracatından örnekler verelim.

48 – 52 yılı ortalarına bakarsanız ABD'nin buğday ihracatı rakamı 22 milyon tondur. 1982 yılına gelindiğinde ABD'nin buğday ihracatı rakamı 135 milyon tondur. Bütün batı Avrupa 1970'li yıllarının 2. yarısına kadar azalan bir trendde olsa dahi büyük çapta hububat ve gıda maddesi ithalatçısı olmaya devam etmiştir. Ancak 1970'li yılların 2. yarısı özellikle 1980'li yıllarda Avrupa ihracatçı duruma geçmiştir. Bugün 10 milyon ton buğday ihraç ediyor.

Demekki bir kere bu teknolojik değişimin bütün dünyada arttırdığı üretimin getirdiği bir sorun var. Batı dünyası, yani Amerika ve Batı Avrupa bu üretim artışı karşısında komşuyu fakirleştirme politikası izliyor. Komşuyu fakirleştirme politikası şöyle izleniyor: İçeride kendi fiyatlarını yüksek tutuyor, dolayısıyla kendi çiftçisini fiyat düşüşlerinden etkilendiriyor. Bunun en tipik örneği Ortak Pazardır.

Avrupa parlamentosunun bütçesi (Ortak Pazar Bütçesi) 35 milyar dolar civarındadır. Bunun 25 milyar doları tarıma sübvansiyon bütçesidir. Şimdi bu sübvansiyonları yapıldıkça Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da tarımsal üretim sürekli artıyor, her ne kadar kota koyuyorlarsa da önemli ölçüde Amerika kota koyuyor geçerliliği yoktur. Üretim sürekli artıyor. Bu üretim artışını içerideki fiyatların düşmesini önlemek için çok yüksek sübvansiyonlarla dünya piyasasına dağılıyorlar. Dünya piyasasında damping yaptıkları zaman tarım ürünleri fiyatları korkunç boyutlarda düşüyor.

Bir tarihsel olayı daha anlatayım. Bu düşüşler aslında 77'den sonra çıktı. 70 – 73 yılları arası dünya spekülasyon dönemidir. Bu dönemde dünyada fiyatlar yükselmiştir. Tarım ürünleri fiyatları artmıştır. 74 – 75 yılları ürün düşüş yıllarıdır. Bu da fiyatları arttırmıştır. Fakat 76'dan itibaren dünya fiyatlarında sürekli düşme görülmektedir. Türkiye'ye intikal eden iç ticaret hadleri bozulması olayı bir ölçüde Türkiye'nin dünya pazarına bağlılığının artmasıyla ilgilidir. Yani batı dünyası bu fiyat düşüşünden iç pazarını korurken Türkiye, sayın Seyfettin GÜRSEL'in söylediğinin tersi bir tarihsel olayla, dışarı açıldıkça dünya ticaret hadlerinin bozulmasının etkisi altına girmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçiyoruz diye Devlet de desteğini çektikçe tarımdan giderek daha fazla bunun etkisi altına girerek, Ergun KİP'in konusu ettiği ticaret hadlerinin bozulması olayı ortaya çıkmıştır. Dünya fiyatlarına göre 70 – 83 yılları arasında buğday fiyatı trentle denkleminde göre % 1'in üzerinde düşmüştür. Bu düşüş Mısır da % 25 dolayındadır. Hububatta ciddi boyutta gerileme vardır. Pirinçte, Tavuk ve ürünlerinde de gerileme görülmektedir. Türkiye'de bu etkilerin altında girmiştir. 1980'den

sonra ekonomi dışı açıkca ve devlet sübvansiyonlarını çektikçe iç ticaret hadleri giderek bozulmuştur. Tabii Türkiye'deki iç ticaret hacirinin bozulmasına bir etken olarak gelir bölüşümündeki bozulmada eklenmektedir.

Bildiğimiz gibi gıda maddeleri esas itibarıyla fakir kesitin aile bütçesinde önemli yer tutar. Zenginler için ekonomik öncemi azdır (% 10 dolayında). Geniş kesitin satın alma gücü düşükçe, bu düşüş belirli gruplarında talep kısılmasına ve daha ucuz olanlara kaymaya yol açıyor. Yani eskiden yediğinden daha fazla eklemek yeyip daha az yumurta tüketerek durumu idare etmek hali ortaya çıkmıştır. Ama zenginlerde daha fazla tüketmiyorlar. Tükettikleri daha çok dışarıdan gelen peynir vs. Yani bu kesimin gelir artışıda bizim tarım ürünlerimizde talep artışına yolaçmıyor. Yaklaşık olarak tarihsel olayların izlediği seyir budur. İç ticaret hadleri bize tam biçimde intikal etti.

İç ticaret hadlerinde etken olan bir diğer değişken Türkiyedeki teknolojik değişimin biçimidir. Bu Ergun KİP'in bahsettiği ticaret hadlerinin görelî bozulma biçimindeki nedeninde anlatıyor.

Türkiye tarım devrimini aslında bitkisel ürünlerde yaşamıştır. Hayvansal ürünlerde yaşamadı. Hayvansal ürünlerde yaşamadığını ve bitkisel ürünlerde yaşadığını uzun boylu anlatamıyorum. Verimlilik artışları dünya ile karşılaştırıldığında hayvansal ürünlerde devrim yaşamadığını gösteriyor. Hayvansal ürünlerin üretimi bakımın nasıl dalgalanmalar göstermekte: Süt verimine bakarsak 1950'den 1985'e kadar net olarak hayvan başına verime gelişme yoktur. 50 - 60 arası % 11 azalma, 1960 - 1970 arası % 10 artış 1970 - 1980 arası % 5,5 artış, 1980 - 1984 arası % 9 düşüş, yani genel olarak bakarsanız bir artış yoktur. Nitekim dünya ortalamaları ile karşılaştırırsanız bir artış yoktur. Nitekim dünya ortalamaları ile karşılaştırırsanız Türkiye'de hayvan başına süt verimi, inek hayvancılığında dünya ortalamasının yaklaşık % 25'i kadardır. Et veriminde de; 1950 - 60 arası % 10 artış, 1960 - 70 arası % 7 düşüş 1970 - 80 arası % 8 artış, 1980 - 84 arası % 15 düşüş görülmektedir. İniş - Çıkış net olarak bakarsanız hayvan veriminde hiçbir artış yoktur.

Nitekim sığır hayvancılığında da dünya ortalamalarına göre verim % 25 civarındadır. Buna karşılık Türkiye bitkisel üretiminde önemli bir teknolojik devrim yaşamıştır. Devrim oldukça süratli olmuştur. Bu süratli artışla bitkisel üretimde Türkiye dünya ortalamasına yaklaşık toprak verimliliğini yakalamıştır. Dünya ortalamasına göre hububatta % 10 düşüklük sanayi bitkileri, sebze - meyvede % 10 fazlalık var Ortalamasını alırsanız bitkisel ürünlerde verim dünya ortalaması dolayındadır.

Ergun KİP'in gözlediği görelî iç ticaret hadleri bozulması olayına dışarıdan etkilenmenin yanı sıra içerideki teknolojik gelişmenin farklı oranlarda olmasında neden olmaktadır.

Gelelim bu farkların emek gelirine nasıl yansıdığı olayına; Gördük ki ortalama olarak verimlilik düşüş, emek verimliliği düşük. Toprak ve hayvan verimliliğinden emek verimliliğine geçişte çok dikkatli olmak gerekli.

Tarımında reel geliri toprak verimi belirlemez. Toprak veriminin oldukça düşük olduğu ülkelere bakalım. Avusturalya'da Yeni Zelanda'da toprak verimi yüksek değildir. Çünkü boş topraklardır. Kişi başına yüzlerce dekar arazi ekilip biçildiğinde toprak verimi düşük olsada emek verimi yüksek çıkacaktır. Bu nedenle toprak verimi ile emek verimini karşılaştırmak gerekir. Reel geliri belirleyen temelde emek verimidir. Tabii toprak verimi dolaylı olarak buna girer. Toprak veriminin çok yüksek olduğu yerlerde düşük emek geliri sözkonusudur.

Nitekim toprağı çok yoğun işleyen Çin'in toprak verimi dünyanın en yüksek oranındadır. Hububatta emek geliri son derece düşüktür. Bunun içindir ki toprak veriminden emek verimliliğine giderken çok dikkatli olmak gerekir. Toprak verimliliğini arttırırken emek verimliliğini arttırıyoruz demek değıldir. Bunun bir nedeni şudur tarım ürünlerinin talep es-

neklığı düşüktür. Ayrıca burada dünya konjüktüründe batı dünyasının yaptığı dampingde dikkate almak gerekir. Bir de sentetik ikame malları işin içine giriyor. Bu şekerde tam bir trajedi haline gelebilir. Çünkü bugünkünün 200 - 300 katı oranında tatlandırıcılar geliştiriyorlar. Bunlar hem sentetik hemde organik kaynaklı olabiliyor. Yani tüm bu etkenler tarımda talep artışını sınırlıyor. Özellikle hububat grubunda Türkiye'de talep elastikiyeti 0 (sıfır) düşmüştür. Hatta bazen bu negatif olarak dahi çıkmaktadır. Demekki Türkiye'de hububat talebi bundan böyle ancak nüfus artışa oranında olabilir. Gelir elastikiyetini yalnız hayvansal ürünlerde yüksektir. (Başta süt, et, yumurta, balık gibi ürünler birde meyva da) baklagillerde dahil olmak üzere diğer ürünlerde çok düşüktür. Çünkü bunlar geleneksel gıdalar içindedir. Bundan ötürü üretim artışı talep artışından hızlı ise fiyatlarda gerilemeye yol açıyor. Fiyatlardaki gerileme talebin esneksizliği nedeniyle gayrisafi hasılatı düşürüyor. G.S.H. düştüğü zaman ise reel geliri arttırmanın tek yolu tarımdan dışarı göçtür. Bu fiziki göz olmayabilir kişiler tarım dışında bir uğraş edinerek köyde kalabilir.

Bunun içindir ki toprak veriminden yola çıkıp amaç verimliliği artacak diye birşey yoktur. Çin'de en yüksek toprak verimine karşılık en düşük emek verimi vardır.

Türkiye'de iki ayrı düzlemi görüyoruz. Bir açıdan bakıldığında Türk tarımı küçük üretici tarımı, (küçük üreticilerin çoğunlukta olması anlamında) diğer açıdan bakıldığında büyük üretim tarımıdır. (işlenen topraklara bakıldığında).

Bugün 100 dekardan büyük topraklar Türk tarımında % 58 – 60 arasında oran oluşturuyor ve üretimin büyük kısmını veriyor. İşlenen topraklar olarak bakıldığında Türkiye hiçte öyle küçük üretici tarımı değildir. Yunan tarımı gibi değildir. Dolayısıyla hangi bakıldığı önemlidir. Türkiye'de büyük işletmeler üretim içinde büyük paya sahiptir. İşletme sayısı olarak baktığımızda ise büyük paya sahiptir. İşletme sayısı olarak baktığımızda ise 1 – 20'da. arası 1 – 50 da. arasında büyük yığılma olduğunu görüyoruz. Bu düpedüz gizli işsizlik, vasıfsızlık olayıyla ilgilidir. Bunu toprak reformunun çözebileceğine ben inanmıyorum. Çünkü şu anda Türk tarımındaki nüfus 9,5 milyondur. Oysa 350 milyon nüfuslu ortak pazarın tarım nüfusunda 9,5 milyondur. Burada bir bozukluk vardır. Demekki Türkiye'de alınması gereken önlem süratle tarım dışı kesimlerin geliştirilmesidir. Köyde olur, kasabada olur, kentte olur. Mekan tartışmasını yapmıyorum. Ama tarımda küçük toprak birimleri üzerinde düşük emek verimliliğinde çalışan tarım dışı üretim alanlarına aktarmaktan başka çare yoktur.

Burada bir sorun karşımıza çıkıyor 1970 yılından buyana bakarsanız görülen odur ki; Dünya sanayinde (Türkiye'de dahil) sanayileşme süreci, sanayide istihdam yaratmadı. Bu tabii teknolojik gelişmenin otomosyonu (robotların girmesi) vs. sonucudur. Son olarak hizmetler kesimine de bunun girmesi sorun yaratıyor. Dolayısıyla iş dönüyor dolaşılıyor nüfus artışını kısıtlamaya kalıyor. Bu yolun alternatifi yok. Hiç bir toprak reformunun bunu çözebileceğini, bugünkü koşullarda inanmıyorum. Büyük topraklarında bölseniz, tarımdaki bu nüfus artış hızıyla, ikinci göbekte onlarda parçalanacak aynı yığılma, orada da düşük emek verimi, düşük gelir sorunu ortaya çıkacaktır.

Çözumsuzlük üretmek istemiyorum ama tarımdaki reel gelire çare bulmak çözüm getirmek kolay değil çünkü kısmen dünya ticaret hadleri, dünyadaki damping olayının yansıması Hükümetin politikası dolayısıyla tarımdan desteğini çekmesi gibi olguların yanı sıra emek veriminin bu koşullarda arttırılmasının güçlüğü var.

Yıldırım ERTÜRK

– Tarımda reel gelir artışı 60 – 85 yılları arında % 20 artmıştır. Tarım dışında reel gelir artışı ne durumdadır.

– 1980 yılından itibaren tarım ürünleri dışsattımında gerek devletin, gerekse dışsattımcıların sömürü olayını çok büyük boyutlarda gerçekleştirdikleri herhalde konuşmacılar tara-

fından kabul edilse gerek.

Prof. Dr. Gülten KAZGAN

1960'da tarımda ve tarım dışında reel gelir 100 - 100 olmak üzere 1970'de tarımda 113, 2 tarım dışında 137,2 tarım dışında 137,8 , 1975'de tarımda 151,4, tarım dışında 185,21980'detarımda 120.3 tarım dışında 180.0, 1985'de tarımda 121.0 tarım dışında 203.0 dir. Yani 1960 - 1985'e kadar tarım dışında iki kat artmış, tarımda ise sadece % 20 artış olmuştur.

Muzaffer SENCER

Seyfettin GÜRSEL ve Gülten KAZGAN Türkiye iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine sürekli bir bozulma gösterdiği yolunda görüş birliğine vardılar. Ancak nedenleri konusunda köklü bir ayrım gösterdiler. Konuşmacılar bunun iç etkenlere bağlarken yeni tarımdan sanayiye kaynak transfer aktarımı nedeniyle iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine sürekli bir bozulma gösterdiğini vurgularken sayın Kazgan bunun büyük ölçüde dış etkilere, sistemin dış dinamiğine bağlayarak özellikle batı toplumlarında 60'dan sonra gözlenen tarım alanında gözlenen devrimsel gelişmelere bağlayarak açıklama eğilimi gösterdi.

Seyfettin GÜRSEL

Son 25 yılda amaç verimliliği belirlendiği gibi artsaydı ve iç ticaret hadlerindeki bozulmadan daha hızlı bir artış gösterseydi; doğal olarak tarımda kişi başına gelirden çok daha yüksek olacaktı. Sorun bence bu emek verimliliğinde tıkanıyor.

Ergun KİP

1970'den bu yana tarımda dışa açılma politikası uygulanmaktadır. Dış piyasada ürünlerimiz alıcı bulabiliyor. İç ve dış piyasada tıkanıklık yok. Bütün mesele bir fiyat politikası meselesidir. Gelir bölüşümü meseleleridir. Örnek/ Son yılların en önemli ihraç ürünleri; Ortadoğuya ihraç ettiğimiz ve ihraçatçıların rekabet ettikleri ürünlere bakalım; Fasulye; 79 - 38, 80 - 48, 81 - 63, 82 - 106, 83 - 131, 84 - 154, - TL./ Kg. Nohut; 1979'dan sonra 22 - 32 - 58 - 82 - 124.- TL. çiftçi eline geçen fiyatları. Bu fiyatlar düşük değildir. Mercimek: 1979'da 19 - 41 - 61 - 71 - 80 - 132.- TL. Türkiye gelir ve fiyat endekslerine ulaşmış değildir.

Prof. Dr. Gülten KAZGAN

Türk Ekonomisi dışa açıldıkça, devlet tarımından desteği geri çektikçe fiyatlar dünya piyasasının etkisine girdi ve iç ticaret hadleri bozuldu. E. Kip bunların bilinçli bir politika olduğunu söyledi. Politika yapılıyorsa tabiki bilinçlidir. Bahsedilen olaylar içinde tarımı ayrı bir fiyat yapısına sokmak istiyorsanız, o zaman K. Amerika devletlerinin ve Batı Avrupa devletlerinin yaptığı gibi yaparsanız yani sınırlarımızı kaparsanız, kota koyarsanız, vergi koyarsanız, dış fiyatları içeriye intikal ettirmez, ayrıca Dünya fiyatları ile ihracat yaparken rekabet edebilmek ve çiftçiye iyi para verebilmek için bunu sübvansiyonlu yapacaksınız. Bu politikalar dışlanarak serbest piyasa ekonomisi yapıyorum, tarım örgütlerini de dağıtıyorum herşey fevkalade olacak dediğiniz anda iç ticaret hadlerinin bozulması kaçınılmazdır.

Bu bilinçli politikadan öte Dünya Bankasının empoze ettiği bir olaydır. Dünya Bankası bilinçli tarım kredileri verirken şart koşmuştur. Bir cetvel ile şunu yapacaksınız demiştir. Hükümetten öte uluslararası bilinçte bir politikadır.

Ergun KIP

Türkiye'de sanayide verimlilik artışı yüksektir. Fakat siz Türkiye'de hiç bir sanayi dalı gördünüzü veya biliyormusunuz verimlilik arttıkça bu verimlilik artışı fiyatlara yansısın ve fiyatlar düşsün hiç bir sektörün serbest rekabet koşullarında bulunmadığı hiç bir sektörün serbest rekabet içinde ülkemizde tarımı serbest rekabet koşullarına bırakmak haksızlığın en büyüğüdür. Emek verimliliğini artırmanın yolu yatırımlardan geçer. Sanayici verimlilik artışlarından doğan karlarını yatırıma dönüştürmesin, çiftçinin bu şekilde yatırıma yönelememesinin nedeni izlenen fiyat politikasında aramak gerekir.

Gelelim dışa açılmaya: son 5 - 6 yıldır ihracatta bir tıkanıklık yoktur. Hatta ihracatçılarımız rekabet dahi ediyorlar.

Prof. Dr. Gülten KAZGAN

1983'e kadar olan belli başlı ihraç ürünlerinin ihracatında miktar artışı % 5 ken fiyat düşüşü % 15 oranında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye daha büyük miktar satarken daha az gelir elde etmiştir. Demekki ihracatta tıkanıklık yok diye birşey yoktur. Batı pazarları kapalıdır. Ortadoğu pazarları var. Buralarda da damping'le gelen mallarla rekabet ediyorsunuz. İhraç pazarlarında çok büyük sorun var.

Cela TAHAOĞLU

Avrupa AET'de sübvansiyonlar yanında EUREKA teşkilatı aracılığıyla teknoloji tüm boyutlarıyla uygulanmaktadır. Şu anda hidofarm, hi fabrit denen üretim tarzında bilgisayarlı sübvansiyonlar geliştirmek ve bilgisayarlı denetime dayalı üretim yaparak klasik üretime nazaran 95 - 100 kat üst düzeyde üretim elde edilmesi mümkündür. Ayrıca çağımızda klasik çağlara, klasik 1. teknolojik devrime bağlı tarım - sanayi ikilemi değil bunun yanında, hitekno-
nolojik - klasik teknoloji ikilemi olmuştur. Bu süreç tarımda işgücü fazlalığı süreci bugün Avrupa'da sanayide yaşanmaktadır.

Şu anda İngiltere'den aldığımız bir rakama göre 10 işçinin iki günde yapabildiği üretimi bir robotun 5 dakikada yapabileceğidir. Verimlilik bu düzeyde artmıştır. Tarımda bu düzeyde artmıştır. Türkiye'de bunun bazı örneklerine rastlanmaktadır.

Türkiye bu teknolojiye gözlerini kapayarak hiçbir yere varamaz. Nitekim Türkiye'nin avantajı olan GAP'ta üreteceklerin kat kat fazlası çok az bir yatırımla hidofarm - farmıtlere üretilme imkanları bulunmuştur. Çok yakında 2000 yıllarında Avrupayla bunu gündeme getirecektir.

Aynı şekilde tekstil sanayide olan avantajımızda sona ermektedir. Tekstilde robot kullanımını ve lazerlerle toplu konfeksiyona geçiş başlatılmıştır.

Bugün kırsal kesimde insanları istihdam etmek eski teknoloji ile mümkün değildir. Ancak bugün mümkündür. Kırsal kesimde üretim bizzat bitkisel ve hayvansal üretimin ileriye ve geriye doğru bağlantılarını sağlayan entegre projeleri, her aşamada optimize üretim projeleri işletmesi bazında, köy bazında (bölge) bazında ülke bazında optimal ölçekler düşünülerek ve optimizasyon teknikleri kullanılarak uluslararası piyasayı arz ve talep dengelerinde aralık uygulandığında istihdam sorunu, üretim genişlemesi sorunu bir ölçüde halledilebilir.

Türkiye'deki talep yetersizliğinde yine bir devlet politikası ile çözüm bulunabilir.

Seyfettin GÜRSEL

Toprak reformu, tarım reformu - sorusuna karşılık,

Tarım olayına yanlış teşhisler koymak ve bu yanlış teşhisler peşinde koşmak, bizi hiçbir yere ulaştırmayacak. Bu tür teşhislerden kaçınmanız lazımdır. 1937'lerde Türkiye'de e-kilmeyen bir çok alan vardı. Bu alanlar üzerinde belli ipotekler vardı. Bir taraftan topraksız

köylü vardı. O zaman akla ilk gelen çözüm bu toprakları topraksız köylüye işlettirmekti. Ancak 1987 yılında toprağı yeniden paylaşarak verimlilik artışı sağlayamayız.

* Benim tarımda gördüğüm birinci sorun emek verimliliğı sorunudur. Tarım içindeki gelir dağılımının adaletini sağlamak açısından toprak reformu bir araçtır ve tamamen gündemden çıkmış değildir. Tarım içi Tarım dışı gelir adaletsizliğinin yanı sıra yalnız tarım içinde de adaletsiz gelir dağılımı vardır.

Tarım içi - dışı gelirler arasında büyük dengesizlik vardır. Bunun bir kısmı bilinen tarım fiyat politikalarından ve dış fiyat politikalarından kaynaklanıyor olabilir.

Ancak verimliliğı dikkate almadan tarımda sübvansiyonu, sadece gelir olarak, üreticinin cebine para koymak olarak ele alırsak olmaz.

Avrupa 10 bin doların üzerinde kişi başına geliri olan ülkeler nüfuslarının % 5'ini sübvansiyone ediyorlar. Biz hangi gelirle nüfusumuzun % 50'sini sübvansiyone edeceğiz. Biz tarımda desteklemeleri ancak verimi artırıcı şekilde yapabiliriz.

II. OTURUM

Yöneten: Prof. Dr. Suat AKSOY

TARIM – SANAYİ FİYAT EĞİLİMLERİ VE SORUNLARI

Prof. Dr. Yakup KEPENEK

1980 SONRASI DIŞ SATIMINDAKİ GELİŞMELER

Dr. Ömer Faruk YALÇIN

A.Ü. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Bölümü

TÜRKİYE'NİN AVRUPA TOPLULUĞUNA TARIM ÜRÜNLERİ

(1981 - 1985)

Halis AKDER

ODTÜ İktisat Bölümü

TARIM – SANAYİ FİYAT EĞİMLERİ VE SORUNLARI

Prof. Dr. Yakup KEPENEK

GİRİŞ

Tarım - sanayi fiyat makasının incelenmesi, öncelikle, ekonomi kuramının geleneksel sorusunu, yani bir malın fiyatını belirleyen etmenler nelerdir sorusunu, veri almayı gerektirir. Bir başka deyişle, bu çalışmada, kuramsal açıdan fiyat oluşumu değil, varolan gelişmeler ve bunların sonuçları üzerinde durulacaktır.

Ülkemizde, 1980 sonrasında, fiyatları her türlü ekonomik etkinliklerin göstergesi alan bir ekonomi politikası uygulanmaktadır. Fiyatları gösterge alan yaklaşım, bunu, yalnız mal ve hizmet piyasalarında değil, sermaye ve insangücü gibi üretim kaynaklarının kullanımında da öngörür. Dolayısıyla, ekonominin genel (makro) gelişme doğrultusu, görece fiyatlara göre belirlenecektir. Tarım - sanayi fiyatlarının gelişimi, özellikle bu açıdan önem kazanmaktadır.

Şektörel fiyat eğilimleri, gelir bölüşümü yönünden çok sınırlı bir açıklayıcı özellik taşır. Bir bütün olarak alındığında, ilgili sektörün tamamıyla ilgili bir çözümleme elde edilir. Örneğin tarımda, topraksızlar ile çok sayıda köyün sahibi birlikte alınır; sanayide en düşük ücretli çalışan ile holding sahibi de birlikte görülür. Dolayısıyla, sektörel fiyatlara dayalı bir gelir bölüşümü çözümlemesi, özünde yanlıştır, ya da çok yetersizdir. Bununla birlikte, ülkemiz gibi, nüfusun yarısından çoğunun doğrudan geçim kaynağı tarım olan durumda, fiyatlamaya yoluyla bu kesimin giderek yoksullaşması, yalnız ekonomik değil, bir dizi toplumsal sorunu da gündeme getirir.

Burada, tarım - sanayi fiyat gelişmelerinin, yalnız 1980 sonrasındaki eğilimleri üzerinde durulacaktır.

Bununla birlikte, 1980 öncesinin fiyat eğilimleri konusunda bir noktaya dikkat çekilmelidir. Tarım - sanayi fiyat eğilimleriyle ilgili veriler, 1980 öncesinde, fiyatların, kural olarak tarım kesiminin yarısına bir gelişme gösterdiğini kanıtlıyor. Bu genel eğilimin, yalnızca, 1971 – 1972'de geçerli olmadığı anlaşılıyor. Bu yıllarda, tarım kesimi fiyatlamaya yoluyla gelir kaybetmiştir. Bu yılların özelliği, olağan demokratik süreçlerin işlememesidir. Bir başka deyişle, genel oy ve demokratik süreçlerle oluşan hükümetler döneminde, tarım ürünlerinin fiyatları yüksek tutuluyor. Denilebilir ki, 1979 sonrasının fiyat eğilimleri bu kurala uyuyor. Ancak, tarımdan tarım dışına aktarılan kaynakların kullanımı büyük farklılık gösteriyor. Bu noktaya sonuç bölümünde yeniden değinilecektir.

FİYAT EĞİMLERİ

Tarım- sanayi fiyatlarının incelenmesinde, esas olarak, üç seri kullanılacaktır: a) TEF içinde tarım/ sanayi oranları, b) başlıca tarımsal girdi fiyatları/ tarım ürünleri fiyatları oranı ve c) destekleme alımlarının alım gücü. Bu diziler ve içerikleri üzerinde daha ayrıntılı durulmalıdır.

TEF İÇİNDE EĞİLİMLER

Tablo 1'de, TEF serilerinin, tarım/ sanayi fiyat oranlarının 1977 sonrasındaki gelişmeleri verilmektedir. Bilindiği gibi, önceleri Ticaret Bakanlığı Konjonktür Dairesince hazırlanan bu seri, son yıllarda, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığına bağlı bir biçimde hazırlanmaktadır. Tarım kesimi burada, hububat, bakliyat, diğer, hayvanlar, hayvan ürünleri ve hayvan yemleri alt gruplarından oluşmaktadır. Sanayi kesimi ise, yakacaklar, madenler, dokuma, deri, madeni yağlar, kâğıtlar ve yapı malzemesinden oluşmaktadır. Seri, 95 malın kullanım miktarı - fiyatının Laspeyres indeksine göre hazırlanmaktadır.

TEF serilerine göre, tarım/ sanayi fiyat oranı, 1977'den sonra sürekli biçimde tarımın zararına gelişmektedir. Bu süreç bir bütün olarak, tarımdan sanayie, salt fiyatlama yoluyla kaynak aktarıldığı görülmektedir.

Burada belirtilmesi gerekli bir nokta, her iki sektörün alt kesimlerinin fiyat eğilimleridir. Bu açıdan, tarım kesiminde, hayvanlar, bakliyat, hayvan mahsulleri ve hayvan yemleri tarım sektörü ortalamasının üstündedir. Sanayi sektöründe de, madeni yağlar, yakacaklar, ve yapı malzemesi fiyatları, sektör ortalamasının üstündedir. Dolayısıyla, sektörel fiyat ortalamalarının değerlendirilmesinde, alt sektörlerinin durumu dikkate alınmalıdır.

DESTEKLEME ALIMI FİYATLARI

1980 sonrasında, öncelikle, destekleme alımlarına konu olan ürün sayısında bir azalma görülmektedir. Daha önce 23 dolayında olan destekleme fiyatı verilen tarımsal ürünlerin sayısı, yarı yarıya yakın bir azalma ile, 1986'da 12'ye inmiştir.

Destekleme alımları için saptanan fiyatların artışı, ortalama fiyat artışlarının altında kalmış, bu durum özellikle tarımsal girdilerin fiyat artışı oranları ile karşılaştırıldığında, bu durum çok daha açık bir görünüm almıştır. Destekleme alımlarının alım gücü, bu eğilimler sonucu, 1977'ye göre, yarı yarıya azalmıştır.

ÇEF / ÇÖF EĞİLİMLERİ

Çiftçinin eline geçen fiyatların ortalaması olarak, destekleme fiyatları indeksi, çiftçinin ödediği fiyatlar olarak da tarımsal girdilerin fiyatları artış oranı alındığında, tarım ürünlerinin alım gücü çok daha büyük ölçüde azalmaktadır. Nitekim bu çerçevede yapılan bir karşılaştırma, 1979 - 100 alınrsa, tarım kesimin alım gücünün, yarı yarıya azaldığını kanıtlamaktadır.

Her üç karşılaştırmada da, görüldüğü gibi, "ortalama" oranlar kullanılmaktadır. Bu nedenle, genel sayılamalıdır. Mal düzeyinde yapılacak daha sağlıklı karşılaştırmalar, tarım sektörünün gelir ya da kaynak kaybının, çok daha büyük boyutlara ulaştığını gösterecektir. Örneğin, tarım girdileri fiyatları ortalaması, gübre, mazot, ilaç v.b. ağırlıklı ortalama yerine basit ortalama ile alınmıştır. Oysa bunların, kullanım miktarına göre ağırlıklı olmaları ve her ürün için ayrı ayrı hesaplanmaları gerekirdi.

TABLO: 1 TARIM/ SANAYİ FİYAT EĞİ LİMLERİ, 1977 — 1986, (1 - 2 - 3)

Yıllar	Tarım/ Sanayi Fiyatları Oranı (*)	Destekleme Ödemelerinin Alım Gücü (**)	Çiftçinin Eline Geçen/ Ödediği Fiyatlar (***)
1977	107,6	100,0	—
1978	94,2	73,5	—
1979	74,8	61,5	100,0
1980	69,5	50,0	66,4
1981	75,0	52,2	59,9
1982	69,8	48,2	59,3
1983	65,1	50,5	55,1
1984	74,0	46,3	54,9
1985	70,1	39,2	50,5
1986	64,4	49,3 ****	49,5

Notla (2) Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Konjonktür Dalresinin Toptan Eşya Fiyatları (TEF) İndeksi-göre. Bu seriler, her yıl için, yıllık ortalamaları verir, bu nedenle 1985 için Temmuz Ayı verileri kullanılmıştır.

(**) Destekleme ödemelerinin yıllık artış oranı / TEF yıllık artış oranı olarak hesaplanmıştır.

(***) Çiftçinin eline geçen fiyatlar, başlıca tarım ürünlerinin ortalama satış fiyatlarını, ödediği fiyatlar da, başlıca tarım girdilerinin fiyat artışlarını gösterir.

(****) 1986 destekleme ödemeleri tahminidir.

Her üç serinin bir tek ortak özelliği vardır: 1980 sonrasında, ister genel olarak alınsın, istenirse ürün düzeyinde; özel olarak alınsın, tarım kesimi, fiyatlama yoluyla kaynak yitir-mektedir. Gelir bölüşümü üzerine yapılan bir araştırma da bu sonucu doğrulamaktadır.⁽⁴⁾ Celasun'un bulgularına göre, a) tarım kesimi bir bütün olarak, 1978 — 83. dönemde, geliri en çok azal sektör niteliğindedir, b) tarım kesiminin kendi içinde de gelir dağılımı daha eşit-likten uzak duruma gelmektedir. Özetle, denilebilir ki, 1980 sonrası ekonomi politikaları, bi-linçli bir biçimde, tarım sektöründen tarım dışı sektörlerle kaynak aktarılmasına yol açmak-tadır. Bu gelişmenin, ekonomik ve toplumsal sonuçları üzerinde daha ayrıntılı bir biçimde durulmalıdır.

SONUÇLAR VE SORUNLAR: BİR DEĞERLENDİRME

Açıktır ki, 1980 sonrası ekonomi politikaları, fiyatlama yoluyla, tarım kesiminin kay-nak kaybına yol açmaktadır. Bu eğilimin sonuçları ve yaratacağı sorunlar üzerinde durulma-dan önce bir nokta özellikle vurgulanmalıdır.

Toplumların gelişme, aynı anlama gelmek üzere, sanayileşme süreçlerine bakıldığında, tarımdan sanayie kaynak aktarılması temel bir kural niteliğindedir. Bu kaynak aktarmanın "biçimi" değişik olsa da, kaynak aktarılması kuralı, geçerlidir.

Ancak, 1980 - sonrası Türkiyesinde, tarım kesiminin kaynak kaybı, bunun karşılığı olarak sanayide kaynak yaratılması, ya da sanayiın üretim olanaklarının geliştirilmesi sonucunu vermemektedir. Bir başka deyişle, bir yandan tarımdan, tarım dışı sektörlerle kaynak aktarılmakta, diğer yandan da buna koşut olarak, sınai yatırımlar artmamakta, ya da sınai üretim olanakları genişlememektedir. Uygun deyişle, 1980 sonrasında Türkiye, sanayileşmeden vazgeçmiş görünmektedir.

Dolayısıyla, tarımdan fiyatlandırma yoluyla tarım dışı kesimlere kaynak aktarılması, sermayenin niteliği, daha doğrusu, sermayenin dönüşümü açısından anlam kazanmaktadır. Bu süreçte sermaye, tarım ve sanayi dışı sektörlerle akmakta ya da üretim dışı sektörlerle gitmektedir. Denilebilir ki, 1980 sonrası ekonomi politikalarının en belirgin niteliği budur. Bu nokta, gerek yatırımların sektörel dağılımdan, gerekse diğer parasal değişkenlerden, kolayca görülmektedir.

Tarım kesiminin bu görece gelir kaybının ekonomik ve toplumsal sonuçlarına geçmeden, 1980 öncesinde, destekleme politikalarının nedenleri hatırlatılmalıdır. Beş Yıllık Planlarda belirtildiği gibi, tarımsal fiyat politikasının başlıca amaçları: 1. tarım ürünlerinin kalitesini artırmak, 2. tarımsal üretimi ve verimliliği artırmak, 3. yeni ürünlerin yetiştirilmesini sağlamak, 4. tarım ürünleri dışsattımını artırmak, 5. çiftçilerin fiyat / gelir düzeyini diğer sektörlerle uyumlu tutmak ve 6. tüketici fiyatlarını düşük tutmaktır. Burada sıralanan amaçlar, denilebilir ki, son ikisi dışında tümüyle ekonomik niteliktedir. Son iki amacın ise, gelir dağılımı ve dolayısıyla toplumsal özellik taşıdığı söylenebilir.

Son yedi yıllık ekonomi politikaları, tarım kesiminin ekonomik amaçlara bağlı bir biçimde fiyat desteklemesine konu olmasını öngörüyor izlenimi vermektedir. Gerçekten, tüm ekonomik faaliyetlerin "fiyat göstergelerine göre" olması anlayışı, piyasa istemine göre üretimde bulunmayı gerektirir. Salt bu açıdan, 1980 öncesi destekleme politikalarıyla bu tarihten sonraki politikaların uyumlu olduğu, çok yüzeysel bir yaklaşımla, söylenebilir. Ancak, biraz derinlemesine bir çözümleme, her iki yaklaşım arasında çok köklü ve önemli farklılıklar olduğunu gösterecektir.

Önce, ekonomi kuramında da vurgulandığı gibi, tarım ürünleri fiyatlarının oluşumu ile diğer mal ve hizmetlerin fiyatlarının oluşumu arasında önemli bir nitelik farkı bulunmaktadır. Tarım ürünleri fiyatlarındaki değişme, ancak bir yıl sonraki üretim miktarını etkiler. Bir başka deyişle niteliği gereği tarım ürünleri sununu, ancak bir yıl sonra, bu yılın fiyatlarına uyumlu kılınabilir. Bu olgu bilindiği gibi, "örümcek ağı" kuramı olarak bilinir. Üretici, gelecek yılın fiyatları konusundaki beklentisine göre üretimde bulunur. Beklenti ve öngörü, bilgi gerektirir, yaygın bir iç ve dış piyasa izleme mekanizması gerektirir. Oysa ülkemizde çalışan nüfusun yaklaşık 1/3'ü okur - yazar değildir ve bunların tamamına yakını tarım kesimindedir. Dolayısıyla, tarımsal üretimin fiyatlarını salt piyasa koşullarına bırakmak, fiyat kargaşası yaratır. Bu kargaşa, gerçekte, üretim sonrası fiyatlandırma süreçlerine yansır. Tarım ürünleri ticaretini kârlı duruma getirir.

Ülkemizde tarımsal mülkiyet yapısı da üretimin fiyatlandırılmasını rekabetçi duruma getirmektedir. Tarım, küçük ve orta işletmelerin yaygın olduğu bir mülkiyet yapısına sahiptir. Dolayısıyla, üretimin ilk satış fiyatları, oldukça rekabetçi bir ortamda belirlenir. Tarım fiyatları, diğer sektörlerin aksine, tekeller ve yarı - tekelleri fiyat oluşumlarını - üretici için olanaksız kılar. Bu nedenle, tarım ürünlerinin " ilk satış " fiyatı düşük olur.

Yalnız bu ekonomik nedenlerle de tarımsal ürünlerin fiyat desteği gereklidir. Nitekim pek çok ülkede, tarım ürünleri kamu desteğine sahiptir. Bu destek, taban fiyat uygulaması,

dış rekabete karşı koruma, girdi sübvansiyonu ya da başka biçimlerde olabilir. Kaldı ki, konunun bir de siyasal / toplumsal yönü bulunmaktadır.

Tarım ürünleri fiyat desteklemelerinin, ülkemizde, ekonomik nedenlerden çok siyasal / toplumsal amaçlardan kaynaklandığı, egemen görüştür. Bu yargı, uygulamalı araştırmalarla da desteklenebilmektedir. Genel oyla ve çok partili demokratik süreçlerle seçilen hükümetler, oy kaygısıyla, tarım kesimini fiyat yoluyla destekleme durumundadır. Bu olgu, ülkemizde, özellikle 1950 - 1979 dönemi için, 1960 ve 1971 askeri yönetim dönemleri bir yana bırakılırsa geçerli olmuştur.⁽⁵⁾ Yapılan araştırmalara göre, öncelikle genel seçimlerden bir önceki yıl ile seçimleri hemen izleyen yıl, destekleme fiyatları, diğer yıllara göre daha yüksek bir oranda artırılmıştır. Burada amaçlanan, üreticinin gelir düzeyini yüksek tutmaktır; amaçlanan, üreticiyi etkilemektir, üretimin miktarı ya da kalitesi, ikincil kalmaktadır. Genel oy, gerçekte, en yoksul, topraksız, sermayesiz toplum kesimlerini en varlıklılarla eşit konuma getiren tek noktadır, o noktada sayı önemlidir. Bu nedenle hükümetler demokratik süreçlerle iş başına gelmişlerse, tarım üreticilerine karşı "duyarlı" olmak zorundadır. Ülkemizde, 1980 öncesi bu süreç geçerli olmuştur.

Ek olarak, geleneksel açıdan "devlet" geliri ve hakkı dağıtan bir rol üstlenmişti. Kuramsal tartışmalara girmeden belirtilmelidir ki, Osmanlı - Türk devlet anlayışında, "devlet" ana kavramıyla anlatılmak istenen budur. Bu olgu yalnız tarım kesimi için değil, genellikle burjuvazimizin oluşumu açısından da geçerlidir. Devlet desteği, hemen her toplumsal kesimin, katmanların, sürekli beklentisi olmuştur. 1980 sonrasında bu anlayışın tek yönlü değiştirilmesi amaçlanmaktadır: devlet yalnız, iç ve dış tekelci sermayenin devleti yapılmak istenmektedir.

Tarım kesiminin bir bütün olarak, 1980 sonrasında girdiği yoksullaşma sürecinin ekonomik sonuçları şöyle sıralanabilir.

a. Kaynak kaybı, tarımsal üretimi olanaklarının genişlemesini sınırlar. Bir başka deyişle, tarımsal üretim amaçlarının giderek daha da az kullanımı, ya da emeğin teknik donanımının sınırlı kalması sonucunu verir. Bu durumda, üretim ve verimlilik artışı, ya sınırlı kalacak ya da zamanla azalma eğilimi gösterecektir, denilebilir.

b. Bu süreç, iç pazarın daralması anlamına gelir. Bir başka deyişle, tarım dışı sektörlerle kırsal kesime satış miktarları sınırlı kalacaktır.

c. Tarım ürünleri fiyatlarının görece düşüklüğü, kentsel tüketim maliyetinin, ya da işgücü maliyetinin düşük tutulmasını sağlayan bir etmendir. Bu durum, sanayi ve hizmet kesimlerinin emek maliyetini düşürerek, bu kesimlerdeki kârları artırıcı olacaktır.

d. Fiyatlama sürecinin piyasa koşullarına bırakılması:

1) Tarım kesiminde varolan yapısal bozuklukları daha da ağırlaştırır. Yoksullaşma, daha çok topraksız, az topraklı aileleri etkiler. Az topraklıların mülklerini kaybetmeleri sonucunu verir. Topraksızların artması, kentlerde iş aramayı hızlandırır. Ancak bu ekonomi politikasının, kentlerde işbulma olanaklarını çok sınırlı tutması, bu noktada bir toplumsal sıkışmayı, ağır bir sorunu doğurmaktadır.

2) Serbest bırakılan üretici fiyatlarıdır. Üretim sonrası toptan ve perakende fiyat oluşumu, tekelci - yarı tekelci nitelik taşırsa, sonuç yalnız ticari sermayeyi daha da güçlendirir. Kentsel işgücü maliyetini düşürücü bir etki yapmaz.

3) Bu noktada, tarımsal ürün dışalımını gündeme gelmektedir. Birçok gelişmiş ülkede varolan tarımsal ürün fazlası dışalım yoluyla sağlanabilecektir. Geçen yıllarda, patates, peynir, buğday dışalımını yoluna gidilmiştir. Ancak bununla, iç pazarda sürekli fiyat kararlılığı sağlama olanağı çok sınırlıdır.

Bu çerçevede, tütün, çay gibi ürünlerde, yerli tekellerin yıkılması ve bu alanların yabancı sermayeye açılması da ek sorunlar yaratmaktadır. Gelişme, özünde, yerli üretim ola-

naklarını yok etmeye dayalıdır, yerli üretimi yıkmayı amaçlamaktadır. Yıkımın yorumu olmaz. Ancak, hükümet, dışsattım güçlükleriyle karşılaştığında, ABD ve AET ülkelerini, korumacı olmakla, gerçek serbesti düşmanı olmakla suçluyor; kapitalistlere kapitalizm dersi vermeye kalkıyor.

Bu gelişmeler, siyasal ve toplumsal sonuçlarını birlikte getiriyor. Bu demokratik alaca karanlık ortamında, yeniden demokrasiye dönüşün sancıları yaşanıyor.

İşsizlik, gelir eşitsizliği büyüyor. Bu gelişmeler, toplumsal yaşamın tümüyle kararsız olması sonucunu veriyor. Tekelci iç ve dış sermayenin egemenliği pekiştiriliyor, devlet yalnız bu kesimin devleti niteliğini kazanıyor. Yoksullaşan kitlelerin yalnız baskı altına alınmasıyla sorunlara çözüm aranıyor.

Burada, yapılması gerekenler üzerinde durulmayacaktır. Yapılması gerekenlerin sergilenmesinin ön koşulu, demokrasinin işlerlik kazanmasıdır. Dolayısıyla güncel olan, demokrasinin işlerliği için çaba harcamaktır, diye düşünüyorum.

KAYNAKLAR

- 1 — DİE, TİY 1983, 1985 ve Aylık İstatistik Bültenleri,
- 2 — DPT, YILLIK PROGRAM'lar, 1978 — 1987
- 3 — TZOB, ÇİFTÇİ VE KÖY DÜNYASI DERGİSİ, Kasım, 1986
- 4 — Celasun Merih, Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1978 - 1983
- 5 — Ergüder Üstün Politics of Agricultural Price Policy in Turkey
THE POLITICAL ECONOMY OF INCOME
DISTRIBUTION IN TURKEY, Özbudun Ergun ve Ulusan Aydın (ed.) New York:
Holmes and Heier Publishers, Inc. 1980, ss. 169 — 198.

1980 SONRASI DIŞSATIMIMIZDA GELIŐMELER

Dr. Ömer Faruk YALÇIN*

A.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Öğretim Elemanı.

GİRİŞ

Gelişmekte olan bir ülkenin gelişimi için gerekli malzemeleri, teçhizat ve teknolojiyi ve hatta günlük yaşamını sürdürebilmesi için gerekli temel maddeleri diğer ülkelerden satın alabilmesi için dövize gereksinimi vardır. Döviz ülkeye görünen ve görünmeyen diŐsatım yolu ile gelmektedir.

Görünen diŐsatım diŐ ülkelere mal satımıdır. Turizm, taşımacılık, limanlarda yabancı gemilere ve uçaklara hizmetler, yabancı sermaye akımı, alınan borç ve bağiŐlar, diŐ yatırımlarda kazanılan faiz ve kârlarla yurt dışındaki işçilerin gönderdikleri dövizler görünmeyen diŐ gelirleri oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ülkemizde kalkınmanın başarıya ulaşmasında diŐsatım büyük önem taşımaktadır. Ekonomik kalkınmamız için gerekli sermaye ve ara malları diŐ alımında diŐsatım gelirleri büyük pay almaktadır.

DiŐsatımımız özellikle son yıllarda büyük gelişmeler göstermektedir. 1940 larda yüz milyon dolar civarında olan diŐsatımımız 1970'lere kadar çok büyük bir artış göstermemektedir. 1970 yılında diŐsatımımız yaklaşık altıyüzmilyon dolar kadardır. 1940 yılından 1970 yılına kadar geçen 30 yılda diŐsatımımız ancak 500 milyon dolar, yılda yaklaşık 17 milyon dolar artarken; 1970 – 1980 yılları arasında 2,3 milyar dolar, yılda ortalama 230 milyon dolar, ve 1980 – 1985 yılları arasında 5.1 milyar dolar, yılda ortalama 1 milyar dolarlık bir artış göstermiştir (Tablo 1)

TABLO 1 — DIŞALIM VE DIŞSATIMIN YILLARA GÖRE DAĞILIMI

YIL	DIŞALIM			DIŞSATIM		
	Miktar TON	DEĞER (000)		Miktar TON	DEĞER (000)	
		T.L.	Dolar		T.L.	Dolar
1940	356.896	68.923	53.018	658.820	111.446	85.728
1941	310.105	74.815	57.550	428.899	123.081	94.678
1942	344.040	147.713	113.625	355.026	165.034	126.949
1943	391.168	203.045	156.188	333.451	257.157	197.813
1944	331.758	164.945	126.881	345.635	232.530	178.908
1945	324.511	126.166	97.051	309.538	218.929	168.407
1946	402.734	223.931	119.695	905.190	432.094	215.829
1947	621.822	685.003	244.644	1.173.039	625.344	223.301
1948	881.032	770.149	275.053	880.216	551.038	196.799
1949	1.216.458	812.271	290.097	997.110	693.910	247.825
1950	1.488.312	799.859	285.664	985.329	737.587	263.424
1951	1.681.246	1.125.840	402.086	1.505.436	879.429	314.082
1952	2.141.374	1.556.575	555.920	2.436.998	1.016.158	352.914
1953	2.631.248	1.491.093	532.533	2.456.235	1.108.971	396.061
1954	2.572.269	1.339.404	478.359	2.155.079	937.787	334.924
1955	3.147.936	1.393.384	497.637	1.792.226	877.370	313.346
1956	1.889.365	1.140.553	407.340	2.010.231	853.972	304.990
1957	2.342.532	1.111.951	397.125	1.741.532	966.608	345.217
1958	1.452.804	882.275	315.098	1.600.007	692.358	247.271
1959	2.420.927	1.315.950	469.982	2.071.160	990.636	353.799
1960	2.161.855	2.213.749	467.541	2.158.466	1.721.168	320.731
1961	3.120.874	4.585.129	507.205	2.055.192	3.120.659	346.740
1962	4.883.095	5.599.802	619.447	2.317.890	3.430.777	381.197
1963	5.457.483	6.126.051	687.616	2.130.998	3.312.781	368.087
1964	4.818.353	4.878.041	537.397	2.619.898	3.696.942	410.771
1965	4.993.114	5.193.332	571.953	2.661.108	4.173.643	463.738
1966	5.306.423	6.521.835	718.269	2.564.194	4.414.370	490.508
1967	4.958.384	6.216.794	684.669	2.022.703	4.701.001	552.334
1968	6.234.456	6.934.025	763.659	2.181.675	4.467.771	496.419
1969	6.447.265	7.275.223	801.236	2.928.956	4.831.503	536.834
1970	7.345.109	10.347.912	947.604	3.146.750	6.407.703	588.476
1971	10.198.183	17.725.426	1.170.840	3.879.934	9.090.050	676.602
1972	11.839.463	22.346.035	1.562.550	5.478.704	11.875.876	884.969
1973	13.652.914	29.796.635	2.086.216	5.315.041	18.037.430	1.317.083
1974	17.445.313	53.123.563	3.777.501	4.547.492	21.197.287	1.532.182
1975	16.033.200	68.987.087	4.738.558	4.122.536	20.075.054	1.401.075
1976	20.038.192	82.940.808	5.128.647	4.423.876	30.775.463	1.960.214
1977	23.534.903	104.881.559	5.796.278	4.144.947	31.338.498	1.753.026
1979	18.810.541	178.505.343	5.069.432	4.848.661	75.743.688	2.261.195
1980	23.346.583	613.267.597	7.909.364	4.897.521	221.498.145	2.910.122
1981	22.630.303	1.002.357.513	8.933.374	9.230.330	530.715.741	4.702.934
1982	23.181.943	1.461.424.994	8.842.541	12.688.752	937.310.576	5.745.973
1983	26.844.490	2.127.081.342	9.235.000	11.455.088	1.298.945.305	5.727.833
1984	32.270.780	4.034.897.096	10.756.122	13.644.123	2.608.331.529	7.133.663
1985	33.329.000	5.994.754.000	11.343.558	13.789.000	9.152.927.000	7.958.051

Dışsatımımızın dışalım karşılamaya durumuna bakıldığında; 1946 yılına kadar dışsatımımızın dışalımımızdan daha fazla olduğu görülmektedir. Örneğin, 1940 yılında 85 milyon dolarlık dışsatımımıza karşılık 53 milyon dolarlık dışalım yapılmıştır. 1946 yılında 94 milyon dolarlık dışsatım yapılmış buna karşın 57 milyon dolarlık dış alım gerçekleşmiştir. 1946 yılında dışsatımımız dışalımdan % 80 daha fazladır.

1947 yılından başlayarak dışalımımız dışsatımımızı geçmektedir. Diğer bir deyişle dış satımımız dışalımımızı karşılayamamakta, yani dışarıya sattığımız mal ve hizmetlerden elde ettiğimiz döviz, dış ülkelerden satın aldığımız mal ve hizmetler için yeterli olmamaktadır.

1950 yılında dışsatımın dışalım karşılamaya oranı % 93 iken, bu oran 1960 yılında % 68,5'e, 1970 yılında % 62,0'ye ve 1975 yılında % 29,6'ya kadar düşmüştür. 1980 yılında % 36,8 olan bu oran takibeden yıllarda artış göstererek 1985 yılında % 70,2'ye kadar yükselmiştir. (Tablo 2).

TABLO: 2 — DIŞ TİCARET

Yıllar	Dışalım		Dış satım		Dışalımın Dışsatımı Karşılama Oranı%
	1000 S	Artış	100 S	% Artış	
1980	7.909.364	—	2.910.122	—	36,8
1981	8.933.374	13,0	4.702.934	61,6	52,6
1982	8.842.541	- 2,2	5.746.170	22,2	65,8
1983	9.235.001	5,7	5.727.833	- 0,3	62,0
1984	10.756.923	16,5	7.133.603	24,5	66,3
1985	11.343.558	5,5	7.958.051	11,6	70,2

Demek ki 1947 yılından bu güne dış ticaretimiz açık vermektedir. 1980 yılında dış ticaret açığımız 5 milyar dolara kadar çıkmıştır. Ancak 1980 yılından sonra dışsatımımızdaki artışlarla ve buna paralel olarak dışsatım artışından daha az dışalım artışı ile dış ticaret açığımız 1985 de 3 milyar 385 milyon dolara kadar düşmüştür.

Dış ticaretimizde görülen açıklar dış ülkelerden gönderilen işçi dövizleri, net turizm gelirleri ve dış borçlarla kapatılmağa çalışılmaktadır.

DIŞ SATIMIMIZIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

OPEC ülkeleri dışında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış gelirlerinin büyük bir kısmını tarım ürünleri dışsatımı oluşturmaktadır. Türkiye'de de 1980 lere kadar bu durum geçerli idi. 1970 yılında dışsatım gelirimizin dörtte üçü (% 74,9'u) tarımsal ürünler dışsatımından elde edilmişken, 1980 de tarımsal ürünlerin dışsatımımızdaki payı % 54,7'ye ve 1985 de ise % 21,6'ya kadar düşmüştür (Tablo 3). 1986 yılı Ağustos ayı sonu itibariyle bu oran % 21 dir ⁽¹⁾.

TABLO 3 -- DIŞSATIMIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

Yıl- lar	Toplam Dışsatım		Tarım		Madencilik Taşocacı		Sanayi Kesimi	
	(1000 S)	%	(1000 S)	%	(1000 S)	%	(1000S)	%
1980	2.910.122	100,0	1.671.742	57,4	190.944	6,6	1.047.366	36,0
1981	4.702.934	100,0	2.219.409	47,2	193.406	4,1	2.290.120	48,7
1982	5.745.973	100,0	2.140.505	37,3	175.505	3,0	3.430.148	59,7
1983	5.727.833	100,0	1.880.712	32,8	188.901	3,3	3.658.220	63,9
1984	7.133.603	100,0	1.748.878	24,5	239.761	3,4	5.144.963	72,1
1985	7.958.051	100,0	1.719.439	21,6	243.827	3,1	5.994.785	75,3

1981 yılına kadar tarımsal ürünler dışsatımımızın toplam dışsatım içindeki payı sürekli düşmesine karşın, değer olarak artış göstermekte idi. Ancak bu yıldan sonra değer olarak da bir azalma görülmektedir. Örneğin, 1970 yılında 441 milyon dolar olan tarımsal ürünler dışsatımı 1975 yılında 792 milyon dolar, 1980 yılında 1 milyar 671 milyon dolar ve 1981 yılında 2 milyar 219 milyon dolara kadar yükselmişken (2). (Aynı yıllar tarımın payı sırasıyla % 74,9, % 57,4, % 47,2); 1982 yılında 2 milyar 140 milyon dolara ve 1985 yılında 1 milyar 719 milyon dolara kadar düşmüştür (Tablo 3).

Diğer taraftan sanayi ürünleri dışsatımında sürekli yükselmeler görülmektedir. Özellikle 1980 yılından sonra bu artışlar çok büyük değerlere ulaşmaktadır. 1970 yılında 107 milyon dolar olan sanayi ürünleri dışsatımı 1975 yılında 500 milyon dolara, 1980 yılında 1 milyar dolara yükselmiştir (2). 1981 yılında % 118 lik bir artışla 2,3 milyar dolara yükselen sanayi ürünleri dışsatımımız 1985 yılında 6 milyar dolara kadar çıkmıştır (Tablo 3).

Tablo 3'den de izlenebileceği gibi; 1981 yılından sonra sanayi ürünlerinin toplam dışsatım içindeki payı, sanayi lehine bir gelişme göstermektedir. 1981 yılına kadar tarım ürünleri dış satımının toplam dış satım içindeki payı sanayi ürünleri payından yüksek iken (Tarım % 57,5, sanayi % 36), 1981 yılından sonra sanayi ürünleri dışsatımının payı tarımından daha fazladır. 1981 yılında sanayi ürünleri dışsatım payı % 48,7; 1982 de % 59,7 ve 1985 de % 75,3'e kadar yükselmiştir.

Ancak, tarıma dayalı işlenmiş ürünler (gıda vb.) ve hammaddesi tarım ürünü olan sanayi ürünleri (iplik, dokuma vb.) dışsatım değerleri dikkate alındığında, tarımın dışsatımındaki payının daha yüksek olduğu görülmektedir.

TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ SATIMINDA GELİŞMELER

Tarım ürünleri dışsatımında bazı değişimler gözlenmektedir. Geleneksel ürünler yanında bazı ürünlerin de dışsatım değerleri yükselmektedir. Ancak yine de geleneksel dışsatım ürünlerimiz önemini korumaktadır.

1970 lerde çok az dışsatımı olan hububat ve baklagil gurubu ürünler ile hayvansal ürünler dışsatımında 1980 sonrası önemli artışlar görülmektedir. Örneğin, 1970 yılında 9,8 milyon dolar olan hububat ve baklagil gurubu ürünler dışsatımı 1980'e kadar sürekli bir artış göstermiş ve 1980 yılında 181 milyon dolar olan bu grup ürünler dışsatımı 1981 yılında % 80'e varan bir artışla 328,1 milyon dolara kadar yükselmiştir. 1983 yılında 376,3 milyon dolara kadar çıkan bu ürünler dışsatımı 1985 yılında gerileyerek 234,3 milyon dolara düşmüştür. (Tablo 4).

TABLO 4 — ÜRÜN GRUPLARI İTİBARIYLA TARIMSAL ÜRÜNLER
DIŞSATIMINDA GELİŞMELER

(Milyon Dolar)

Yıllar	Hububat ve Baklagiller	Meyve Sebze	Sanayi Bitkileri	Hayvansal Ürünler
1980	181,0	753,9	583,1	130,9
1981	328,1	795,1	774,6	284,8
1982	337,3	648,6	686,5	413,7
1983	376,3	590,7	493,8	382,4
1984	267,0	646,1	446,8	343,2
1985	234,3	623,6	560,6	265,2

Bu düşüş daha çok hububat gurubu ürünler dışsatımındaki azalmadan kaynaklanmaktadır. Aynı yıl baklagil gurubu ürünlerden nohut, fasulye ve mercimek gibi ürünlerin dışsatım toplamı 164 milyon dolara varmaktadır (Tablo 5).

1970 yılında 33.8 milyon dolara olan hayvansal ürünler dışsatımı 1980 yılında 130.9 milyon dolara ve 1981 yılında % 117.5 lik bir artışla 284.8 milyon dolara yükselmiştir. 1982 yılında 413.7 milyon dolara ulaşan bu grup ürünler dışsatımı 1984 ve 1985 yıllarında düşüş göstermektedir (Tablo 4).

Geleneksel dışsatım ürünlerimiz olan fındık, kuru üzüm ve kuru incir dışsatımında 1980 -- 1985 yılları arasında düşüş görülmektedir. 1983 yılına kadar artış gösteren pamuk ve tütün dışsatımında da bir azalma söz konusudur (Tablo 5).

TABLO 5 — TARIMSAL DIŞ SATIMDA ÖNEMLİ MADDELER

(Milyon Dolar)

Ürün	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Pamuk	322,6	348,3	296,1	196,5	168,1	169,8
Fındık	388,9	276,0	240,7	246,0	304,8	254,4
Tütün	231,5	393,3	348,3	237,8	216,3	327,7
K.Üzüm	125,3	128,5	100,3	71,4	62,3	72,9
K.İncir	38,2	35,0	33,5	27,4	31,7	31,7
Şeker	—	—	76,3	93,9	123,4	53,2
Z.Yağı	75,7	73,8	28,5	80,5	26,3	29,8
Portakal	—	—	—	—	—	—
Mandarin	21,0	58,0	29,1	27,0	21,2	26,7
Limon	62,1	62,7	46,3	42,2	37,3	28,2
Nohut	35,7	67,4	65,2	60,9	63,3	84,2
Mercimek	53,3	123,4	126,7	98,5	86,1	68,6
Fasulye	5,1	18,1	5,7	18,0	18,8	11,2
Et	17,4	76,2	147,0	134,0	133,1	80,0
Koyun (Canlı)	90,1	186,8	247,8	233,1	188,3	150,0
Sığır (canlı)	—	—	61,8	32,3	18,4	25,0
Keçi (Canlı)	—	—	38,0	37,6	29,1	21,0
Yumurta	—	—	16,7	30,0	60,6	46,0

NOT: T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı dosyalarından derlenmiştir.

Pamuk dışsatımında azalma üzülecek bir olay değil, aksine sevindiricidir. Zira, pamuğun işlenerek iplik, dokuma, konfeksiyon v.b. şekillerde dış satımı ile ülkeye daha fazla döviz girmektedir. Dış ülkelerin pamuk yerine dokuma, buğday yerine un, bisküvi, canlı hayvan yerine et mamülleri talep etmeleri daha çok döviz, daha gelişmiş sanayi ve daha kalkınmış bir ülke demektir.

1980 yılında 424 milyon dolar olan dokumacılık mamulleri dışsatımı 1981 yılında 802 milyon dolar, 1985 de ise 1 milyar 789 milyon dolardır⁽³⁾. 1980 – 1985 yılları arasında 5 yıl içinde % 424 lük bir artış sağlanmıştır.

Diğer taraftan tarıma dayalı işlenmiş ürünler dışsatımı da büyük gelişmeler göstermiştir. 1980 yılında 209 milyon dolar olan bu gurup ürünlerin dışsatımı 1984 yılında 808 milyon dolara yükselmiştir.⁽³⁾

DIŞSATIMIN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI

Dışsatımımız ülke guruplarına göre incelendiğinde OECD ülkelerinin önemini koruduğu görülmektedir (Tablo 6).

1980 yılında dışsatımımızın % 57.7 si OECD ülkelere yapılmıştır. (1.680 Milyon dolar). 1985 yılında bu ülkelere dışsatımımız 4 milyar 106 milyon dolara ulaşmıştır. 1980 – 1985 yılları arasında artış % 145 i bulmasına karşın, dışsatım payında az da olsa bir düşüş görülmektedir (% 51.6).

OECD gurubunda en fazla dış satım yapılan ülkeler AET (Ortak Pazar) ülkeleridir. AET ülkelerine 1980 yılında 1 Milyar 251 milyon dolar olan dış satımımız 1985 yılında 3 milyar 133 milyon dolara yükselmiştir. Bu ülkelerin dış satımımızdaki payı % 40 kadardır.

AET ülkelerinden en çok dış satım Batı Almanya'ya yapılmaktadır. 1980 yılında 603 milyon dolar olan dışsatımımız, 1985 yılında 1 milyar 390 milyon dolara yükselmiştir.

Bu gurup ülkelerden dışsatımımızda ikinci sırayı İtalya (1980 de 218 milyon dolar, 1985 de 502 milyon dolar) ve üçüncü sırayı İngiltere (1980 de 104 milyon dolar, 1985 de 539 milyon dolar) olmaktadır.

Diğer OECD ülkelerinden Amerika Birleşik Devletlerinin dışsatımımızda ancak % 6 lık bir payı vardır. Dış alımımızda % 5 lik bir payı olan (1985 yılında 506 milyon dolar), Japonya'ya 1985 yılında dışsatımımız 42 milyon dolar kadardır ve dışsatımımızın binde 5 ini oluşturmaktadır.

Dış satımımızda ikinci önemli ülke gurubu olarak İslâm Ülkeleri yer almaktadır. Bu guruba dış satımımız özellikle 1980 yılından sonra büyük artışlar göstermektedir. Örneğin, 1980 yılında bu ülkelere 654 milyon dolar olan dışsatımımız 1981 yılında % 200 lük bir artışla 1 milyar 965 milyon dolara yükselmiştir. Bu ülkelere dışsatımımız sürekli artış göstermiş ve 1985 yılında 3 milyar 331 milyon dolara ulaşmıştır. 1985 yılında İslâm ülkelerine olan dışsatımımız toplam dışsatımımızın % 41.9 unu oluşturmaktadır.

Bu gurup ülkeler içinde ilk sıraları İran ve Irak paylaşmaktadır. Bu ülkelere 1980 yılında yüzer milyon dolar kadar olan dışsatımımız 1985 yılında birer milyar dolara ulaşmıştır.

1985 yılında dışsatımımızın % 13,5 i (1milyar 079 milyon dolar) İran'a, % 12,1'i de (961 milyon dolar) Irak'a yapılmıştır. 1981 yılında dışsatımımızın % 9.4 ünü gerçekleştirdiğimiz Libya son yıllarda Türkiye'den dış alımını çok azaltmıştır. 1985 yılında bu ülkenin dışsatımımızdaki payı binde 7'ye düşmüştür.

TARIMSAL ÜRÜNLER DIŞSATIMININ ÜLKELER GÖRE DAĞILIMI

Tarımsal ürünlerimizin en büyük alıcısı, dışsatımımızda ilk sırayı alan Batı Almanya'dır.

TABLO: 6 — DISSATIMIN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI

Ülke Grupları	1980		1981		1982		1983		1984		1985	
	1000 Dolar	%	1000 Dolar	%	1000 Dolar	%	1000 Dolar	%	1000 Dolar	%	1000 Dolar	%
A) OECD Ülkeleri	1.679.743	57,7	2.263.728	48,1	2.556.078	44,5	2.760.111	48,2	3.739.692	52,4	4.106.242	51,6
AET (Ornlar)	1.251.008	43,0	1.502.930	32,0	1.755.447	30,6	2.010.155	35,1	2.731.692	38,3	3.133.309	39,4
B. Almanya	603.970	20,8	643.243	13,7	707.448	12,3	837.769	14,6	1.279.700	17,9	1.390.989	17,5
İngiltere	104.534	3,6	147.960	3,1	189.030	3,3	247.039	4,3	260.032	3,7	538.660	6,8
İtalya	218.449	7,5	246.096	5,2	327.492	5,7	422.760	7,4	501.161	7,0	502.216	6,3
Fransa	163.898	5,6	215.720	4,6	194.827	3,4	180.507	2,2	200.610	2,8	215.281	2,7
Diğer	160.157	5,5	249.911	5,4	336.650	5,9	322.080	6,6	490.189	6,9	486.163	6,1
A.B.D.	127.389	4,4	267.932	5,7	251.598	4,4	231.721	4,0	368.170	5,2	505.981	6,4
Japonya	36.687	1,3	35.316	0,8	43.212	0,8	36.861	0,6	36.661	0,5	42.609	0,5
Diğer OECD Ülkeleri	264.659	9,1	457.550	9,7	505.821	8,8	481.374	8,4	603.169	8,5	424.338	5,3
B) Sosyalist Ülkeler	518.144	17,8	369.901	7,9	350.138	6,1	262.540	4,6	323.805	4,5	368.048	4,6
C) İslam Ülkeleri	654.934	22,5	1.964.319	41,8	2.748.250	47,8	2.622.613	45,8	2.921.146	40,9	3.331.495	41,9
İran	84.820	2,9	233.570	5,0	791.067	13,8	1.007.717	19,0	750.861	10,5	1.078.853	13,6
İrak	134.787	4,6	559.000	11,9	610.437	10,6	319.557	5,6	934.382	13,1	961.373	12,1
S. Arabistan	43.568	1,5	187.429	4,0	357.807	6,2	364.706	6,4	377.987	5,3	429.997	5,4
Libya	60.321	2,1	441.547	9,4	234.597	4,1	184.288	3,2	142.032	2,0	58.834	0,7
Diğer	331.438	11,4	542.973	11,5	754.342	13,8	746.345	11,6	715.884	10,0	802.438	10,1

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı

1985 yılında bu ülkeye 253.2 milyon dolarlık tarımsal ürün satılmıştır. Bu değer tarımsal ürünler dışsatımımızın % 14,7 sini oluşturmaktadır.

Tarımsal ürünler dışsatımımızda bir diğer önemli ülke A.B.D. dir. Son yıllarda bu ülkeye yapılan tarımsal ürünler dışsatımında azalma görülmektedir. 1985 yılında 229 milyon dolar olan dışsatımımız % 13,3 lük bir paya sahiptir.

İslâm ülkelerinden tarımsal ürünlerimize en çok talep Suudi Arabistan'dan gelmektedir. Bu ülkelerin 1985 yılında satın aldığı tarımsal ürünler tutarı 170.6 milyon dolar olup, tarımsal ürünler dış satımımızda yaklaşık % 10 luk bir pay almaktadır.

İslâm ülkelerinden ikinci sırayı Irak almaktadır. Bu ülkenin dış alımlarında bir istikrar görülmemektedir. Örneğin 1982 yılında 205 milyon dolara yükselen tarımsal ürünler dışsatımı 1983 de 68 milyona düşmüş 1985 yılında tekrar 140 milyon dolara yükselmiştir⁽⁴⁾.

İslâm ülkeleri daha çok canlı hayvan ve hayvansal ürünler talep ederken, batılı ülkeler ağırlıklı olarak bitkisel ürünler, özellikle fındık, tütün pamuk v.b. geleneksel ürünlerimizle, meyve ve sebze almaktadırlar.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1980 sonrası dışsatımımızda bir gelişme olduğu yadsınamaz. Ülke kalkınması için gerekli, sanayinin gereksinim duyduğu yatırım ve ara malların dışalımında kullanılan dövizin büyük bir kısmını dışsatımımızdan karşılamaktayız. 1980 yılında % 36.8 olan dışsatımımızın dışalımı karşılama oranı 1985 yılında % 70,2 ye kadar yükselmiştir.

Özellikle sanayi ürünleri dışsatımının 6 milyar dolara yükselmesi ve dışsatımımızdaki payının %75 lere çıkması sevindiricidir.

Son yıllarda dışsatımımızda yapısal değişimler gözlenmektedir. Dışsatımı yapılan mallar çeşitlenmiş, miktarları artmış ve pazar ülkeler çoğalmıştır.

Ancak, dışsatımımızın artmasının iç piyasada bazı olumsuz sonuçları da görülmektedir. Bazı tarımsal ürünlerin dışsatımının artması iç piyasa da anormal fiyat artışlarına neden olmaktadır.

Özellikle son yıllarda satın alma güçleri iyice düşen memur, işçi ve benzeri dar gelirli kesimin zorunlu tüketim mallarının fiyatları aşırı yükselmiştir. Örneğin, 1980 yılında 285 lira olan koyun eti bu gün marketlerde 2500 liraya yükselmiştir. 1980 yılında 60 lira olan kuru fasulye 1200 lira'ya; 50 lira olan mercimek 600 liraya; 45 lira olan nohut 500 liraya ve 6 lira olan yumurta 50 liraya çıkmıştır.

Fiyatların bu kadar artmasına karşın dar gelirli kesimin gelirleri bu oranlarda artmamıştır. Ülkemiz gıda maddeleri üretimi bakımından kendine yeterli bir ülke olmasına karşın, gelir dağılımındaki dengesizlik nedeniyle büyük bir nüfus yetersiz ve dengesiz beslenmektedir. Bu koşullar altında tüketim fazlası olmayan et, baklagil v.b. ürünlerin dışsatımını teşvik edilmemeli, aksine fonlar konularak, zorlaştırılmalıdır.

Dış satımımızın son yıllardaki artışında birçok etken rol oynamaktadır. Komşu ve yakın ülkelerdeki harplerden, alınan teşvik önlemlerine kadar birçok neden bu artışta pay almaktadır.

Türkiye'nin dışsatım kapasitesi bugünkü değerlerin çok üstündedir. Gerek tarımsal üretim kapasitesi ve gerekse sanayide ulaşılan düzey daha fazla üretimi ve daha fazla dışsatımı olanaklı kılabilir. Teknik önlemlerle dışsatım artırılabilir. Bu önlemlerin birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

a) Üretim arıtışı dış pazarların taleplerine ve zevklerine göre yönlendirilmelidir.

Örneğin, Mısır talep ettikleri pilıçlerin 900 - 1200 gr büyüklüğünde olmasını istemektedir. Suudi Arabistan ve Kuveyt pazarlarında gösterişli ürünler arzulanmaktadır. Avrupa ül-

keleri daha küçük ambalajlı ürünler (örneğin; 1/2, 1/4 kg teneke kutularda salça v.b.) istemektedir.

b) Nakliye'ye özen gösterilmelidir. Özellikle et ve sebze gibi çabuk bozulabilir mallar süratle ve frigorafik araçlarla taşınmalıdır.

c) Dışsatımı yapılacak ürünlerin satılacak yerlerde tanıtımına önem verilmelidir. Bu ürünlerin alıcı ülkelerde tanıtılması için sergi ve fuarlara katılmalıdır.

d) Dışsatımı engelliyici bürokratik işlemler en az düzeye indirilmelidir, Banka ve sigorta hizmetlerinde karşılaşılan güçlükler giderilmelidir.

KAYNAKLAR

- 1 — D.İ.E., Aylık Dış Ticaret Özeti, Ağustos 1986, Sayfa 4
- 2 — Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Ekonomik Değerlendirme Bülteni 1983, Nisan 1984 S. 7
- 3 — Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Değerlendirme Dairesi Dosyaları
- 4 — İGEM Dış Satım Dosyaları.

**TÜRKİYE'NİN AVRUPA TOPLULUĞUNA
TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI (1981 – 1985)**

Halis AKDER

* ODTÜ. İktisat Bölümü, Ankara.

GİRİŞ

1981 – 1985 yılları arasında Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna tarım ürünleri artış hızı, bu ülkeler topluluğu'nun dünyadan (Türkiye hariç diğer tüm ülkeler) yaptıkları ortalama ithalat artış hızının altında kaldı. Bu gelişmenin olası nedenleri şu biçimde düşünülebilir: (1) Türkiye'nin ihracatı talebin yavaş arttığı mal gruplarında yoğunlaşmış olabilir, (2) Türkiye'nin ihracatı talebin yavaş arttığı ülkelerde yoğunlaşmış olabilir, (3) İhracatı etkileyen iktisat politikaları etkisiz, yetersiz kalmış olabilir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin 1981 – 1985 yılları arasında Avrupa Topluluğuna yönelttiği ihracatı, yukarıda sözü edilen etkilere (mal kompozisyonu, ülke kompozisyonu ve rekabet gücüne) göre incelemek.

YÖNTEM

Uygulanan yöntem cebirsel olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Leamer ve Stern, 1979: 179, Stern, 1967: 34):

$$V' \dots - V \dots = r v \dots + \sum (r_{i-r}) V$$

$$V' \dots - V \dots = r v \dots + \sum_i (r_{i-r}) V_i + \sum_i \sum_j (r_{ij} - r_i) V_{ij} + \sum_{ij} (V'_{ij} - V_{ij} - r_{ij} V_{ij})$$

$V' \dots$ = Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna 1985 yılı ihracatı.

$V \dots$ = Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna 1981 yılı ihracatı.

r = Avrupa Topluluğu'nun tarım ürünleri ithalatının ortalama artış hızı.

i = Dış ticaret mal kategorileri (Nimexe).

j = Avrupa Topluluğu ülkeleri.

Özdeşliğin solu ($V' \dots - V \dots$), Türkiye'nin 1981 - 1985 arasında Avrupa Topluluğunda gerçekleşen ihracat artışını gösteriyor.

Sağdaki ilk kısım, "Avrupa Topluluğunun dünya ile artan ticaretinin etkisi" olarak adlandırılabilir, $rv \dots$, Türkiye'nin 1981 yılı tarım ürünleri ihracatının, Avrupa Topluluğunun 1981 - 1985 arasında dünyadan yaptığı ortalama ithalat hızı ile arttığı varsayımıyla elde edilen değer.

İkinci kısım, $\sum_i (r_i - r) V_i$, "mal kompozisyonu etkisini" gösteriyor. Aynı dönemde, Avrupa topluluğunun herbir tarım ürünü içinde gösterdiği ortalama artış hızından (r_i), genel ortalama artış hızının (r) çıkarılmasıyla elde edilen ihracat artış değeri. Türkiye'nin ihracat mallarının genel ortalamadan daha hızlı artış gösteren mallarda yoğunlaşması durumunda söz konusu diğer artı, aksi takdirde eksi işaretli olacaktır.

Üçüncü kısım, $\sum_i \sum_j (r_{ij} - r_i) V_{ij}$, ülke kompozisyonu etkisidir. Aynı dönemde, herbir tarım ürün grubunun, her bir topluluk üyesi ülkeye (dünyadan) ortalama ithalat artış hızından (r_{ij}), her bir mal grubunun (genel) ortalama artış hızının (r_i) çıkarılmasıyla elde edilen ihracat artış değeri. İkinci durumda olduğu gibi, eğer Türkiye'nin ihracat ürünleri, talebin genel mal ortalama hızlarından daha hızlı arttığı ülkelere ihracat yapması durumunda, bu diğer artı, aksi takdirde eksi işaretli olacaktır.

Sonuncusu, $\sum_i \sum_j (V'_{ij} - V_{ij} - r_{ij} V_{ij})$, "rekabet gücü" olarak tanımlanabilir. Türkiye'nin 1981 yılı ihracatının, herbir topluluk üyesine, herbir mal grubunun ortalama ithalat hızıyla artması varsayımıyla elde edilen değerle, Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracat arasındaki farkı göstermektedir.

İlk üç etkinin yardımıyla, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatındaki artışın ne ölçüde Avrupa Topluluğunun ithal talebindeki değişikliklere bağlı kaldığını tartışmak mümkün. Sonuncusu "rekabet gücü etkisi" ise daha karmaşık. Burada arz ve talep etkileyen faktörlerin, daha iç içe geçmiş olması söz konusu.

Uygulanan yöntemin sorunları, sınırlılığı daha önce yapılmış çalışmalarda yeterince tartışılmıştır (Leamer ve Stern, 1979, Banarji, 1974).

VERİLER:

Çalışmanın tümünde 01 - 24, iki haneli Eurostat verileri kullanılmıştır. Üçüncü Tablo bu açıdan ek bilgi sağlamaktadır. Dış ticaret verilerinin bu kapsamı Avrupa Topluluğu'nun "tarım" tanımına uymaktadır.

SONUÇLAR VE YORUM

Birinci tablodan anlaşılacağı üzere, kıyaslama yapabilmek amacıyla 1976 - 1980 dönemi için de aynı hesaplamalar sunulmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin ihracatının ortalama artış hızı, dünya ortalamasının üzerinde olmuştur. Böylelikle, toplam gerçekleşen artışın % 73,1'ini Avrupa Topluluğunun dünya ile artan ticaretinin etkisine bağlamak mümkün. Mal ve ülke kompozisyonu etkilerinin de pozitif olduğu görülüyor. Artışın yaklaşık % 8'i mal kompozisyonuna, % 2'si ülke kompozisyonuna bağlanabilir. Bunların dışında kalan yaklaşık % 17'lik artışı da, Türkiye'nin bu pazardaki rekabet gücüne, başka bir deyişle, uygulanmış olan ihracatı özendirici politikalara ya da Avrupa Topluluğu ile yapılmış, üçüncü ülkelere göre avantaj sağlayan, antlaşmalara bağlamak mümkün.

TABLO 1

TÜRKİYE'NİN AVRUPA TOPLULUĞUNA
TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI (1976 — 1985)

(1000 ECU)

Türkiye'nin 1976 yılı ihracatı:	297 980	
Türkiye'nin 1980 yılı ihracatı:	458 509	
1976 — 1980 arasındaki artış:	160 529	(100 %)

1. Avrupa Topluluğu'nun dünya ile artan ticaretinin etkisi	: 117 317	(73,1%)
2. Mal kompozisyonu etkisi	: 12 592	(7,8%)
3. Ülke Kompozisyonu etkisi	: 3 510	(2,2%)
4. Artan rekabet gücü etkisi	: 27 110	(16,9%)

Türkiye'nin 1981 yılı ihracatı	: 557 469	
Türkiye'nin 1985 yılı ihracatı	: 773 127	
1981 — 1985 arasındaki artış:	215 658	(100,0%)

1. Avrupa Topluluğu'nun dünya ile artan ticaretinin etkisi	: 243 139	(112,7%)
2. Mal kompozisyonu etkisi	: 20 677	(9,6%)
3. Ülke kompozisyonu etkisi	: 1 289	(0,6%)
4. Artan rekabet gücü etkisi	: - 49 447	(-22,9%)

Kaynak: Eurostat.

TABLO 2

TÜRKİYE'NİN TARIMSAL ÜRÜN İHRACATININ
ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

(1000 ECU)

	gerçek artış	artan ticaret etkisi	mal komp. etkisi	ülke komp. etkisi	artan rekabet gücü
AT (10)	215 658	243 139.5	20 676.7	1 288.8	-49 447.0
	100.0%	112.7%	9.6%	0.6%	- 22.9%
B. Almanya	98 490	106 704.8	7 633.8	-30 353.8	14 495.1
	100.0%	108.4%	7.8%	-30.8%	14.7%
Fransa	-5 379	52 597.0	10 708.6	- 4 184.9	- 64 499.6
İtalya	57 559	23 519.3	740.4	32 182.7	1 116.6
	100.0%	40.9%	1.3%	55.9%	1.9%
Hollanda	24 377	19 025.3	1 000.2	2 814.1	1 537.5
	100.0%	78.0%	4.1%	11.5%	6.3%
Belçi- Lux.	10 599	8 916.2	830.1	- 151.1	1 003.8
	100.0%	84.1%	7.8%	-1.4%	9.5%
İngiltere	19 201	24 490.2	- 1016.8	- 2 847.7	-1 424.8
	100.0%	127.5%	- 5.3 %	-14.8%	- 7.4%
İrlanda	- 2 816	2 349.5	- 155.8	4.7	- 5 014.5
	-	-	-	-	-
Danimarka	4 822	3 277.2	694.7	2 989.5	- 2 139.5
	100.0%	68.0%	14.4%	62.0%	- 44.4%
Yunanistan	8 805	2 250.1	241.3	835.2	5 478.4
	100.0%	25.6%	2.7%	9.5%	62.2%

Kaynak: Eurostat.

Önceki dönemin aksine, 1981 – 1985 arasında Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna yönelttiği ihracatın ortalama artış hızı, dünya ortalamasının altında kalmıştır. Eğer dünya artış hızında bir yükselme olsaydı, Türkiye'nin bu pazarda sağlayacağı artış 243 milyon ECU ye ulaşacaktı, ancak gerçekleşen miktar 215 milyon ECU civarındadır. Mal ve ülke kompozisyonu etkileri positif kalmış, rekabet gücü negatife dönüşmüştür. Bu ihracatı özendiren etkin politikaların olmayışına ya da ihracatı engelleyen politikaların etkinliğine bağlanabilir.

Eğer tarım malları yerine, tüm mallar dikkate alınarak hesap yapılsaydı, sonuç tam tersine olacaktı. 1976 – 1980 arasında Türkiye'nin ihracatı (genelde) Avrupa Topluluğunda çok zayıf (negatif) bir rekabet gücü gösterdi. Buna karşılık, 1981 – 1985 arasında genel ihracat artışının yaklaşık üçte ikisi artan rekabet gücüyle açıklanabilir (Akder, 1986).

Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatı, ikinci tabloda, ülkelere göre, yeniden ele alınmıştır. İlk sıradaki (AT 10) sayılar birinci tablodaki sonuçların aynısıdır. Her sütunun (mutlak sayıların) toplamı, bu sıradaki değeri vermektedir. Bu durumda sözü edilen dört etkinin, ülkelere göre incelenmesi mümkün. Yüzdeler ise yatay olarak, her ülke'de gerçekleşen ihracat artışına göre hesaplanmıştır. Böylelikle her ülkeyi, genel Avrupa Topluluğu ortalamasıyla kıyaslamak mümkün olmaktadır.

Görüldüğü üzere, en önemli artış Batı Almanya'ya yapılan ihracatla sağlanmıştır (98.5 milyo ECU). İtalya ikinci sırayı almaktadır. Hollanda, İngiltere, Belçika - Lüksemburg üçüncü, dördüncü ve beşinci önem sırasındadır. Fransa ve İrlanda'ya yapılan tarım ürünleri ihracatı ise mutlak olarak gerilemiştir.

Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatının dünya ortalamasının altında kalmasının nedenleri, bu son iki ülkeye yapılan ihracatın gerilemesi yanında, Batı Almanya'ya ve İngiltere'ye yapılan ihracatın da yavaşlamasına bağlıdır. Bunun yanında Belçika – Lüksemburg ve Hollanda'ya yapılan ihracattaki artışın % 84'ü ve % 78'i, artan dünya ticareti etkisiyle açıklanabilir. Aynı etki Danimarka, İtalya ve Yunanistan için % 68, % 40.9 ve % 25.6 olarak sıralanabilir.

Mal kompozisyonu etkisinin negatif olduğu tek ülke İngilteredir. En yüksek olduğu ülke Danimarka'dır (% 14.4). Batı Almanya, Belçika – Lüksemburg genel ortalama düzeyindedir.

Ihracat artışında, ülke kompozisyonunun yüksek pay tuttuğu Ülkeler Danimarka %62 ve İtalya'dır. % 55.9 Batı Almanya, Fransa, Belçika - Lüksemburg ve İngiltere'nin bu etkiye katkıları ise negatif, olumsuzdur.

Rekabet gücü, Batı Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika – Lüksemburg ve Yunanistan için pozitiftir. Ancak Yunanistan dışında, bu ülkelerde sağlanan ihracat artışının çok az bir kısmını açıklayabilmektedir.

Üçüncü tablo aynı analizi mal gruplarına göre sunmaktadır. Tahmin edilebileceği gibi gerçekleşen artışta en büyük payı olan mal grupları, meyvalar (08), işlenmiş sebze (20), tütün (24) ve sebzeler (07), Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünleridir. Buna karşılık, canlı hayvan (01), et (02), tahıl (10), diğer nebati ürünler (14), kakaolu ürünler (18), işlenmiş unlu ürünler (19), ihracatı mutlak olarak gerilemiştir. Ancak düşüşler görece olarak küçük değerlerdir.

Mal kompozisyonu, ülke kompozisyonu ve rekabet gücü, üçünün birden positif olduğu hiç bir mal grubuna rastlanmamıştır. Mal ve ülke kompozisyonu çoğu kez zıt yönde etki göstermektedir. Türkiye'nin, talebin ortalamadan daha hızlı artış gösterdiği malları, talebin yavaş arttığı ülkelere, talebin yavaş arttığı malları, talebin görece olarak daha hızlı arttığı ülkelere pazarlandığına işaret etmektedir. Oysa arzulan, talebin en çok arttığı malları, talebin en çok arttığı ülkelere ihraç etmektedir. Bu durumda Türkiye'nin ihracatını çeşitlendirmesi olumlu sonuç verebilir. Mal çeşitlendirmenin güçlükleri düşünülürse, üye ülkelerin taleplerinin daha iyi değerlendirilmesi, ihracatta yeni artış sağlayabilir.

TABLO 3

TÜRKİYE'NİN TARIMSAL ÜRÜN İHRACATININ
MAL GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI

(1000 ECU)

	Gerçek artış	artan ticaret etkisi	mal komp. etkisi	ülke komp. etkisi	artan rekabet gücü
AT (10)	215 658 100,0%	243 139,5 112,7%	20 767,7 9,6%	1 288,8 0,6%	-49 447,0 -22,9%
C. Hayvanl. (O1) x					
Et (02)	-1 787	1 805,7	-528,1	124,2	-3 188,8
Balıklar (03)	7 822 100,0%	8 307,3 106,2%	2 906,8 37,2%	-796,4 -10,2%	-2595,6 -33,2%
Süt M. (04)	1 840 100,0%	312,7 17,0%	-103,3 -5,6%	47,8 2,6%	1 582,7 86,0%
Hayv. Ürünü. (05)	1 696 100,0%	5 942,5 350,4%	-937,5 -55,3%	-337,8 -19,9%	-2 971,3 -175,2%
Sebzeler (07)	24 667 100,0%	21 819,2 88,5%	-294,9 -1,2%	4 385,2 17,8%	-1 242,5 -5,0%
Y. Meyvalar (08)	81 889 100,0%	148 082,6 180,8%	-10 312,3 -12,6%	1 704,7 2,1%	-57 586,1 -70,3%
Kahv. Çay (09)	5 120 100,0%	2 349,1 45,9%	1 920,2 37,5%	-446,1 8,7%	1 296,7 25,3%
Hububat (10)	-2 532	1 104,3	-589,1	51,3	-3 098,5
Değr. M. (11)	8 267 100,0%	2 742,1 33,2%	1 753,1 21,2%	-733,7 -8,9%	4 505,5 54,5%
Yağl. Tohm. (12)	8 810 100,0%	8 326,1 94,5%	-2 297,4 -26,1%	1 452,0 16,5%	1 329,2 15,1%
Nebati M. (13)	959 100,0%	1 076,4 112,2%	647,0 67,5%	48,2 5,0%	-812,6 -84,7%
Diğer N.M. (14)	-1 013	577,0	-184,4	-149,6	-1 256,0
Hayv. N. Yağ. (15)	-6 952	6 391,3	6 963,0	-1 055,9	-19 250,4
Hazırl. Et. (16)	1 813 100,0%	399,9 22,1%	-162,0 -8,9%	311,4 17,2%	1 263,7 69,7%
Şeker (17)	2 88 100,0%	453,3 13,2%	-134,0 -4,1%	104,7 3,2%	2 882,0 87,7%
Kakao (18)	-110	48,0	57,8	-13,7	-202,1
Hububat M. (19)	-5	513,8	191,2	-77,0	-633,1
Sebz. M. (20)	43 980 100,0%	6 295,4 14,3%	1 122,0 -1 2,6%	346,1 3,1%	37 908,7 86,2%
Çeştl. Gıda (21)	1 570 100,0%	1 803,8 69,0%	594,0 37,8%	82,7 5,3%	-190,5 -12,1%
Meşrubat (22)	1 821 100,0%	841,3 46,2%	-28,7 -1,6%	-283,4 -15,6%	1 291,7 70,9%
Tütün (24)	34 069 100,0%	23 897,9 70,1%	20 059,1 58,9%	-1804,7 5,3%	-8 083,2 -23,7%

Kaynak: Eurostat.

* İki haneli dış ticaret kodu.

SONUÇ

1980 yılından önce yapılmış iktisat araştırmalarının çoğu, Türk parasının değerinin yüksek tutulduğuna dikkati çekerek, bunun ihracat yapabilen sektör, tarımın aleyhine bir politika olduğuna işaret ediyor, gerçekçi kur politikasının dış ticarete görelı avantajların daha yüksek olduğu ileri sürülen tarım ürünleri ihracatını hızla geliştireceği düşünülüyordu. Bu çalışmadan da görüldüğü gibi, sonuç umulanın aksi yönünde gerçekleşmiştir. Tek başına döviz kuru ayarlaması Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatını, rekabet gücünü arttırabilmek için yeterli ve etkin bir reçete olmadı.

KAYNAKLAR

- AKDER, H. (1987) "Constant Market Share Analysis of Changes in Turkey's Exports to the EC (1981 — 1985), Yapı Kredi Economic Review, Vol 1, No 2 (henüz yayınlanmadı.)
- BANAPJI, R. (1974) " The Export Performance of Less Developed Countries: A Constant Market Share Analysis, weltwirtschaftliches Archiv, 100, 447 — 481.
- LEAMER, E.E. and STERN, R.M. (1970) Quantitative International Economics, Chicago, Aldine Publishing Company, third printing.
- STERN, R.M. (1967) Foreign Trade and Economic Growth in Italy, New York, Fredrick A. Praeger publishers.

II. OTURUM TARTIŞMA

Prof. Dr. Gülten KAZGAN

Sayın Yakup KEPENEK sabah ki tebliğlerden öte bir konuya geçti ve bu yeni çıkan fiyat değişikliklerinin sosyal ve ekonomik sonuçlarına değindi. Kendisiyle söyledikleri konusunda tamamen hemfikirim. Çünkü tarım gerek doğal koşullara bağlılığı gerekse piyasa sisteminin serbest rekabete yaklaşımı dolayısıyla dünyanın hiçbir yerinde serbest piyasa ekonomisinin göstergelerine dahil edilmiyor. A.B.D. dahil olmak üzere yani serbest piyasa ekonomisinin bayraktarlığını yapan bir ülke önder olmak üzere piyasaya dahil edilmiyor. Fakat dünyada garip çelişkiler var. Böyle olduğu halde Türkiye'ye tarım serbest piyasa ekonomisi uygulamak konusundaki baskılar ne yazıkki A.B.D.'nin egemen olduğu Dünya Bankasından geliyor.

Türkiye'ye verilen tarım kredilerinde tarımda serbest piyasa ekonomisinin gerçekleştirilmesi, tarımda gerçekleştirilmiş olan devlet kurlarının sübvansiyonların ortadan kaldırılması gibi ön koşullar konarak, dünyanın hiçbir yerinde ve A.B.D.'de olmayan bir düzenin tarıma getirilmesi için Türkiye üzerinde baskılar yapılıyor. Acaba batı dünyasında tarım ürününün fazlalığı arttıkça kendilerine yeni pazarlar açmak için böyle nüfusu artan yerlerde tarıma dağıtıp, yok edip, üretici kitleleri bağımlı halemi getirmek istiyorlar.

Türkiye'nin Cumhuriyet kurulalı beri geliştirdiği ve dayandığı bir takım kurumlar, sektörler var. Bunlar tarımdır, KİT'lerdir, Üniversitelerdir, sendikalar. Şimdi bunların hepsini yavaş yavaş dağıtıyoruz. Bunların yerine ikame edecek hiçbir kurumda gelmiyor. Aynı olay tarımda da geçerli. Tarımda dağıtılan örgütlerle örneğin süt hayvancılığı yok edilmiştir. ve yok edilmişin sonucunda Türkiye'de süt üretimi azalmıştır.

Bir gerçek var: Dünyada olmayan bir şeyi yapmaya çalışıyoruz. Bize bunu empoze etmeye çalışan uluslararası kurum var ama bu uluslararası kurumun gerçekte bağlı olduğu devletin kendisi böyle bir uygulama yapmıyor. Bizim politikacılarımız, teknokratlarımız acaba demiyorlar mı? " Bu iş sizde yok niye bize bunu yapmaya çalışıyorsunuz, yaparsanız bu olur mu?"

Sanıyorum Türk toplumunun bir eksikliği bu toplumun her yerinde görülüyor; Kişilerin toplum katlarının genelde direnme ve mücadele gücü olmaması ve karşıdan gelen baskılara çok kolayca boyun eğmek ve her şeyi olduğu kabul etmek. Bu kabulün doğal sonucu olarak görüyorum, bu olayı ve bunun başka bir açıklamasını göremiyorum.

1980 sonrasına ilişkin fiyat ilişkileri, ticaret hadleri, görelî fiyat ilişkileri üzerine gözlem:

1980 sonrasının bir önemide şurada; bizim iktisad politikası modelimiz değiştir, iktisat politikalarını irdelemek ve değerlendirmek amacındaysak, 80 sonrası, politikaları ele almak zorundayız.

1980 sonrası politikalar bizde bazen birlikte ele alınıyor. Aslında birbiriyle bağlantılı iki unsurdan oluşuyor. 1.'si istikrar, 2.'si özellikle Dünya Bankası vurguladığı yapısal uyum politikaları. İstikrarı bir kenara bırakalım. Yapısal uyum Seyfettin GÜRSEL'in belirttiği bir tema etrafında bulunuyor, görelî fiyatları düzeltmek. Görelî fiyatları düzeltmek nasıl ve hangi mantıkla, hangi felsefeyle gündeme geliyor? Şu iddia ile gündeme geliyor; Başları derde giren bu ülkelerin kökünde uyguladıkları kapalı, korumacı ve müdahaleci politikaları vardır. Bu politikalar görelî fiyat politikalarını bozar. Dolısıyla yapısal uyum politikaları bu bozukluğu düzeltmek için uygulanır.

Bizim irdelediğimiz konu açısından bu bozukluk genel felsefeye göre, korumacı bir modelle görelî fiyatların sanayi lehine, tarım aleyhine ve ithalatçı lehine - ihracatçı aleyhine dönmesidir. Dolısıyla dışa açılan bir ekonominin; korumacılığın, devlet sübvansiyonlarının ve devlet müdahalesinin çeşitli biçimlerde ortadan kalktığı bir ekonominin bu bozukluğu ortada kaldıracadıdır. Aslında bu felsefenin arkasında bozuk görelî fiyatlardan biri de ücretlerdir. Ücretler suni olarak yüksek tutulmaktadır. Bu model tarım aleyhine sistematik bir modeldir. Açık bir serbest piyasa ekonomisi görelî fiyatlardaki bu bozukluğu tarım lehine düzeltir. Dolısıyla tarım ücretini, çiftçinin ihracata yönelik atılımlara da katılarak fiyat ilişkisinin lehine dönüreceği normalleşeceği bir çerçeveye oturur.

Çiftçinin eline geçen fiyatla (belli bir üründen) o ürün için son alıcının ödediği fiyat arasındaki marj büyümektemi yoksa küçülmektemidir.

Tarım aleyhine dönüşen fiyat ilişkileri birbirine giriyor. Ticaretmi sanayiye mi işte bu kavram ticari masrafların görelî büyüklülüğünü gösterir. Tabi incelemeyi tercihan dönüşüme uğramayan bir üründen yapmamız uygundur.

Amacı yakın ürünlerde, Buğdayla ekmek, şeker pancarı şeker, pamukla - pamuklu basma, ayçiçeği ile margarin fiyat indekslerini irdeledim.

Sonuç şudur, 78 - 79 ile 1985 veya 84'ü karşılaştırdığımızda ticari marjların görelî olarak sistematik bir şekilde büyüdüğünü görüyoruz.

Buğday - ekmek fiyat ilişkisinde görelî marj % 6.6 oranında artmakta. Çiftçinin eline geçen fiyat olarak görelî fiyat indeksini birbirine oranladığımızda ekmek fiyatlarının % 6.6 oranında indeks olarak arttığını göremiyoruz.

Şekerde, şeker lehine - pancar aleyhine % 23 oranında artmakta, pamuklu basma - pamuk maddesi % 25 oranında Margarin - ayçiçeği % 95,71 oranında artmaktadır. Yani dört tipik üründen katma değeri dışlayan indeksler arasındaki belirli bunu gösteriyor. Yani ticari marjlar artmıştır.

Daha kritik ikinci bir indeks kullanalım. Acaba ihrac fiyatları ile çiftçinin eline geçen fiyatları arasındaki ilişki nasıl olmuştur. Bu devaluasyonların sistematik hale geldiği bir dönemden geçiyoruz. Dolası ile devaluasyonların çiftçiye yarar getirmesi lazım. .

Tütünde, birim ihrac fiyatı/ çiftçinin eline geçen fiyat indeksi 1978 - 79 ortalaması ile 1980 arasında 100'den 153'e çıkıyor. Yani ihracat fiyatlarda düşme veya artmış olabilir. Önemli olan ihracatçının eline geçen fiyatların indeksi çiftçinin eline geçen fiyatın indeksi-

ne göre % 54 oranında artmaktadır.

Pamuk daha da dramatiktir. İhracatçının eline ihraç fiyatı olarak geçen ile çiftçinin eline geçen fiyat indeksi 1978 – 79 ortalaması 100 1985'te 270,8 dir. Yani ihracatçının eline geçen fiyat indeksini çiftçinin eline geçen, pamuk fiyatı indeksiyle oranlarsak aradaki ilişki 2.7 kat ihracatçının eline geçmektedir.

Dünya piyasasındaki çalkantı ve oynamalar sistematik olarak çiftçinin aleyhine ve pazarlayan araçların lehine özellikler taşımaktadır. Burada kritik değişkeni 1980 sonrasındaki devletin destekleme politikalarından giderek çekilmesinde aramak istiyorum.

Korkut BORATAV

Genel bir ifade ile dış satım kapasitemizin mevcudun üzerinde olduğundan söz edildi. Sanıyorum genel olarak biraz tartışmalı bir gözlem, tarım ürünleri için katılmamak mümkün değil.

Türkiye'nin genel olarak ihracatı Milli geliri % 15'ini tutar. Tarım, sanayi, madencilik, girdilerinin toplamını alacak olursak, toplam ihracatımız milli gelirin % 30,8'ini oluşturuyor.

İhracatın sinai unsurunda (yani ihracatımız) imalat sanayi esastır. İmalat sanayi üretiminin % 40 – 43'ünü (84 rakamı) oluşturuyor. Aslında bu rakamlar sanayi ürünleri ihracatı bakımından sanıyorum azami sınırlarda dolaşmakla olduğumuzu gösteriyor. 1986 yılının geçici rakamları da bir ölçüde bunu doğruluyor. Daha önemli, ciddi problem bizim imalat sanayiine dayalı ihracatımız artarken, 80 sonrası rakamlar imalat sanayinde yatırımların azaldığını gösteriyor. Demekki kapasite kullanım oranları yükselirken yeni kapasiteler kurulmuyor. Demekki 80'li yılların önümüzdeki üç yılında sanayi ihracatımız kapasite sınırlarına yaklaşmış olacak. İç talebin kısılma, daraltılma sınırlarına da sanıyorum gelindi. Daha fazla, mutlak anlamda daratılması imkansız görülüyor. Dolayısıyla sanayi ihracatımızın eğer yeni yatırımlar olmazsa ve yeni kapasiteler hizmete girmezse geleceği hiçte umutlu değil.

Tarımsal ihracatımız açısından durağanlık açısından durağanlık sözkonusu ve muhtemelen ihracatı artırma olanakları bir hayli yüksek. Burada ihracatımızın yönelme alanları ülke dağılımı önem kazanıyor. Zira AET dünya ekonomisi içinde tarımsal koruma sistemlerinin en karmaşık ve girişi en zor olan bölgeyi oluşturuyor. Serbest piyasa ekonomisi felsefesi içinde tarım ürünleri ihracatına yönelik çalışmalarda dünyanın en korumacı ülkeleri ile yüz yüze geliyoruz.

Büyük üretici konumunda bulunan AET ve ABD'nin tarımsal koruma, destekleme politikalarına karşı, giderek destekleme araçlarını politika alanından uzaklaştıran bir ülkenin başarı kazanması bir hayli zor gözüktüyor. Dolayısıyla konu dönüp dolaşıp yine tarıma dönük politika araçlarının etkinliklerinden vazgeçmenin yaratacağı sorunlara geliyor.

III. OTURUM

Yöneten: Doç. Dr. Gürol ERGİN

1980 SONRASI TARIM POLİTİKASI VE AET'YE UYUM OLANAKLARI

Doç. Dr. Gülcan ERAKTAN

A.Ü.Z.F. EKONOMİ BÖLÜMÜ

GAP VE GAP İLE TÜRK TARIMI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Doç. Dr. Duran TARAĞLI

ODTÜ ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA BÖLÜMÜ

1980 SONRASI TARIM POLİTİKASI VE AET'YE UYUM OLANAKLARI

Doç. Dr. Gülcan ERAKTAN
A.Ü.Z.F. Ekonomi Bölümü

GİRİŞ

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri Türkiye'nin birçok yönlerden liberal ekonomiye geçişinde bir başlangıç tarihidir. Bu çerçevede alınan radikal önlemler, Türk ekonomisinin 1950'li yıllarda yaşadığı liberalleşme deneyimi dikkate alınmazsa, daha önceki genel stratejiden çok farklı özellikler taşımaktadır.

1980'li yıllarda uygulanan genel ekonomi politikası tarım sektörü üzerinde etkili olmuştur. Aynı zamanda tarım kesimini doğrudan yönlendirici bazı önlemler alınması, tarım politikasının da değiştiğini göstermektedir.

1980 sonrasında alınan, doğrudan ve dolaylı olarak tarıma yönelik önlemler incelenerek 1980 öncesine göre politikadaki farklılıklar ortaya konulabilir. Gene 1980 sonrasındaki en önemli değişikliklerden biri de AET'ye tam üyelik konusunun hemen hiç gündemden düşmemesi ve dönem içinde bu isteğin gittikçe daha yoğun olarak dile getirilir olmasıdır. 1980 sonrası tarıma yönelik düzenlemelerle Topluluğu tam üyelik isteminin yanı politik görüşten kaynaklandığı düşünülürse, 24 Ocak kararları ve uzantılarının Topluluğa uyum çalışmalarıyla aynı paralelde yürütülmesi gereği ortaya çıkar.

Bu çalışmada hem Ekonomik İstikrar Tedbirleri ve onunla ilgili mevzuat içinde tarım tesimini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen kararlar, hem de Türk tarımını olması bir tam üyeliğe hazırlayacak ne gibi önlemler alındığı özetlenmek istenmektedir.

1980 SONRASINDA TÜRK TARIMINDA DÜZENLEMELER

1980 sonrasında ekonominin en bilgin özelliği serbest piyasa düzenine ağırlık verilmesidir. Bunun gereği olarak alınan önlemler tarım politikalarının da yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Ama liberal ekonominin birçok yönlerden tarım kesimiyle bağdaşmayacağı, en liberal ülkelerde bile tarımın yoğun devlet müdahalelerine konu olan ve devlet koruması altında bulunan bir sektör olduğu bilinmektedir. Bu durumda serbest piyasa ekonomisinin tarım alanında tam anlamıyla uygulanması düşünülmaz. Nitekin liberal ekonomiden olan sapmaların önemli bir bölümü tarım sektörü ile ilgilidir.

Bununla 1980 sonrasında tarıma yönelik müdahalelerin hepsini benimsenen ekonomi politikasının sonucu düzenlemeler olarak kabul etmemek gerekir. Bu dönemde daha önce el

atılmayan bazı konularda yasalar çıkartılmış, çok önemli olan ilk adımlar atılmıştır. Bazı alanlarda alınan önlemlerin olumsuz sonuçlar verdiği görülerek bu kararlardan geriye dönüşler de yapılmıştır.

Tarımı ilgilendiren politik düzenlemelerin çokluğu nedeniyle bu değişiklikler ancak belli bir sıra ile ele alınarak açıklanabilir.

TARIMSAL YAPI

Tarımsal üretimin temelini oluşturan tarımsal yapıdır. Yalnız üretimin hacmi ve deseni değil, verimlilik bile, yapının uygunluğuna bağlı olarak değişmektedir. Bu yüzden tarımsal yapıda olacak düzenlemeler üretimin düzenlenmesine de katkıda bulunacaktır. Aynı zamanda tarımsal yapı tarım kesiminde ekonomik ve sosyal yapının da şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Tarımsal yapıyı oluşturan öğeler toprak, insan ve sermayedir. 1980 sonrası dönemde konumuzla ilgili olarak yapılan en önemli düzenleme 22.11.1984 tarih ve 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu" dur. Bu Kanuna işleklilik kazandırılması 16 Haziran 1986 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile olmuş ve Şanlıurfa yasanın uygulama alanı olarak ilan edilmiştir.

Bu yasanın çıkartılmasıyla artık Türkiye'de bir "Toprak Reformu" yasasına gerek kalmadığı izlenimi yaratılmaktadır. Eğer mülkiyet ilişkilerindeki bozukluğun en çarpıcı biçimde gözler önünde bulunduğu Şanlıurfa ilinde mülkiyet dağılımındaki dengesizliğin bu yasa ile çözümlenmesi bekleniyorsa, başka hiçbir ildeki durum da toprak reformunu gerektiremeyecek demektir. Bu da Türkiye'de Toprak Reformu tartışmalarının bir daha açıklamamak üzere gündemden kaldırılması demektir.

Yasanın Geçici 1. maddesine göre, mülga 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası uyarınca kendilerinden toprak kamulaştırılanların altı ay içinde müracaatları halinde Kanunun "Sahibine Bırakılacak Arazi"ye ilişkin hükümleri uygulanacaktır. Bölge için saptanan dağıtım normunun on katına kadar olan kısmı sahibine bırakılacak topraklar olmaktadır. Demek ki mülga yasaya göre toprakları kamulaştırılanlar kuruda 2000 dekar, suluda 600 dekar kadar arazilerini yeniden genişletebileceklerdir. Ayrıca yasanın 5. maddesine göre, bağ-bahçe, ağaçlık arazi ve örnek işletmeler bu uygulamanın dışında tutulduğuna göre, bu gruba girdiği bölge teşkilatı ve ilgili kuruluşca kabul edilen işletmeler için hiçbir sınırlama söz konusu olmayacaktır. Bunun da dışında yasanın 5. maddesinde sahibine bırakılacak toprakların - bölgenin özellikleri dikkate alınarak - Bakanlar Kurulunca % 50 oranında artırılabilceği kabul edilmektedir. Böylece daha geniş arazileri elde tutma olanağı da yaratılmış olmaktadır. Bu yasayla 1757 sayılı yasanın arazi dağılımında getirdiği dengeleme de ortadan kaldırılmaktadır.

Bu dönemde doğrudan tarımsal yapı ve toprak kullanımını düzenleyici bir başka yasa yoktur. Yalnız arazi kullanımına ilişkin bazı yasalardan söz edilebilir. Örneğin 9.8.1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu ile su, toprak ve hava kirlenmesini önleyici, çevreyi koruyucu ve iyileştirici önlemler alınması amaçlanmaktadır. Bu arada kırsal toprağın da aşırı ve yanlış kullanımı bu topraklarda yapılan işletmelerin arıtma tesis ve sistemleri kurmaları sağlanarak önlenmek istenmektedir. 9.8.1983 gün ve 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu, milli park, tabiat parkı, tabiat anıtı ve tabiatı koruma alanlarının korunma, geliştirme ve yönetilmesine ilişkin esasları düzenlemektedir.

17.10.1983 tarih ve 2924 sayılı " Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi Hakkında Kanun, orman köylerinin yeniden yerleşiminde esaslar getirmektedir. 5.6.1986 tarih ve 3302 sayılı " 31.8.1956 tarih ve 6831 sayılı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştiril-

mesine Dair Kanun" da bu arada sayılabilir. Bu son yasa ile bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş yerlerin orman sınırları dışına çıkartılabileceği kabul edilmiştir.

Tarımla ilgili kuruluşların reorganizasyonu da bu dönemde yapılmıştır. 6.3.1985 tarih ve 3161 sayılı yasa ile Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığının, 9.5.1985 tarih ve 3202 sayılı ile Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün reorganizasyonu gerçekleştirilmiştir. Orman Genel Müdürlüğü, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Çeyre Genel Müdürlüğü de gene bu dönemde kurulmuş, örgüt ve görevleri itibariyle düzenlemeye tabi tutulmuşlardır.

Bu arada nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşmeye koşut olarak tarım topraklarının elden çıkması gittikçe hızlanarak devam etmektedir. Tarım arazilerinin başka amaçlara kaymasının önlenmesi yasalarla sağlanamamaktadır. Şehir içlerindeki bağlar, bahçeler, tarlalar çoktan bozulmuş, çığ gibi büyüyen kentler tarafından adeta yutulmuştur. Bu önlenemeyen süreç şimdi hızla kırsal alana doğru kaymaktadır. Sanayi kuruluşları, turistik amaçlı tesisler, yazlık siteler, genişleyen şehirler, karayolları, hava alanları, en verimli tarım topraklarının bir daha yararlanılamayacak şekilde elden çıkması pahasına, bu arazilerde yayılmaktadır. Türkiye toprakları bir taraftan erozyonla çoraklaşırken, diğer taraftan dar anlamıyla üretilemeyecek, çoğaltılamayacak bu kıt kaynak sorumsuzca tarım dışı alanlara dönüştürülmektedir. Çoğu kez de farklı amaçlara yönelik bu el değiştirme yetkili makamlardan izin almadan yapılmakta, milyonlara malolan tesisler ruhsatsız olarak kurulmaktadır. Sık sık çıkartılan imar affı yasaları bu ruhsatsız yapıların sahiplerinin imdadına yetişmekte, sorunlarını bir anda çözümlenmektedir. Örneğin ele aldığımız dönemde 16.3.1983 tarihinde 2805, 8 Mart 1984 tarihinde 2981 sayılı imar affı yasaları çıkartılmıştır. 22 Mayıs 1986 da 3290 sayılı yasa ile 2981 sayılı yasadaki değişiklik yapılmıştır.

Milli servet olarak kabul edilen bu kuruluşların milli ekonomiye katkıları ve yarattıkları istihdam kapasiteleri de dikkate alınarak - sanayiciyi ürkütmemek amacı da göz önünde tutularak - yıkımı düşünülmeyeceğine göre, bu süreç devam edecektir. Karayolları, maliyet unsuru da dikkate alınarak verimli ovalardan geçecek, bu kuruluşlar da yolun iki tarafını tutacaklardır.

TARIM GİRDİLERİ

Tarımsal üretimi düzenlemede doğrudan etki yapan tarım politikası araçlarının başında tarımsal girdilere yapılan müdahaleler gelir. Girdiler üretimin vazgeçilmez öğeleridir ve bir girdiden beklenen verim artışını sağlamak, diğer girdilerin de uygun miktarlarda ve başarı ile kullanılmasını gerektirir.

1980'li yılların tarım açısından önemli bir özelliği (1979 dan başlayarak) girdilerin sağlanmasında sıkıntı çekilmemesidir. Geçmiş yıllarda gübreden akaryakıtta, traktörden ilaca kadar birçok girdiyi bulmakta güçlük çekerken 1980'li yıllarda bu mallar kolayca sağlanı hale gelmiş, ama bu sefer yükselen fiyatlar tarım girdilerinin daha az kullanımına yol açmıştır. Ayrıca elektrik, sulama ücreti v.b. deki artış teknolojik gelişmelerin tarıma yansımaları da olumsuz etkilemektedir.

Çeşitli girdilerin sağlanması konusunda dönem içinde uygulanan politikalar şu şekilde özetlenebilir.

TOHURLUK POLİTİKASI

1963 yılında çıkartılan 308 sayılı yasa ile tohumlukların tescil, kontrol ve sertifikasyonu Tarım Bakanlığına verilmiş, tohumlukların ithal ve ihracının da Tarım Bakanlığının izni

ve kontrolü altında olması karara bağlanmıştır. 1980'li yıllarda bu politikada önemli bir değişme görülmektedir. 1982 yılında 8/ 4396 sayılı Kararnameyle yabancı ortaklı tohumluk endüstrisi kurulmasının teşviki öngörülmüş, 1984 yılında 84/8231 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tohumluk ithali serbest bırakılmıştır. Ayrıca tohumluk ithal eden kamu ve özel sektör kuruluşlarına gerekli reeskont kredisinin sağlanması ve faiz uygulamalarından doğabilecek farkın Para ve Kredi Kurulu kararı ile faiz farkı iade fonundan karşılanması kararı kabul edilmiştir. 83/ 7344 sayılı Kararname ile Özel Tohum Şirketlerine ürettikleri tohumluğun fiyatlarını saptama serbestliği tanınmış, 18.4.1984 de Kamu Kuruluşları da aynı serbestiye kavuşmuşlardır. 1985 yılında da 85/ 10151 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile her türlü tohumluklar, sperma, embriyo, ipekböceği tohumu, ana arı, balık yavrusu ve yumurtası, bakteriler ve benzeri diğer üretim girdilerinin Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığının onayı ile ithaline ve yurt içinde üretimine izin verilmektedir. Tohumluğun yurt içinde üretimine teşvik ve kullanımını yaygınlaştırma amacıyla yurtiçi üretimin her aşamasında gerekli yatırım ve işletme kredileri T.C. Ziraat Bankasınca sağlanmaktadır.

Bütün bunların ötesinde ithal edilen tohumluklar için subvansiyon verilmekte ve üreticiye maliyetinin altında satışı sağlanmaktadır. Örneğin 1985 yılında tohumluk subvansiyonu 5 570 milyon TL., 1986 da 7°242 milyon TL. dolayındadır ⁽¹⁾. 1986 yılındaki subvansiyon oranı henüz hesaplanamamakla birlikte, 1985 de ithal edilen tohumluk bedelinin % 40,6 sı oranında subvansiyon üstlenilerek tohumluklar üreticiye ulaştırılmıştır.

Verimi artırmak için gereğinde tohumluk ithali ve subvansiyonlarla üreticinin korunması yararlıdır. Ama tohumlukta dışa bağımlılığın azaltılması, tohumluk araştırmalarına gerekli önem verilerek ve gereğinde yurtiçi üretim de subvansiyonla edilecek, üretimin yurt içinde yapılmasının sağlanması gerekmektedir. Ayrıca ithal tohumlukların cins ve miktarları, hangi bölgelerde ne kadar dağıtılacağı Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığınca sıkı bir şekilde denetlenmelidir. Böylece çeşit kargaşalarının, üretimde patlamaların önüne geçilerek, verimsiz, standartlardan uzak ürüne neden olan tohumlukların üreticiyi zarara sokmaması ve tohumla taşınan hastalıkların naklinin ve yayılmasının engellenmesi mümkün olacaktır.

GÜBRE POLİTİKASI

Gübreye yapılan subvansiyon 80'li yıllarda sürekli olarak artmış, ama Türk Lirasının Dolar karşısındaki değer kaybı fiyat artışlarına yol açmış, 23.8.1984 tarih ve 18498 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 84/8424 sayılı kararla gübre fiyatları dolardaki değişmelere bağlanmış, 8 Haziran 1986 da 19131 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 86/ 10715 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile de gübre fiyatları, ithalat ve ihracatı serbest bırakılmıştır.

29.6.1986 tarih ve 19149 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Para Kredi kurulu'nun 86/11 sayılı tebliği ile gübre cinsine ve bölgelere göre üretici ve dağıtıcılara kg başına belli bir destekleme ödemesi, buna ek olarak da kalkınmadaki öncelik derecesine göre kg başına belli bir nakliye primi ödenmesi karara bağlanmıştır. Bu ödemeler çiftçiye fiilen satılan gübreye yapılacak ödemelerin çiftçiye yansması sağlanmaktadır. Ayrıca 1 Aralık 1986 dan itibaren gübrede KDV'nin % 5'e indirilmesi de fiyatları ucuzlatıcı bir etmen olmaktadır.

1980'li yıllarda gübre politikası önceleri liberal ekonomi gereği gübre fiyatlarının dolarla bağlanması, daha sonra da üretici kuruluşlara göre serbest bırakılması, bu arada fiyatların artması, ama aynı zamanda ödenen subvansiyon miktarlarının yükselmesi şeklinde özetlenebilir. Ama zaman içinde gübre üretiminde büyük aşama kaydedildiğini, eskiden petrolden sonra en önemli dışalım kalemini oluşturan gübrenin ancak bazı çeşitler için dışalımına gidilen ve dışalımımız içinde gittikçe azalan oranlarda yer alan bir mal grubu olduğunu belirtmek gere-

kir. Nitekim yerli üretimin tüketim talebini karşılama miktarı (yııldan yıla değişmekle beraber) 1980'li yıllarda çok artmış ve 1985 yılında % 99 a ulaşmıştır. 1985 deki dışalım 1980 dekinin miktar itibariyle 1/3 ü kadardır. 1980 - 1985 arasında üretim % 12 artış kaydetmiştir. Ama tüketimdeki artış ancak % 4 dür⁽²⁾. Bu da üretimde sağlanan yüksek oranda kendine yeterliliğin gübre tüketiminin fazla artmamasıyla da ilgili olduğunu gösterir. Gerçekten de 1983 yılında 1 633 000 ton olan tüketim 1984 de 1 604 000 ve 1985 de 1 430 000 tona gerilemiştir⁽²⁾. Geçtiğimiz yıllarda gübre fiyatlarındaki artışın gübre kullanımını azalttığı gözlenmektedir. Ama halen gübre fiyatlarının serbest bırakılmış olması ve gübre subvansiyonu sayesinde gübre fiyatlarında indirimde gidilebilmektedir.

KARMA YEM

Türkiye'de karma yem fiyatlarının birçok hayvan yetiştiricisi açısından yüksek ve kalitelerinin düşük olması ana sorunlardandır. Hayvan yetiştiriciliğine yemin daha ucuz fiyatlarla sağlanabilmesi için Para Kredi Kurulunun 130 sayılı tebliği ile (4.1.1985 tarih ve 18 625 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır) sanayi yemi kullananlara vergi iadesi adıyla % 20 oranında destekleme ödemesi yapılması kararı alınmıştır. Karma yemlerini kendi işletmesi içinde üreten yetiştiricilerin bu uygulamadan zarar görmemesi için de, Para Kredi Kurulunun 138 sayılı tebliği ile (Resmi Gazete, 3.4.1985 tarih ve 18 714 sayı) bu uygulama bu üreticilere de yaygınlaştırılmıştır.

DAMIZLIK HAYVANLAR

Türkiye'de damızlık hayvanlar açısından sorunları vardır. 1986 yılı ithalat rejimi kararı ile kümes hayvanlarının damızlık yumurtaları "sıfır" gümrük vergisi ile ithal edilebilmektedir. 17 Aralık 1986 tarih ve 19 314 sayılı Resmi Gazete'de çıkan 86/ 11267 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile damızlık canlı kümes hayvanları da gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır.

Damızlık hayvanların dışalımının izne bağlı mallar libtesinden çıkartılarak libere mallar arasında sayılması (27 Aralık 1986 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan "ithalatı müsaadeye tabi mallar" listesinde hiçbir damızlık hayvan belirtilmemiştir.), ayrıca damızlık hayvanların tümünün gümrükten muaf olarak dışalımının yapılması damızlık fiyatlarını düşürücü bir uygulama olarak teşvik önlemleri arasında sayılabilir.

TARIMSAL MÜCADELE

Planlı döneme girdikten sonra mücadele ilacı üretim ve tüketiminde büyük gelişmeler olmuştur. Zaman zaman ilaç ve ilaç hammaddesi dışalımında darboğazlar görülmüş, hammadde açısından dışa bağımlılık üretimi sekteye uğratmış, pahalı ve düşük kaliteli mücadele ilaçlarından dolayı yakınmalar olmuştur. Mücadele ilaçlarının fiyatlarını ucuzlatmak, sektörü desteklemek için 17.11.1966 da bazı ilaç ve hammaddelerinin gümrükten muaf olarak ithali için karar alınmıştır. 1980'e kadar 7 defa tebliğ yayınlanmış ve değişen sayılarda ilaç hammaddesinin gümrükten muaf olarak ithali kararlaştırılmıştır. 1980 den sonra ise daha sık olarak bu tebliğler yayınlanmaya devam etmiş, gümrük vergisinden muafiyet şeklinde sürdürülen subvansiyonlar fiyatların düşürülmesine hizmet ederken, ham maddelerin dışalımının yolla desteklenmesi yerli üretimin artmasında katkıda bulunmuştur. Halen ilaç tüketiminin % 91 i yerli üretimle karşılanır hale gelmiştir⁽³⁾.

TRAKTÖR

Tarım makinaları özellikle traktör talebi 1980 li yıllarda artan akaryakıt fiyatları, trak-

tör kredileri için uygulanan faizin yüksekliği, iç ticaret hadlerinin tarımın aleyhine dönmesi sonucu çiftçinin alım gücünün düşmesi gibi nedenlerle azalmıştır. Traktör parkı yıllar itibarıyla büyümekle beraber özellikle 1985 yılında üretim, 1984 ve 1985 de ihracat gerilemiştir (1). Ürünü değeri fiyatına satılamayan ve borçlarını ödeyemeyen üretici kitleleri traktörlerini elden çıkartma yoluna gitmişlerdir. Talebin azalması üretici firmaların üretim hedeflerini düşürmeleriyle sonuçlanmıştır.

Kredilerin traktör taleplerinin azalmasında oynadığı rolü faiz hadleri uygulamaları ile açıklamak mümkündür. 1984 den önce traktör kredilerine uygulanan faiz % 24 iken 1.1.1984 den sonra % 28, 1.1.1985 den sonra % 35 e çıkartılmıştır (4). 14 Şubat 1985 - 5 Eylül 1985 arasında traktör fiyatlarının % 25 i çiftçiden peşin alınır ve % 75 lik kısmı 2 milyon TL.'a kadar % 35 kalanı % 60 oranında faize tabi tutulurken 5.9.1985 - 31.3.1986 arası 3 milyon TL. a kadar % 35, 3 milyon TL.'nin üstünde kalanı kredi dilimine % 60 faiz alınmaya başlanmıştır. Peşin alınan para miktarının fazlalığı ve belli bir kredi diliminin üstünde faizlerin çok artması kredi talebini geriletmıştır. Traktör satışlarını biraz daha canlandırabilmek için 31.3.1986 dan itibaren üreticiden peşin alınan para % 15'e indirilmiş ve % 85lik kredi dilimi için bir ayırım yapılmaksızın % 35 faiz uygulanmasına başlanmıştır.

Traktör satışlarında sayılan nedenlerle bir durgunluk görüldüğü için 5.11.1986 tarih ve 3316 sayılı kanunla Bakanlar Kurulu KDV oranlarını % 5'e kadar indirmeye yetkili kılınmış ve bu arada traktör alımında Katma Değer Vergisi % 5 oranına indirilmiş, böylece bir ucuzluk yaratılmak istenmiştir.

Yapılan hesaplamalara göre 1980 yılında 103,2 ton buğday satılarak bir traktör alınırken (5), 1986 da bir traktör alabilmek için 69,4 ton buğday satılması gerekmektedir (6). Rakamlar çiftçinin traktör girdisi açısından alım gücünün arttığı şeklinde bir görünüm yaratmaktadır. Ama Türk çiftçisinin genelde küçük çiftçi olması, akaryakıt, gübre gibi diğer temel girdilerdeki artışların destekleme fiyatlarındaki artışın üstünde seyretmesi, üreticinin devlet alım ve destekleme kuruluşlarına teslim ettiği ürünün bedelini geç alması nedeniyle tefecilere borçlanması gibi nedenler traktör fiyatlarının görece düşük kalmasına rağmen satışların artmasını engellemektedir. Bir süredir sabit tutulan akaryakıt fiyatlarının yeniden tırmanışa geçmesi halinde çiftçi için bir olumsuz etken daha yaratılmış olacaktır.

KREDİ POLİTİKASI

Liberal ekonomi politikasının bir uzantısı da kredi politikasında kendisini göstermiştir. Tarım kredileri yoluyla verilmekte olan kredi sübvansiyonlarının azaltılması eğilimi bu dönemin başat özelliğidir. Bu durum faiz oranları ile de açıklanabilir. İşletme kredileri 1. Mart 1980'e kadar % 14 ken, bu tarihten sonra % 16, 1 Ekim 1980 den sonra % 22 olmuştur. Ocak 1982 ile Ocak 1984 tarihleri arasında % 20 olarak uygulanan faiz oranları 1984 yılında % 28 e, 1985 de % 30 a çıkmıştır. 1 Ekim 1986 dan sonra kimyevi gübre, su ürünleri ve hayvancılık kredileri için faiz oranı % 22 ye indirilirken, diğerlerinde % 34 dür. Yatırım kredilerindeki faiz artış oranları da aynı tempoyu izlemektedir. Yalnız 1980 yılında yatırım kredileri faizleri % 16, % 18 ve % 24 olarak üç ayrı uygulamadan geçmiştir (4).

T.C. Ziraat Bankasına tarıma açılan kredilerin hacmi zaman içinde gittikçe artırmaktadır. 1986 yılı tahmini olarak plasman 1, 793 milyar TL. ye ulaşmaktadır. Ama üreticinin kredi almada ve aldığı krediyi ödemedi karşı karşıya olduğu güçlükler devam ettikçe Türk tarımındaki kredi sorunları çözümlenemeyecektir.

FİYAT VE DESTEKLEME POLİTİKASI

1980 sonrası politikanın en önemli özelliklerinden birisi desteklenen ürün sayısındaki

azalma olarak belirlenebilir. Örneğin çekirdekli üzüm (1981), canlı hayvan, yaş koza, gül yaprağı (1982) desteklemeden çıkartılmış, buna karşılık soya fasulyesi (1982) destekleme kapsamına alınmıştır. Bunun dışında zaman zaman bazı ürünlerde görülen üretim artışları (1982 yılında patates, kuru soğan, 1983 de kırmızı mercimek, leblebik nohut, 1986 da gene patates gibi) geçici olarak bu ürünlerde destekleme alımlarına gidilmesine neden olmuştur.

1980 li yıllarda prim ödemesi şeklinde bazı ürünlerde fiyat artırımına gidilmesi yöntemi-ne devam edilmiş, böyle ürünlerde hasattan önce saptanıp ilan edilen avans fiyatlara hasattan sonra yıl içinde prim ödemeleri yapılmıştır.

Bunun dışında 1984/ 85 kampanya dönemi için fındıkta başlatılan kademeli destekleme fiyatı uygulaması 1985/ 86 kampanya döneminde pamuk, ayçiçeği, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, Antep fıstığı ve soya fasulyesine de yaygınlaştırılmıştır. Bu yolla ürünlerin değişik zamanlarda farklı fiyattan satın alınması, böylece ürün piyasasının ve destekleme alımları nedeniyle piyasaya sunulacak para miktarının düzenlenmesi amaçlanmaktadır. Bununla beraber destekleme fiyatlarının borsa fiyatlarının altında olması, genel ekonomi politikasına uygun olarak bir fiyat subvansiyonunun bulunmadığını göstermektedir.

Üreticinin devlete ve destekleme kuruluşlarına sattığı ürünün bedelini ancak uzun süre-de tahsil edebilmesi de destekleme politikaları açısından bir diğer sakıncalı yöndür ve çiftçi-yi güç durumda bırakmaktadır.

1986 yılından itibaren tek yıllık ve genellikle iç tüketime yönelik tarla bitkilerinin fiyatlarının ekim döneminden önce saptanması uygulaması çok uygun bir politikadır. Ayrıca ürün bedellerinin de peşin ödenmesi çiftçiyi rahatlatacaktır. Genelde ürünler arasındaki fiyat paritelerinin iyi ayarlanmaması, birbiri yerine ikame edilebilecek ürünlerin bir kısmında yetersizlik, bir kısmında üretim fazlasına yol açabilmektedir. Ama ekim döneminden önce belirlenen fiyatlar, ilk yıllarda bu alanda bazı başarısızlıklar olsa bile, ileride yöntemin daha iyi işlemesine olanak tanıyacaktır. Yalnız fiyatlar saptanırken bu konuda teorik ve uygulamalı çalışmalar yapan Fakültelerle, örneğin uygulamanın içinde olan Ziraat Odaları Birliği gibi kuruluşların da görüşlerine başvurulmalıdır. Konunun uzmanları tarımsal üretimin özelliklerini daha iyi bildikleri için, görüşmeler sonucu fiyat politikalarını saptarken daha iyiye ulaşmak kolaylaşacaktır.

1980 li yılların bir diğer özelliği de tütün tekelinin kaldırılması (20 Ağustos 1986 tarih ve 19197 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 86/ 10911 sayılı Karar), devletin tütün piyasasına bir tüccar gibi girmesi, (ama kalitesiz ürünleri de almaya devam etmesi), çayda özel sektöre de alım ve işleme izni verilmesi sayılabilir (4.12.1984 tarih ve 2092 sayılı Kanun, 19.12. 1984 tarih ve 18.610 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır).

SOSYAL GÜVENLİK YASALARI

1980 li yıllarda tarım kesimi açısından en önemli kararlardan biri de tarımda çalışanların sosyal güvenliğe kavuşturulmaları için ilk adımın atılmasıdır. 17.10.1983 tarihinde kabul edilen 2925 ve 2926 sayılı yasalarla tarım işlerinde hizmet aktiyle süresiz olarak ve tarımda kendi ad ve hesabına çalışanlar sosyal güvenliğe kavuşturulmuşlardır. Bu yasalar sosyal güvenlik açısından büyük bir boşluğu doldurmuş, daha önce cesaret edilemeyen çok önemli atılımlardır. Tarımda kendi ad ve hesabına çalışanların tümünün sigorta kapsamına alınması 10 yıllık bir süre içinde olacaktır.

Ayrıca tarım işleri de birçok ekonomik ve sosyal sorunla yüz yüze bulunan bir kitledir. Bunların sigortalanması pekçok güçlüğe karşın gerçekleştiğinde bu sorunlarından bir kısmı çözümlenecektir.

VERGİ

1980 li yıllar vergi yönünden en cesur kararların alındığı bir dönemdir. Bu yıllarda Katma Değer Vergisi yürürlüğe girmiş ve 1 Aralık 1986 dan itibaren KDV oranı yükseltilmiştir. Parlamenter düzende genellikle dokunulmaktan çekinilen vergi yasaları bu dönemde sık aralıklarla değişmiş, vergi oranları, muafiyetler, istisnalar da dahil olmak üzere vergilerin kapsamında geniş çapta düzenlemelere gidilmiştir. Enflasyon sonucu para değerinin düşmesi de bu ayarlamaları zorunlu hale getirmiştir. Tarım kesiminde küçük çiftçi muaflık sınırları, gelir vergisine tabi tarımsal kazançların belirlenmesinde götürü ve gerçek usulün uygulanmasına esas alınan hasılat tutarları, stopaj vergileri, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kesintileri arazi vergisi uygulamaları zaman içinde değiştirilmiştir. Tarımda gelir vergisinde son uygulama ile 193 sayılı GVK nun 13. maddesinde yer alan küçük çiftçi muaflığına tabi yıllık satış tutarı 500 000 TL. dan 1986 yılı için 2 milyon TL. ve 1987 ve daha sonraki yıllar için 2,5 milyon TL. na yükseltilmiştir. (Karar sayısı 86/ 11239, 10 Aralık 1986 tarih ve 19307 sayılı Resmi Gazete). Tarım üreticileri 12 milyon TL. nin altında yıllık satış tutarı elde ediyorlarsa götürü gider, 12 milyonun üstünde satış yapıyorlarsa gerçek kazanç usulüne göre vergi ödeyeceklerdir. Gerçek kazanç usulüne tabi mükelleflerin gelirleri işletme hesabı veya bilanço esasına göre hesaplanabilir ve hangi usule göre uygulanacağı çiftçinin arzusuna bırakılmıştır. Stopaj vergileri tarımsal ürünlere yaygınlaştırılmış, hayvan ve hayvansal ürünler ile kara ve su avcılığı ürünleri % 3, diğer tarımsal ürünler % 7 oranında stopaj vergisine tabi tutulmuşlardır (26.12.1985 tarih ve 18970 sayılı Resmi Gazete).

Tarımda emlak vergileri de değişmiş, mücavir alan dışında kalan arazilerden vergi kaldırılmış, yani bir diğer deyişle tarım arazilerinden vergi alınması uygulamasına son verilmiştir.

KALKINMADA ÖNCELİKLİ YÖRELER

11.12.1984 gün ve 84/ 8857 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına göre kalkınmada 1. ve 2. derece öncelikli iller saptanmıştır. Bölgesel gelişmenin gerekleri olarak bu yörelerde fizik ve sosyal alt yapı noksanlıkları giderilecek, yatırımları özendirici önlemler alınacaktır. Kamu hizmetlerinde ve yatırım projelerinde görevlendirilecek personel için lojman temini ve ücret zammı, tarım, imalat sanayi ve turizm projelerini desteklemek için kredi açılması (1. derecede öncelikli illerde yatırımın kredi ve özkaynak gereksiniminin % 20 si, 2. derecede öncelikli illerde % 30 unun sağlanmış olması gerekir), kurulacak olan fonlarla bu illerdeki çok ortaklı anonim şirketlere Özel İdareler, Belediyeler, İktisadi Devlet Teşekkülleri, Kamu İktisadi Kuruluşları ve bunların Bağlı Ortaklıkları ortak olabileceklerdir (1. derece öncelikli olan illerde bu ortaklık payı % 40'a, 2. derece öncelikli illerde % 30'a kadar sermayeye katılım sağlanabilir). Kooperatiflerin yapmakta oldukları ve yapacakları projeye bağlı yatırımlara kalkınmada öncelikli illerde en çok % 85, diğerlerinde % 80 oranında kredi açılabilir (Bakanlar Kurulu Kararı 86/11103, 15 Ekim 1986 tarih ve 19252 sayılı mükerrer Resmi Gazete).

Teşvik belgesi olan yatırımlar gümrük muafiyetinden yararlanabilir. Yatırım indirimi derece öncelikli yörelerde % 100, 2. derecede öncelikli yörelerde % 60 dır. Yatırımlar için arazi ve arsa sağlanmasında, bina iktisabında her türlü vergi resim ve harçlardan muafiyet vardır. Ayrıca bu illerin merkez ve diğer ilçelerinde çalışanların gerçek ücretlerinin vergilendirilmesinde farklı özel indirim oranları uygulanmaktadır. İşletme sermayesinin yetersizliği halinde işletme kredisi yardımı sağlanabilir. Ancak toplam yatırımda kullanılan kredi nispeti % 80 i geçmez. (21 Temmuz 1984 tarih ve 18465 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 841

8306 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı).

Bütün bu sayılan küçük önlemler bölgesel politikanın amaçları olarak uygulanmaktadır. Ama bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırmada henüz çok yetersiz kaldığı açık bir gerçektir.

DIŞ TİCARET DÜZENLEMELERİ

1980 li yıllar dışsatıma dayalı bir gelişme stratejisi uygulama ve korumacılık politikasının terkedilip liberal bir dış alım politikasına geçilme dönemidir. Dışsatımı artırmak için alınan önlemler ve ithalattaki liberasyon Türkiye'nin dış ticaret hacmini dönem içinde geçmiş yıllara göre büyük ölçüde artırmıştır.

İthalatta liberasyon 1980 - 1981 yıllarında sınırlı bir biçimde uygulanırken, 1984 de liberasyonun kapsamı değiştirilmiştir. 1981 yılında tahsisli ithal malları listesi, yani kotalar kalkmıştır. 1984 de ithali yasak 1800 mal 459 a indirilmiş, 1985 Nisan ayından itibaren de silah, uyuşturucu madde v.b. dışında ithali yasak madde de kaldırılmıştır (7). 1986 da yasak mallar listesi de müsaadeye tabi mallar listesine alınmıştır.

İthalat izne bağlı mallar 1984 yılı başında 1000 kalemken, 1985 ve 1986 da gittikçe azaltılmış, 27 Aralık 1986 da ise 111'e inmiştir. Bu mallar için de bir kota söz konusu değildir.

1982 de Fon Ödemek Suretiyle İthal Edilecek Maddeler Listesi konulmuş, daha sonraki yıllarda Fon listesi artırılmıştır.

İhracatta ise bir taraftan vergi iadeleri, ihracat kredileri ve İhracatı Teşvik Belgesi olan ihracatçıya Kurumlar Vergisinde indirim, gümrük muafiyetli döviz tahsisi, ihracat karşılığı yurt dışında döviz tutma, bankalarda açılan döviz tevdiat hesabından % 5 i kadar bir miktarla dışalımı izne bağlı mallardan izin almaksızın ithalat, Kaynak Kullanımı Destekleme Fonundan destekleme kredileri verilmesi gibi özendirici, destekleyici uygulamalar getirilmiştir. Bütün bu teşviklerden tarım kesimi yalnız yaş meyve, sebze ve ürünleri dışsatımında yararlanmıştır⁽⁸⁾.

Buna karşılık belli başlı dışsatım ürünü olan tarım ürünleri 7.2.1980 de Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonuna bağlanmıştır. Bu şekilde dışsatımı yapılan tarım ürünlerinden bir tür vergi alınmaktadır. 1983 yılından itibaren de bu prim kesintileri ABD Doları karşılığı TL. olarak alınmaya başlanmıştır. Bu hem tarıma verilen subvansiyonların geri alınması, hem - tarım ürünleri işlenerek satılırsa bu Fon kesintilerinin uygulanmaması nedeniyle - ürünlerin işlenerek satışını özendirici bir amaç taşımaktadır. Ama yapay olarak dışsatım fiyatlarını artırdığı için dünya piyasalarındaki fiyat avantajını ortadan kaldırmakta ve iç fiyatları aşağıya çekerek çiftçi gelirlerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca dünya piyasaları ile iç piyasa arasında bir engel oluşturarak dünya fiyatlarının yurtiçi fiyatlarına yansımalarını önlemekte, bu durumuyla da serbest rekabet ekonomisi prensiplerine ters düşmektedir.

Türkiye ihracat kredileri yoluyla dışsatımı desteklerken bundan küçük firmalar önemli ölçüde yararlanarak dışsatıma geçmişlerdir. Ama kimi büyük firmaların bu kredileri başka amaçlarla kullanmaları, özkaynaklarını değerlendirme yoluna gitmemeleri, piyasa hadlerine göre düşük faizli olan bu kredilerin kullanımındaki hızlı artış bu uygulamadan vazgeçilmesine neden olmuştur. Bu arada Türkiye'nin tekstil dışsatımında subvansiyon yaptığı iddiaları üzerine GATT'la 2 Şubat 1985'de subvansiyon anlaşması imzalanması gerekmiştir. Bu anlaşma gereğince de Türkiye vergi iadesi şeklinde verdiği subvansiyonları bir takvime bağlayarak azaltmak zorunda kalmıştır. Petrol fiyatlarının düşmesi ile Ortadoğu ülkelerinin Türk ürünlerine olan talebindeki azalma da buna eklendiğinde, Türkiye'nin dışsatımında bir durgun-

luk gözlenmiştir. Bu nedenle piyasa faiz haddinin altında bir faiz uygulaması ile (%38) ihracat kredileri uygulaması yeniden başlatılmıştır (9).

Uygulanan dış ticaret politikası tarım kesimi açısından hem olumlu, hem olumsuz etkiler yapmıştır. Yaş meyve - sebze dışsatımı verilen teşviklerden de etkilenecek artış göstermiştir. Ayrıca Ortadoğu ülkelerine canlı hayvan ve yumurta satışlarında büyük artışlar olmuş, hatta yumurta tavukçuluğunun gelişmesinde dışsatıma dayalı bir strateji izlenmesi etkin olmuştur. Buna karşılık Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonuna tabi geleneksel ürünlerimizden pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm dışsatımında bir dalgalanma, hatta görece bir gerileme vardır.

Dışalıda liberasyona gidilmesi ithali yasak malların izne bağlı mallar ve daha sonra da libere mallar listesine geçirilmesi ise dış ülke kaynaklı birçok tarım ve işlenmiş tarım ürününün piyasayı tutması ile sonuçlanmıştır. Örneğin canlı hayvan ve et dışalısına izin verilmesi ile dünya piyasalarına yüksek subvansiyonlarla ucuzca satılan canlı hayvan ve etler yerli et sanayii tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'de et üretiminde verimin düşük ve maliyetlerin yüksek olması, besicilikteki diğer darboğazlar yanında dış ülkelerden gelen rekabettin de bu sektörü sarsmasına neden olmuştur. İthalattan alınan Fona karşın ihracatçı ülkelere subvansiyonları o kadar yüksek tutarlara ulaşmaktadır ki, ithal et yerli et sanayiine yurt içindeki et fiyatının bir hayli altında bir fiyatla mal olmaktadır. Et ve süt ürünlerinden sonra, 17 Aralık 1986'da 19314 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 86/ 11267 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile, sakatat, sucuk, sos, salam, bazı su ürünlerinin konserveleri, turunçgiller, sert kabuklu meyveler, konserve ve benzeri şekillerde dayanıklı hale getirilmiş meyveler gibi birçok malın ithali libere hale gelmiştir. Bu malların piyasadaki etkilerini de zaman gösterecektir.

Türk tarım politikasında 1980 li yıllardaki gelişmeleri ana hatlarıyla açıkladıktan sonra aynı dönemdeki Türkiye - AET ilişkilerini de kısaca gözden geçirmekte yarar vardır.

1980 SONRASI TÜRKİYE - AET İLİŞKİLERİNDE GELİŞMELER

1970 li yılların sonunda Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler bir durgunluk dönemi içine girmiştir. Katma Protokol çerçevesi içinde Türkiye'ye tanınan ödümler üçüncü ülkelere daha cömertçe verilen ödümlerin yanında önemini kaybetmiş, Topluluğun Katma Protokol hükümlerini uygulamaktan kaçınması karşısında Türkiye'de birşeyler yapma gereksinimini duymuş ve 1978 yılı Ekimindeki Ortaklık Konseyinden sonra tek taraflı olarak ilişkilerin 5 yıl süre ile dondurulması kararını almıştır. Topluluk ise bu kararı adeta memnuniyetle karşılamıştır.

1980 li yıllara Türkiye bu ilişkileri dondurma uygulamasıyla girmiştir. Ama bu kararın karşı tarafı harekete geçirici hiçbir etki yapmaması, buna karşılık ilişkilerin dondurulmasından yararlanarak Topluluğun da Katma Protokolla getirilen yükümlülükleri yerine getirmemesi sonucu 5 Şubat 1980 de Türkiye ilişkileri dondurma kararını geri almıştır. 30 Haziran 1980 de Ortaklık Konseyi yeniden toplanmış ve Türkiye'ye bazı tarım ürünleri için yıldıan yıla otomatik, bazı ürünlerde de tarım takvimi sınırlamaları ve kotalar dahilinde gümrük indirimleri yapılması kararlaştırılmış, buna karşılık Türkiye'nin tarımını Topluluk tarımına uydurmak için gerekli araştırma ve uygulamaları yapması istenmiştir. Ortaklık Konseyinin bitiminden sonra Türk tarafı en kısa zamanda tam üyelik başvurusu yapılacağı görüşünü dile getirmiştir.

12 Eylül 1980 harekâtından sonra 3 Aralık 1980 deki Büyükelçiler düzeyindeki Or-

taklık Konseyinde Türklere konulan vize konusu görüşülmüş, bir sonuç alınamamıştır (10). 1980 yılından sonra bu sefer Topluluk Türkiye ile ilişkileri dondurmuştur. Türkiye de 1976 yılından beri Topluluğa karşı yapması gereken gümrük indirimlerini ertelemektedir. Buna karşılık 1984 ve onu izleyen yıllarda dışalımını libere ederek, daha önce Topluluğa karşı tizlikle savunduğu korumacılık politikasını terketmiştir. Eskiden olsa karşılığında bazı ödümler sağlanabilecek bu uygulama Topluluktan hiçbir ödün almadan ve yalnız Topluluğa yönelik olarak değil de tüm ülkelere karşı yürürlüğe konulmuştur.

16 Eylül 1986'da uzun süreli bir aradan sonra ilk Ortaklık Konseyi Bakanlar düzeyinde toplanmıştır. 1980'den bu yana sık sık dile getirilen tam üyelik başvurusu ise kesin bir karar şekline dönüşmüştür. Ama ne 1980 yılında Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan 600 milyon ECU'lük kredinin ödenmesi, ne Katma Protokol gereğince 1 Aralık 1986'da başlaması gereken serbest dolaşım ilkesi gerçekleştirilebilmiştir. Topluluk üyesi ülkeler Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun zamanı olmadığı izlenimini vermeğe özel bir özen göstermektedirler. Bununla beraber bir gün aniden Topluluğa tam üyelik başvurusunun yapıldığı basın - yayın organlarından duyurulabilir.

Türkiye'nin tam üyeliğe ne kadar hazır olduğu, bu geçen dönem içinde ne gibi uyum çalışmaları yapıldığı önemli bir konudur. Tarım politikaları ve tarımsal göstergeler açısından durum kısaca özetlenebilir.

TÜRKİYE VE TOPLULUKTA TARIM POLİTİKALARI

Türkiye ve 9'lu Toplulukta tarımsal yapı oldukça farklıdır. Bununla beraber Topluluğun Akdeniz ülkelerine doğru genişlemesiyle, özellikle Portekiz ve İspanya'nın katılımından sonra ortalamalar olarak Türkiye'ye yakın bir durum ortaya çıkmıştır. Örneğin 12'li Toplulukta 5 ha. dan küçük işletmelerin oranı % 61,8 iken, Türkiye'de % 62 dir. 50 ha. dan büyük işletmeler ise 12'li Toplulukta % 4,4 , Türkiye'de % 0,8 dir. Türkiye'de büyük işletmelerin oranı daha düşüktür. Toprak hareketliliği sınırlıdır. Tarım kesiminde çalışanların yaklaşık % 40'ı 25 yaşın altındadır ve bu da arazi üzerinde büyük bir nüfus baskısı yaratmaktadır. (Oysa 12'lerde 35 yaşın altındakiler tarımda çalışanların ancak % 9'udur.) Türkiye'de tarım kesiminde çalışanların yaklaşık 1/4'ü işletme sahibidir. Kendi hesabına çalışan her kişiye üç ücretsiz aile işgücü düşmekte, bu da tarımda gizli işsizliğin büyük boyutlara eriştiğini göstermektedir. Buna karşılık Toplulukta (9'lar) çalışanların yarısına yakını kendi işletmesinde çalışmaktadır ve bunların herbirine bir ücretsiz aile işçisi bile düşmemektedir (11). Türkiye'de tarımsal yapıdaki sorunların büyüklüğüne karşılık bunu düzenleyici önlemler alınamamakta, Toplulukta ise tarımsal yapıyı düzenlemek için Tarımsal Garanti ve Yönetim Fonundan, Bölgesel Fondan, tarımsal nüfusun sorunları için Sosyal Fondan yararlanılmaktadır.

Pazar politikası ise Toplulukta en başarılı alanı oluşturur. Hem Toplulukta, hem Türkiye'de piyasa düzenlemesi yapılan ürünler, hububat, yağlı tohumlar (ayçiçeği, çığit), şeker pancarı, tütündür. Toplulukta desteklemeye konu olan ürünlerin sayısı Türkiye'dekinden fazladır (Çizelge: 1). Örneğin sığır ve koyun eti, kümes hayvanları, yumurta, süt ve ürünleri, meyve ve sebzeler gibi önemli ürünler Toplulukta desteklenirken, Türkiye'de bu ürünlerin fiyatları serbest piyasada oluşmaktadır.

Bir diğer önemli husus da Türkiye'de önceleri destekleme kapsamında bulunan bazı ürünlerin desteklenmesinden vazgeçilmesidir. Destekleme maliyetlerinin yükselmesi, üreticilerin yetiştirdikleri ürünlerin destekleme kapsamına alınmasını istemekte kendilerinde hak görmeleri ve bu nedenle desteklenen ürün sayısındaki artışlar zaman içinde desteklemenin amacından uzaklaşması sonucunu yaratmıştır. Böylece başta fiyat pariteleri olmak üzere desteklemenin yönlendirici özelliği ortadan kalkmıştır. Ama olası bir tam üyelik halinde aynı pazar düzenlemeleri Türkiye için de geçerli olacaktır.

Toplulukta destekleme politikasının amacı üreticilerin gelirlerinin artırılmasıdır. Türkiye'de ise tarım ürünleri fiyatlarının enflasyonu körükleyici bir etmen olmaması için iç ticaret hadleri tarımın aleyhine olacak şekilde fiyatlar saptanmaktadır. Topluluk tarım ürünleri dış-

Çizelge: 1 TÜRKİYE VE TOPLULUKTA DESTEKLEMeye TABİ ÜRÜNLER

		Türkiye
		Antep Fıstığı Çekirdeksiz Kuru Üzüm Kuru İncir Haşhaş Kapsülü
Top lu luk	Yulaf	Buğday
	Pirinç	Arpa
	Kolza	Çavdar
	Baklagiller	Mısır
	Keten	Şeker Pancarı
	Kenevir	Pamuk – Çiğit
	Tohumlar	Ayçiçeği
	Şarap	Tütün
	Meyveler ve Sebzeler	Soya Fasulyesi
	Şerbetçiotu	
	Süt ve Ürünleri	
	Sığır ve Dana Eti	
	Domuz Eti	
	Yumurta	
	Tavuk Eti	
	İpekböceği	
Koyun Eti		
Alkol		
Patates		
Bal		
Zeytinyağı		

lımında, prelevmanlar ve gerektiğinde ek gümrük vergileriyle dışalım ürünlerinin fiyatlarını Topluluk içi fiyatlar düzeyine yükseltmektedir. Türkiye'de ise dışalima konulan fonlar dahi subvansiyonlarla desteklenen dışalım ürünlerinin fiyatlarını yurtiçi fiyatlar düzeyine çıkaramamaktadır. (Örneğin donmuş etin fiyatı iç fiyatların yarısını geçmemekte ve besiciliğimizi olumsuz etkilemektedir.) Dışsatımda ise Topluluk iç fiyatlarla dünya fiyatları arasındaki farkı ihracatçıya teşvik iadesi şeklinde ödeyerek dışsatımı desteklerken, Türkiye'de tarım ürünlerinden Fon primi kesilerek dışsatım fiyatları yapıy olarak yükseltilmekte ve bu yolla devlet harcamaları için bir kaynak yaratılmaktadır. Uygulamalar birbirinin tamamen aksi yöndedir.

SONUÇ

Günümüzde Türkiye'de uygulanan tarım politikaları temelde liberal ekonomi prensiplerine dayandırılmakta, deneme - yanılma yöntemi ile zaman içinde sakıncalı sonuçlar alındıkça, uygulanan tarım politikası araçlarında düzenlemelere gidilmektedir.

Tarım politikasının esasları şu şekilde özetlenebilir:

- Tarımsal mülkiyet yapısını düzenleyici önlemler rağber görmemektedir.
- Tarım topraklarının başka amaçlarla kullanılmasını önleyici etkin önlemler henüz ele alınamamıştır.
- Piyasada tarım girdilerinin kıtlığı çekilmeyecektir. Ama bu fiyatların pahalılaşması karşılığı da sağlanabilir. Girdilerin yeterli miktarda olabilmesi için dışalım liberale edilebilir. Gereğinde subvansiyon uygulanarak girdi fiyatları düşürülmeğe çalışılabilir.
- Destekleme politikası olabildiğince az ürünü kapsamına alacaktır. Üreticiler kendi ayakları üzerinde durmak, serbest rekabet koşullarına göre üretimlerini ayarlamak ve pazarlama işlerini kendileri yürütmek durumundadırlar.
- Tarım ürünleri fiyatları saptanırken girdi fiyatlarındaki artışlar dikkate alınmamaktadır. Ama ürün fiyatlarının bir yıl önceden belirlenmesi ile üretici ve üretim yönlendirilebilecektir. Ayrıca Toplulukta da ürün fiyatları ekim döneminden önce açıklandığı için bu yol Topluluğa uyum için atılmış bir adım olarak kabul edilebilir.
- 1980 — 1986 dönemindeki en önemli ve cesur kararlardan biri de tarımda kendi ad ve hesabına çalışanlarla tarım işçilerinin sosyal güvenlik yasalarıdır. Şimdi gerçekleşmesini umduğumuz bir diğer adım, tarım ürünlerinin bütün tehlikelere karşı sigortalanmasıdır.
- Vergi yasaları üzerinde ele alınan dönemde kolaylıkla değişiklikler yapılmıştır. Bu durumda bölgesel farklılıkları azaltmada etkin bir kaynak yaratabilmek için, gelişmiş illere kalkındırılması gereken yöreler arasında ikincilerin çıkarına vergi farklılıkları da yaratabilir.
- Türkiye hangi sektörlerde rekabet edebileceğinin hesabını yapmadan dışalımını liberale etmektedir. Tarımın birçok alt sektöründe yerli üretim dışalımdaki fon kesintilerine karşın gene de dış piyasaların ürünleri ile rekabet edecek güçte değildir. Bu alt sektörleri Topluluğa tam üyelik halinde karşılaşılabilecek rekabete hazırlamak, bir an önce bunları dış rekabete açmakla değil, bu alt sektörlerin yapısal sorunlarına çözüm yolu bulmakla sağlanabilir.

Türkiye Topluluğa uyum için gerekli çalışmaları gerçekleştirilmemiştir. Ortak piyasa düzenlemelerinin sonucu olarak fiyatlarda meydana gelecek değişmelerin üretici ve tüketicileri nasıl etkileyeceğinin hesabı da yapılmamıştır. Toplulukta verimlilik düzeyinin yüksekliğinin hesabı da yapılmamıştır. Toplulukta verimlilik düzeyinin yüksekliği maliyetleri düşürmektedir. Bu da Toplulukta bazı ürünlerin fiyatlarının Türkiye'dekinin altında olmasına neden olmaktadır. Bazı ürünlerde ise Topluluk fiyatları daha yüksek olmakla beraber Türkiye'de paranın alım gücü ve gelir durumu dikkate alındığında, bu fiyatlar bile tüketiciye yüksek gelmektedir.

Fiyatlardaki belirsizliğe karşılık destekleme kuruluşları bakımından Türkiye'nin sıkıntı çekeceği söylenemez. Bazı ek yatırımların, özellikle depolama kapasitelerinin artırılmasıyla Toplulukta desteklenen ürünlerin büyük bir çoğunluğu Türkiye'de de destekleme kapsamına alınabilir.

Türkiye'nin ilk planda yapması gereken, tam üyelik başvurusunu beklemeden ve daha fazla gecikmeden bütün kurumlarıyla uyum hazırlıklarına geçmesidir. Nasıl olsa başvurudan sonra bile tam üyeliğe kadar çok vakit olduğu düşüncesi ve rehaveti, yine pazarlık masasına hazırlıksız oturmamızla sonuçlanacaktır.

KAYNAKLAR

- 1 - TZOB Dosyaları
- 2 - Suna Niron, " Tarımda Verim Artırıcı Uygulamalar - Gübre " Türk Tarımı ve Tarıma Dayalı Sanayinin Üretim ve Pazarlama Sorunları. II. Tarımın Semineri. 23 - 26 Aralık 1986 Uludağ (Basılmamış) S.7
- 3 - Türkiye Ziraat Odaları Birliği. Zirai ve İktisadi Rapor. 1984 - 1985 T.Z.O.B.Yay.No. 149, Ankara s. 180
- 4 - T.C. Ziraat Bankası Dosyaları
- 5 - Türkiye Ziraat Odaları Birliği, 1982 - 1983 Zirai ve İktisadi Rapor, T.Z.O.B.Yay. No. 139 Ankara, 1984
- 6 - Ünal Örnek, Tarımsal Mekanizasyonda Çiftçi Sorunları "Çiftçi ve Köy Dünyası, Sayı: 18 Haziran 1986 (5 - 10) s. 6
- 7 - TÜSİAD, Dış Ticaret Raporu. İthalat ve İhracatta Sorunlar ve Öneriler. İstanbul,
- 8 - Gülcan ERAKTAN, Ali KORKMAZ, " Türkiye ve Avrupa Topluluğunda Tarım Ürünleri Dışsatımını Düzenleyici Uygulamalar " İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi Sayı: 46 Haziran 1986 (16 - 22) s. 20
- 9 - 20.11. 1986 gün ve 19287 sayılı Resmi Gazete s. 22 - 23
- 10 - İktisadi Kalkınma Vakfı Haber Bülteni 20.12.1980 sayı 32. s.6
- 11 - Commission of the European Communities The Agricultural Situation in the Community. 1985 Report. Brussels 1986 s. 288 - 299

KAYNAKLAR

- Aksoy, S. ve arkadaşları, " Tarımsal Ekonomik Yapı," Güneydoğu Anodulu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu 18 - 21 Kasım 1986, Ankara, (41 - 61).
- Commission of European Communities, The Agricultural Situation in the Community 1985 Report. Brussels 1986.
- Eraktan Gülcan, Türkiye'de ve Avrupa Topluluğunda Tarımsal Yapı. İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi Sayı: 43, Nisan 1985 (31 - 38).
- Eraktan Gülcan, Roma Antlaşmasının 28. Yılında Türkiye-AET İlişkileri. İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi: sayı: 44, Ağustos 1985 (3 - 8),
- Eraktan Gülcan - Ali Korkmaz, " Türkiye ve Avrupa Topluluklarında Tarım Ürünleri Dış Satımını Düzenleyici Uygulamalar" İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi Sayı: 46, Haziran, 1986 (16 - 22)
- İktisadi Kalkınma Vakfı Haber Bülteni 20 Aralık 1980 Sayı: 32, s.6
- Niron Suna, Tarımda Verim Artırıcı Uygulamalar - Gübre Türk Tarım ve Tarıma Dayalı Suni Yün Üretim ve Pazarlama Sorunları II!*Tarım Semineri 23 - 26 Aralık 1986. Uludağ (Basılmamış).
- Örnek Ünal, Tarımsal Mekanizasyonda Çiftçi Sorunları Çiftçi ve Köy Dünyası Sayı: 18 Haziran 1986 (5 - 10).
- T.C. Merkez Bankası, Yıllık Rapor 1982. Ankara 1983.
- T.C. Merkez Bankası, 1985 Yıllık Rapor. Ankara, 1986
- T.C. Resmi Gazete 21 Mart 1982 Sayı 17994
- T.C. Resmi Gazete 8 Nisan 1982 Sayı 17658
- T.C. Resmi Gazete 20 Ekim 1983 Sayı 18197
- T.C. Resmi Gazete 4 Aralık 1983 Sayı 18241
- T.C. Resmi Gazete 8 Mart 1984 Sayı 18335
- T.C. Resmi Gazete 8 Temmuz 1984 Sayı 18452
- T.C. Resmi Gazete 21 Temmuz 1984 Sayı 18465
- T.C. Resmi Gazete 4 Aralık 1985 Sayı 18625
- T.C. Resmi Gazete 3 Nisan 1985 Sayı 18714
- T.C. Resmi Gazete 19 Aralık 1985 Sayı 18963

T.C. Resmi Gazete 26 Aralık 1985 Sayı 18970

T.C. Resmi Gazete 7 Haziran 1986 Sayı 19130

T.C. Resmi Gazete 19 Haziran 1986 Sayı 19139

T.C. Resmi Gazete 29 Haziran 1986 Sayı 19149

T.C. Resmi Gazete 15 Ekim 1986 Sayı 19252

T.C. Resmi Gazete 20 Kasım 1986 Sayı 19287

T.C. Resmi Gazete 17 Aralık 1986 Sayı 19314

T.C. Resmi Gazete 27 Aralık 1986 Sayı 19324

T.C. Ziraat Bankası Dosyaları

T.Z.O.B. Dosyaları

T.Z.O.B. 1982 — 1983 Ziraat ve İktisadi Rapor T.Z.O.B. Yay. No.: 139 Ankara, 1984

Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ziraat ve İktisadi Rapor 1984 — 1985 T.Z.O.B. Yay. No: 149
Ankara.

TÜSİAD, 1986 Yılına Girerken Türk Ekonomisi. Yay. No: TÜSİAD — T/ 86.1.84, İstanbul,
1986.

GAP VE GAP İLE TÜRK TARIMI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Yazan

Doç. Dr. Duran TARAKLI
ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

DEĞİŞİK YÖNLERİYLE GAP

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN TANITILMASI

GAP, Dicle ve Fırat nehirlerinin aşağı kısımlarında yer almaktadır. Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Şanlıurfa ve Siirt illerinin tamamı veya bir kısmı proje alanı içerisinde kalmaktadır.

GAP ile, Fırat ve Dicle nehirleri ve kolları arasında 21 baraj ve 17 hidroelektrik santral yapımı öngörülmektedir. Ayrıca 8 adet ana depolama inşaatı yapılacaktır. Sulamanın tam gelişmesi ile cazibe yoluyla 16,3 milyon dönüm arazi sulanacaktır. Yeraltı kaynakları ile sulanacak alanlar da bu toplama eklendiğinde, GAP'ta 18 milyon dönüm arazi sulanmış olacaktır.

GAP'ta yapılan hidroelektrik santralleri ile ülkenin hidroelektrik enerji üretim kapasitesinin yüzde onbeşi daha kullanılabilir duruma girecektir. GAP ile toplam 7557 MW hidroelektrik güç üretilecektir.

GAP ile sulanacak alan, Türkiye'de bundan sonra ekonomik olarak sulanabilecek alanın % 33, 81'ine, ekonomik olarak sulanabilir tüm alanın % 21.18'ine eşittir.

GAP ile üretilecek hidroelektrik güç, Türkiye'de halen mevcut güçten daha büyük olacaktır.

GAP, tartışmasız Türkiye'nin yakın tarihinde ele aldığı en büyük projedir. GAP, ilk ivmesini sulama suyundan ya da tarım kesiminden almakla beraber, etkileri ve bunların sonuçları itibarıyla çok yönlü bir projedir. GAP'ta sulamanın gelişmesi ile tarım sanayii, diğer sanayi ve hizmet kesimlerinde de büyük gelişmeler olacaktır.

GAP'ta, DSİ'ce 13 büyük proje paketi hazırlanmaktadır. Bu projelerin bitirilmesi için 1985 yılı birim fiyatları ile 5,6 trilyon TL. yatırım yapılması gerekecektir. Anılan 13 büyük projenin isimleri, alt projeleri, bitiş yılları ile sulayacakları alan genişlikleri topluca aşağıda verilmiştir:

Projenin Adı	Sulama Alanı (Ha)	Bitiş Yılı
1 — Aşağı Fırat Projesi	—	—
1.1 Atatürk Barajı HES	—	1990 — 1992
1.2 Şanlıurfa Tüneli	476,474	1990
1.3 Şanlıurfa HES	—	1991
1.4 Şanlıurfa — Harran Sulaması	147,866	1991
1.5 Mardin — Ceylanpınar ovaları Sulaması	328,608	1999
1.6 Siverek — Hıllvan Pompaj Sulaması	160,105	2001
1.7 Bozova Pompaj Sulaması	55,300	1993
2. Karakaya Projesi	—	1987 — 1989
3. Sınır Fırat Projesi	—	—
3.1 Blrecik Barajı ve HES	—	1992
3.2 Karkamış Barajı HES	—	1992
4. Suruç — Baziki Projesi	146,500	1999
5. Adıyaman — Kahta Projesi	—	—
5.1 Enerji (5 adet HES)	—	1999
5.2 Sulama (4 adet Baraj ve Atatürk Barajı Pompaj)	77,409	1993
6. Adıyaman — Göksu — Araban Projesi	71,598	1997
7. Gaziantep Projesi	—	—
7.1 Hancağız Barajı ve Sulaması	7,330	1990
7.2 Kayacık Barajı — Kemlin Barajı ve Pompaj Sulamaları	81,670	1996
8. Dicle — Kıralkızı Projesi	—	—
8.1 Dicle Barajı ve HES	—	1991 başı
8.2 Dicle Barajı ve HES	—	—
8.2.1 Dicle Barajı ve HES	—	1991 ortaları
8.2.2 Dicle Sağ Sahil Cazibe Sulaması (I. Merhale)	52,033	1991
8.2.3 Dicle Sağ Sahil Sulaması (II. Merhale)	74,047	1993
9. Batman Projesi	—	—
9.1 Batman Barajı ve HES	—	1991 ortaları
9.2 Batman Sağ Sahil Sulaması	18,758	1992
9.3 Batman Sol Sahil Sulaması	18,986	1992
10. Batman — Silvan Projesi	213,000	2000
11. Garzan Projesi	60,000	2001
12. İhsu Projesi	—	1994
13. Cizre Projesi	—	—
13.1 Cizre Barajı ve HES	—	1994
1.3.2 Silopi Ovası Sulaması	32,000	2001
1.3.3 Nusabın — Cizre — İdli Pompaj Sulaması	89,000	2001

NÜFUS VE KIRSAL PLANDA YERLEŞİM

1985 geçici nüfus sayım sonuçlarına göre GAP'ta yer alan 6 ilin nüfusu 4 milyon 445 bin 806'dır. Yani tüm ülke nüfusunun % 8,85'i burada yaşamaktadır. GAP'ta kırsal nüfus oranı 1985 yılında % 46,4'tür. Aynı oranın 1965 yılında % 67,3 olduğunu düşünüldüğünde, GAP'ta da şehir nüfusunun hızla arttığını ve şehirleşme oranının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bölgedeki nüfus artış oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir.

GAP'ta 4110 adet köy vardır. Bu köylerin % 46'sı dağınık köydür. Köy merkezleri ve mezarlarla birlikte, kırsal alandaki köy yerleşim sayısı 9258'e ulaşmaktadır. Buna göre dağınıklık katsayısı 2,7'dir. Dağınık yerleşimin yaygınlığı bir taraftan doğal koşullara bağlı olmakla beraber, mevcut sosyal yapının da dağınık yerleşimin yaygınlığı üzerinde küçümsemeyecek etkileri olduğu bilinmektedir. Dağınık yerleşim, başta fiziki alt yapı ve milli güvenlik sorunlarının çözümünü zorlaştırmakta ve maliyetini artırmaktadır.

TARIM İŞLETMELERİ VE MÜLKİYET

GAP bölgesindeki tarım işletmeleri ve mülkiyet durumu denildiğinde en önemli konu,

kanımca kırsal alanda % 50 oranlarına ulaşan topraksız çiftçi ailesinin varlığıdır.

Topraklı çiftçi aileleri arasında da toprak dağılımı dengesizdir. Bu dengesizlik Türkiye genelinde de olmakla beraber, GAP'taki toprak dağılımı dengesizliği daha belirgin ve daha göze çarpmak biçimindedir.

Üçüncü Beş Yıllık Plan verilerine göre, Güneydoğu Anadolu'da işletmelerin dağılımı aşağıdaki gibidir.

İşletme Ebüükleri (Ha)	Aile Sayısı		İşletilen Alan	
	Adet	Oran%	Hektar	Oran%
1 -- 5	141.903	61,4	199.075	10,5
5,1 -- 20	74.843	32,4	756.291	40,—
20,1 -- 50	12.211	5,3	395.559	20,9
50,1 -- 100	603	0,3	66.880	3,5
100	1.389	0,6	473.787	25,1
Toplam	230.949	100,-	1.891.592	100,-

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi elimizde toprağı olan ailelerin % 0,9'u (yüzde-birden azı) toprağın % 28,6'sını işlerken, ailelerin % 61,4'ü işletme alanının ancak % 10,5 'i-ni elinde bulundurmaktadır. Daha genel bir ifade ile tarım alanının % 49,5'u çiftçi aileleri-nin % 6,2'si tarafından işlenirken; geri kalan % 50,5'i çiftçi ailelerinin % 93,8'i tarafından paylaşılmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, tarım topraklarının işletmeler arasındaki dağılımın-da önemli dengesizlikler vardır. Bu dengesizliğin yarattığı sosyal yapı bozukluğu başlı başı-na üzerinde durulması gereken önemli bir sorundur. Ayrıca bu dengesizliğin tarımsal tekno-lojinin benimsenmesinde ve emek yoğun tarımın uygulanmasında da olumsuz etkisi olacaktır. Bu nedenle birim alandan en yüksek verimin alınmasını sağlayacak bir dengenin sağlan-ması kaçınılmaz bir olgudur.

GAP'TA BİR SULAMA ALANI: DEVEGEÇİDİ

Devegeçidi sulama alanı, GAP içerisinde yer almaktadır. Sulama sistemi suyunu Devegeçidi bara-jından almaktadır. Devegeçidi barajı, devegeçidi çayı üzerinde ve Diyarbakır'ın 27 km. kuzey batısında inşa edilmiştir. Sulama şebekesi 1972 yılında işletmeye açılmıştır. Sulama şebeke-siyle şimdilerde 7500 hektar alan sulanmaktadır.

GAP projesinde yararlı olabilecek bazı sonuçların elde edilmesi amacıyla, 1982 yılından itibaren Devegeçidi sulama alanında bir dizi araştırma yapılmıştır. Tarafımızdan yapılan ve sonuçlandırılan bu araştırmanın bazı verilerini birlikte incelemekte yarar görmekteyiz.

DEVEGEÇİDİ ALANINDA KÖYLER VE TARIM İŞLETMELERİ

Sulama alanında 18 köy ve bu köylere bağlı 13 mezra vardır. Böylece toplam yerleşim merkezi 31'i bulmaktadır. Sulama alanındaki 31 yerleşim merkezinin 18'inin mülkiyeti 16 aileye, geri kalan 13'ünün mülkiyeti de köylülere aittir.

Köylerde 1701 hane reisinin 399'u (% 23, 46) mal sahibidir. Geri kalan 1302 aile

(%76, 54) ise topraksızdır. Kira ve ortakçılıkla arazi işleyenlerle beraber 1701 ailenin 786'sı (% 46,21) tarımla uğraşmaktadır. Ancak tarımla uğraşan 786 aileden ancak 680'i (tüm hane sayısının % 39, 98'i) sulamadan yararlanabilmektedir.

SULAMA SİSTEMİNİN KULLANIMI

Devegeçidi sulama sisteminde ilk 11 yıllık sulama randımanı % 26 ile % 81 arasında değişmektedir. Ortalama sulama randımanı ise % 50,7 olmuştur. Sulama alanında çeltik ve pamuk ekimi ilk sıraları işgal etmektedir. Çeltik ekiminin kısıtlandığı yılda ise pamuk neredeyse tek ürün (%85 oranı ile) durumuna gelmektedir.

Sulama suyunu kullanan çiftçilerin sisteme sahip çıkma ve DSİ tarafından konulan sıralamaya uymaları yönünde belirli bir gayret içerisinde olmadıkları görülmektedir. Örneğin yaklaşık 126 km. uzunluğundaki 50 adet tersiyer kanal 16 ayrı yerinden ve 19,3 km. uzunluğunda kırılarak sistemin işlerliği geniş ölçüde bozulmuştur.

Sıralama ise, uyulması gereken bir zorunluktan çok, göstermelidir. Hemen her çiftçinin elinde bulunan anahtarlarla, kapaklar fırsat bulunduğu açılabilir. Bu nedenle, şebekenin başındaki çiftçilerce düzensiz ve fazla su kullanımı yüzünden, sonlarıdaki çiftçilerin sulama suyu yetersizliğinden şikayetçi oldukları görülmektedir.

İŞLETMELERDE ARAZİ KULLANIMI

Devegeçidi sulama alanında tarım işletmeleri dört ayrı işletme büyüklüğüne bölünerek (1 – 10, 11 – 100, 101 – 300 ve 301 – 2000 dönüm) incelenmiştir.

Örnek işletmelerde kira ve ortağına arazi kullanımı çok yaygındır. Örneğin kira ve ortağına arazi kullanımı, 1– 10 grubunda % 83,3, 11 – 100 grubunda, % 55,4, işletmeler ortalamasında % 31,1 oranındadır. İki işletme grubu varlığını - görüldüğü gibi - kira ve ortağına kullandıkları araziye borçludur. Aradan geçen 11 yıla rağmen, sulama şebekesi içerisinde meyvecilik ve yem bitkileri yetiştiriciliği, mal güvenliği ve pazar koşullarının elverişsizliği nedenleriyle gelişmemiştir. İşletmeler ortalamasında yem bitkileri yetiştiriciliği % 0,10, meyvecilik % 0,07 oranında gerçekleşmiştir.

Emek yoğun bitki yetiştiriciliğinin küçük işletmelerde daha yaygın olduğu görülmüştür. Örneğin işletmeler ortalamasında % 5,2 oranında olan sebze yetiştiriciliği, 1 – 10 grubunda % 78, 4, 301 – 2000 grubunda % 1,1 oranındadır.

Pamuk ekimi ise 11 – 100 ve 101 – 300 gibi orta gruplarda sırasıyla % 49,4 ve % 48 oranlarında gerçekleşirken, büyük işletme grubunda (301 – 2000) insan iş gücü isteği daha düşük olan, hububat tarımının % 40,6 oranıyla ilk sırayı aldığı görülmektedir.

Arazi kullanımı oranlarının bize gösterdiği en ilginç sonuç, dünyada bilinen bir kuralı bir daha kanıtlamasıdır. Yani, işletmeler büyüdükçe daha yaygın ve makinalı tarım tarzına kayılırken; tersine işletmeler küçüldükçe emek isteyen yoğun tarımın yaygınlaşmasıdır. Diğer bir sonuç ise, başta çiftçi mallarının korunmasındaki güvensizlik olmak üzere, diğer bir dizi nedenlerle çiftçilerin meyve tarımına rağbet etmemeleridir. Üçüncü bir sonuç ise mer'a alanının kısıtlılığı nedeniyle ekonomik ölçekte yapılamayan küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, sulamadan sonra da yerini büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine terketmemiştir. Bunun baş nedeni ise, maliyet ve gelir dengesinin bozukluğudur. Dolayısıyla, çiftçiler yem bitkileri ekiminden çok, diğer ürünlerin yetiştirilmesini tercih etmektedirler.

NÜFUS VE SOSYAL YAPI

İşletmeler ortalamasında aile genişliği 9, 70'dir. Bu sayı 1 – 10 grubunda, 5,29 iken,

301 – 2000 grubunda 18,06'ya ulaşmaktadır.

0 - 14 yaş dilimindeki çocuk nüfus oranı işletmeler ortalamasında % 53,4'tür. Bu oran 1980 yılı Türkiye ortalamasından (% 39, -) daha yüksektir.

Kısaca doğum oranının yüksekliği, aile genişliğinin ve çocuk nüfus oranının Türkiye ortalamasından daha yüksek olarak gerçekleşmesine neden olmuştur.

Okur - yazar oranı ülke ortalamasından, kadın nüfusta erkek nüfusa göre daha düşüktür. İşletmeler ortalamasında okur - yazar nüfus oranı toplam nüfusta % 31,7, erkek nüfusta % 51,1, kadın nüfusta ise % 10,2'dir.

DEVEGEÇİDİ PLANLAMASININ GAP GENELİNDEKİ SONUÇLARI

Tarafımızdan, Devegeçidi sulama alanında, iki ayrı varsayımla doğrusal planlama yöntemiyle planlama yapılmıştır. Birinci seçenekte 301 – 2000 grubu hariç tüm tarımsal uğraşların aile işgücü ile yapılacağı, ikinci seçenekte ise aile iş gücünün yalnız hayvan yetiştiriciliği için kullanılacağı varsayılmıştır. 301 – 2000 grubu için birinci seçenekte de ikinci seçeneğin sonuçları kullanılmıştır.

Planlama sonuçlarının GAP genelindeki yansımaları değişik başlıklar altında inceleyerek sonuçlarının değerlendirilmesi izleyen kısımda verilmiştir.

TARIMSAL UĞRAŞLAR İÇİN GEREKLİ İNSAN İŞ GÜCÜ

GAP'ta, yalnız bitki yetiştiriciliğinde bugünkü insan iş gücü kullanımına göre birinci seçenekte 27,1, ikinci seçenekte 29,7 katı daha fazla insan iş gücüne gerek vardır.

Aynı artış bitki ve hayvan yetiştiriciliği için birlikte düşünüldüğünde, birinci seçenekte kuru tarım şartlarına göre 4,8 kat, iki seçenekte ise 7,4 kat daha insan iş gücüne gerek duyulmaktadır.

Tarımda yerleşik iş gücü artışının her yaştaki nüfus artışı karşılığı birinci seçenekte 2,6 milyon, ikinci seçenekte ise 1,6 milyondur. Ayrıca yılda 210 gün sürekli çalıştığı varsayımına göre, yukarıdaki sıraya göre 0,6 milyon ve 1,7 milyon mevsimlik işçiye gerek vardır.

Sulama gelişmesi tamamlandığında, şehir nüfusu oranının % 75 olduğunu varsayarsak, GAP'taki yerleşik toplam nüfus sayısı birinci seçenekte 19,2 milyon, ikinci seçenekte 15,2 milyona ulaşacak demektir. Bu sayıya 0,6 milyonla 1,7 milyon arasında değişen mevsimlik işçi miktarı dahil değildir.

ARAZİ KULLANIMI VE TARIMSAL ÜRETİM

Sulu arazinin birinci seçenekte % 57'si, ikinci seçenekte ise % 65'i ikinci ürün için kullanılmıştır. GAP'ta sulama gelişmesinin sağlanmasıyla, birinci seçenekte ve yılda ek olarak 1984 yılı Türkiye toplam üretiminin 8,7 misli kışlık sebze, 1,7 misli kütllü pamuk, 30 misli soya fasulyesi, 1,3 misli yazlık sebze ve 0,14 misli süt üretimi alınabilecektir.

İkinci seçenekte ise, 1984 yılı Türkiye toplam üretiminin 10,9 misli kışlık sebze, 1,5 misli kütllü pamuk, 26,7 misli soya fasulyesi, 1,4 misli yazlık sebze ve 1,1 misli süt bir yılda GAP'ta ek olarak üretilebilecektir.

BAZI GİRDİLERDE OLAN TALEP ARTIŞLARI

GAP'ta yukarıda hesaplanan ürün artışı için, yılda toplam 267,7 – 275,6 bin ton arasında etkili madde cinsinden (N + P205) kimyevi gübre artışına gerek vardır. Başka bir de-

yimle yılda ülke tüketiminin beşte biri oranında ek kimyevi gübreye ihtiyaç vardır. Ayrıca birinci seçeneğe göre 128 bin, ikinci seçeneğe göre 854 bin damızlık hayvanın sağlanması gerekmektedir.

Yılda bir traktörün tarımda 300 saat kullanıldığı varsayıldığında, GAP'ta 304 bin traktöre ihtiyaç vardır. Bu ise, yaklaşık olarak ülkenin bugünkü traktör parkının yarısına eşittir.

GELİR KAYBI

GAP'ta yeterli önlemler alınmayıp, Devegeçidi sulama sisteminin 10 yıl sonraki durumundaki seviyesinde kaldığında, yıllık brüt kâr kaybı, araştırmamızda kullanılan 1982 yılı birim fiyatlarına göre, $634 \cdot 10^9$ TL olacaktır.

GAP İLE TÜRK TARIMI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

GAP, gerek ekonomik gerekse sosyal ve politik büyüklüğü ile ülke genelinde soyutlanması mümkün olmayan bir projedir. Bu nedenle GAP'ın ülke planları ile iki yönlü ilişkisinin kurulması zorunludur. Bu ilişkiler genel anlamda tüm kesimlerle (tarım, sanayi, hizmet) kurulmalıdır. Ancak GAP'ta sürükleyici kesim tarım kesimi olduğundan, bizler açıklamalarımızı daha çok tarım kesimine yönelik olarak yapmak istiyoruz.

PLAN STRATEJİSİ

Bir plan stratejisi için basit bir çerçeve vermek zor olmakla beraber, bu stratejinin başta yeni elde edilen doğal kaynakların kullanımı, sosyal gereksinmelerin incelenmesi, devlet harcamalarının projelendirilmesi, yeni ürünlerin maliyet ve pazar analizleri ve ekonomik örgütlenmeler için gerekli yasal destekler ve benzeri konuları kapsamaması istenilir.

Bu kapsam içerisinde öncelikle GAP'ın, Türkiye'nin ekonomisi içerisinde ve yakın gelecekte alacağı rolün saptanması gerekmektedir. Başka bir deyimle, Türkiye'nin yakın gelecekteki dışsatım ve iç tüketim dengeleri ortaya konularak, GAP'ın bu denge içerisindeki çerçevesi belirlenmelidir. Bunu izleyen çalışma ise, GAP'ta öncelikle tarım kesimindeki büyüme hızının saptanmasıdır. Bu hız, bir taraftan tarım kesiminin doğasına ve bölgenin sosyo - ekonomik yapısına bağlı olacak, diğer taraftan bölgenin geri kalmışlık yazgısını değiştirmeğe yönelik olacaktır.

Bu çalışmaların elde edilmesinden sonra yatırım kaynaklarının saptanması gerekir. Bu kaynaklar devlet, özel kesim yatırımları ile dış kaynaklardan sağlanan yatırımlar olabilir. Ancak bölgede elde edilen gelir artışının bölge dışına kaymaması ve bölgede yatırımlara dönüşebilmesi için, özel kesim yatırımcılarının ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği de ortaya konulmalıdır.

Ayrıca tarım kesiminde beklenen artışın sağlanması için, gerekli sanayi kollarının neler olacağı, bu sanayi kollarının kapasitesi, yerleşim yerleri, kuruluş yılı ve benzeri konuların da Türkiye'nin genel tarım politikaları içerisinde ortaya konulmasında yarar vardır.

TARIMSAL ÜRETİM ARTIŞININ SAĞLANMASI

Tarımsal üretim artışında en önemli konu kanımca, üretim artışını sağlayacak proje biçiminin ortaya konulmasıdır. Her türlü tarım tekniğinin etkin ve ucuz şekilde çiftçiye ulaştırılmasını sağlamak ve yatırımların sonuçlarını kısa zamanda elde edebilmek için, tarım işletmelerinin mümkün olduğunca tek tip üretimde bulunabilecek şekilde yönlendirilmeleri

ve örgütlenmelerinde yarar vardır. Bu amaca ulaşabilmek için, GAP'ta alt projeler oluşturularak paket programların uygulanması sağlanmalıdır. Plan bütünlüğü içerisinde, bu paket programlar proje bazında örgütlenilerek, her projeye belirli hedefler verilmelidir. Uygulama, yayım ve yayın çalışmaları proje bazında yapılmalıdır. Böylece yayım, yayın çalışmalarının bölge ve proje bazında uygunlukları ve dolayısıyla etkinliği de sağlanmış olacaktır.

ÖRGÜTLENME

GAP'ta yapılan yatırımların kısa zamanda ve en verimli şekilde gelir sağlayabilmesi için, klasik devlet yönetimimize göre farklı bir örgütün oluşturulmasında zorunluluk görmekteyiz. GAP'ta ilk ivmeyi sulama suyu veya tarım kesimi sağlayacak olsa da, tüm sorunların Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığının içerisinde çözülmesi mümkün değildir. Bu nedenle GAP'taki örgüt, tüm ilgili bakanlıkların yetki ve sorumluluklarını bölge ölçeğinde bünyesinde toplayacak bir yasal yapıya sahip olmalıdır. Bölgesel kuruluşun ayrı bir bütçesi de bulunmalıdır. Bölgesel örgüt de, yukarıda belirtildiği gibi proje bazındaki birimlerden oluşmalıdır.

Ayrıca, bölgedeki uygulama örgütünden bağımsız çalışacak bir değerlendirme biriminin oluşturulması gerekmektedir. Böylece, uygulamadaki aksaklıkların kısa zamanda saptanması ve uygulamanın verimliliğinin artırılması mümkün olacaktır.

NÜFUS HAREKETLERİ

Göçün en önemli boyutu bölgeye, bölge dışından olacak göçtür. Bu göçün tarım ve tarım dışı uğraşlar için gerekli olduğu daha önce ortaya konulmuştur.

Herşeyden önce, tarım kesimi için gerekli ek nüfusun nasıl ve nereden sağlanacağı ortaya konulmalıdır. Bu ek nüfusun nerede ve nasıl yerleştirileceği de kararlaştırılmalıdır.

Tarım dışı kesimler için (sanayi ve hizmet) istenilen ek nüfusun nitelikleri ve hangi yıllarda ne kadar nüfusa gerek duyulduğu saptanmalıdır. Bu nüfusun gerek duyduğu şehirleşme, konut ve benzeri sorunlar da plan bütünlüğü içerisinde çözüme kavuşturulmalıdır.

Bilindiği gibi şimdilerde bölgeden bilhassa Çukurova'ya mevsimlik işçi akımı söz konusudur. Bölgeden Çukurova'ya olan mevsimlik işçi akımı, GAP'la beraber durma noktasına gelecektir. Bu durumdan Çukurova'daki pamuk ekiminin etkilenmesi ve durma noktasına gelmesi söz konusudur. Bu nedenle, Çukurova'ya olan mevsimlik işçi akımının durmasının sonuçları şimdiden saptanmalı ve gerekli önlemler şimdiden alınmalıdır.

TARIMSAL SANAYİ

Tarımsal sanayinin bir bölümü tarımsal ürünün işlenmesini, değerlendirilmesini sağlayacak yapıdadır. Bu tür sanayinin, tarım ürününün özelliğine göre zamanında ve yeterli kapasite ile kurulması sağlanmalıdır. Bazı ürünlerin üretilmesinin ağırlığının bu bölgeye kaymasıyla, aynı ürünün görece ağırlığının azaldığı bölgelerde veya bölgedeki bu tür sanayinin açığa çıkacak kapasitesinin etkileri, GAP'taki ürün deseninin saptanması aşamasında düşünülmeli ve çareleri ürün deseni ile birlikte bulunmalıdır.

Tarımsal sanayinin diğer bir bölümü ise, tarım kesimine girdi sağlamaktadır (traktör, gübre fabrikaları gibi.) Bu tür sanayinin kapasite, kuruluş yeri ve yılı bölge ve ülke ihtiyaçlarına göre saptanmalı ve genel ekonomik kalkınmaya uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

ÖNERİLER

GAP içerisinde yer alan Devegeçidi sulama alanında elde edilen sonuçlara göre önerilerimizi aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. GAP'ta sulama ile meydana gelecek tarımsal üretim artış miktarları çok fazladır. Bu nedenle GAP'ta oluşacak üretim deseni dalgalanmaya bırakılamaz. Yönlendirilmesi gerekir. Yönlendirilmenin yapılabilmesi için, herşeyden önce Türkiye'nin yakın gelecekteki tarım kesimine vereceği yön, üretim - tüketim dengeleri saptanmalı ve GAP'ın çerçevesi bu bütünün içerisinde oturtularak çizilmelidir.

2. GAP'ta beklenen üretim deseninin oluşmasının, sıkı sıkıya tarımsal işletme genişliği ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle üretim desenine uygun işletme genişliği saptanarak, köklü ve kapsamlı toprak reformu uygulaması yapılmalıdır. Toprak reformunun, günlük ve kısa dönemli politik çıkarlar için, uygulanmasından vazgeçilmemelidir. Toprak reformunun, sosyal bir yararın iyileştirilmesine yardımcı olacağı unutulmamalıdır.

3. GAP'ta sulama ile büyük bir nüfus akımı olacaktır. Bu göçün hiç bir önlem alınmadan kendi başına bırakılması, birçok sosyal sorunların çıkmasına neden olacaktır. Bu nedenle GAP'a köy ve şehir nüfusunun göçü, bilimsel temellere dayalı olarak yönlendirilmelidir.

4. GAP bölgesindeki çiftçinin bilgi düzeyi birçok tarımsal yeniliği kısa zamanda algılamaya ve uygulamaya yeterli değildir. Bunun için bölge koşullarına uygun, yaygın bir yayım - yayın örgütü kurulmalıdır.

5. GAP'ta bu çapta sulamanın istediği araştırma sonuçları yok denilecek kadar azdır. Zaman yitirilmeden sosyal, ekonomik, teknik araştırmalar örgütlenmeli ve sonuçları kullanıcıların hizmetine sunulmalıdır.

6. Bu denli genişlikteki bir projenin sonuçlarını kısa zamanda elde etmek, bugünkü mevcut örgüt biçimiyle mümkün görünmemektedir. Genel sistemin bütünlüğünü bozmayacak, fakat uygulamada bağımsız davranabilecek bölgesel bir örgüt kurulmalıdır. Bu örgüt, özel kuruluş yasasına ve ayrı bütçeye sahip olmalıdır.

7. GAP'ın hudut bölgesinde olması, eski ve yeni yerleşim yerleri deseninin ulusal güvenlik açısından uygun olmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle yeni yerleşim yerlerinin saptanmasında, Genelkurmay Başkanlığı uzmanlarının da planlama görev almaları ve katkıda bulunmaları sağlanmalıdır.

8. Üretim artışının elde edilmesinde mutlak gerekli olan girdilerin (damızlık, vasıflı tohum, gübre, traktör v.b.) sağlanması her hangi bir tıkanmaya, duraksamaya neden olmayacak şekilde sağlanmalıdır. Bu girdilerin çiftçiye ulaştırılması için gerekli önlemler alınmalıdır.

9. GAP'ta uygulamada karşılaşılabilecek sorunların saptanması, önerilerin geliştirilmesi için bağımsız bir "Değerlendirme" birimi kurulmalıdır.

10. Hayvan yetiştiriciliğinin gerçekleştirebilmesi için, hayvansal ürünlerin fiyatlarının görece olarak artırılması, alınacak önlemlerle sağlanmalıdır.

III. OTURUM TARTIŞMA

HALİL TUNÇ

Sayın konuşmacı Ortak Pazara Türkiye uyum sağlaması için alması gereken tedbirleri çok kısa geçti. Şimdi herşeyden evvel Ortak Pazara acaba tarım sektörü bakımından hazır mıyız?

Ortak pazarda tarım ürünleri tam destek altında, mesela, AET'de 1 kg. sığır eti için 433 Mark ödeniyor. Dünya piyasalarında bu 2,12 mark.

AET'de 1 kg. tereyağ için 870 mark ödeniyor. Dünya piyasalarında 2,11 mark ödeniyor, görülüyor ki AET tarım ürünlerini çok büyük bir şekilde destekliyor. Hatta AET ülkeleri 8 milyon çiftçiye 60 milyar lira yardım yapıyor. Bunu eğer kişisel olarak hesap edersek; Alman çiftçisine kişi başına 4300 mark Brüksel'den geliyor, Federal bütçeden de ayrıca 4000 mark geliyor ki 8300 mark kişi başına devlet yardımı yapıyor. Böyle bir ortamda Türkiye AET'de tarım ürünleri bakımından ekonominin doğal sonucu olarak destekleme konusunda hükümeti ilgisiz kalıyor. Halbuki bir ülkede hangi ekonomik politika uygulanırsa uygulansın o ülke insanların mutluluğunu, ekonomik ve sosyal durumunu pekiştirmek amaçlanır. Mesela ülkemizde gelir dağılımının çok bozuk olduğunu biliyoruz. Gelir dağılımının düzeltilmesi tarım kesiminde destekleme alımları kanalıyla işçi kesiminde de toplu sözleşmelerle yapılır. Şimdi liberal ekonomi uygulayacağız diye gelir dağılımı daha da bozulmayacak mı? Fiyatların böyle olduğu AET'nin 60 milyarla çiftçilerini desteklediği bir ortamda Türk hükümetinin uyguladığı ekonomik politika bakımından destekleme konusundaki tavrı sonuçta neler getirir? AET'ye gerçekten üyelik noktasına getirebilir mi? Yalnız müracaat etmek kafi değil, birde onların kabul etmesi gerekli. Bugün daha tarım ürünlerimize böyle bir rahatlık verecek mi?

Gülcan ERAKTAN

Türkiye acaba AET karşısında rekabet edecek durumda mı? Bu çok önemli bir sorundur. Bunu ürünler bazında ele almamız gerekir. Türkiye hangi ürünlerle rekabet edebilecek durumdadır. Özellikle 12 ülke topluluğu karşısında hangi ürünlerin rekabet şansı vardır. Buna baktığımız zaman çok sayıda ürün karşımıza çıkıyor. Topluluğun kendine yeterli olmadığı ürünler; turunçgiller, yağlı tohumlardır. Onun dışında koyun ve keçi etidir. Buna karşılık bakıyoruz ki aynı ürünlerle kendimize yeterlilik sağlayamıyoruz.

Yani şu anda bugünkü politikalar çerçevesi içinde tam üyelik halinde Türkiye'nin tarımsal yapısında fazla değişiklik olmaz. Bunun dışında bir takım ürünleri vardır ki toplulukta çok bol miktarda üretilmektedir. Yüksek sübvansiyonlarla ve doğrudan girdi transferleriyle çiftçi gelirleri yükseltilmekte ve çiftçinin üretimi teşvik edilmektedir. Her türlü yönetime başvurulmaktadır. Bu durum karşısında Türkiye'nin nasıl bir alternatifi vardır. Türkiye tam üyelik halinde bugünkü üretimden vaz mı geçecektir, yoksa bugün özellikle Yunanistan'

da görüldüğü gibi; AET'nin etkisi altında kalıp da ezilmemek için zaten fazla üretilen ürünlerden üretmek zorunda mı kalacaktır?

Canlı hayvanlarda ve diğer hayvansal ürünlerde maliyet Türkiye'den daha düşük olmaktadır. Çünkü büyük çapta üretim de bulunmaktadır. Teknoloji de daha yüksek düzeydedir. Bu da maliyetleri düşürmektedir.

Birçok ürün vardır ki Türkiye tam üye olduğu zaman, Türkiye'deki fiyatların çok altında bir fiyatla piyasaya sürülecektir. (Süt ve süt ürünleri gibi).

O fiyatların Türkiye'de uygulanması halinde tüketiciyi çok zor durumda bırakacak ve tüketimi talebi olmadığına göre bu topluluk üyelerine de bu malları satamayacağımıza göre o zaman üretimden de vazgeçilmesi gündeme gelecektir.

Toplulukdaki destekleme politikası ile, Türkiye'deki destekleme politikası tamamıyla birbirine terstir ve onlardaki destekleme ürünlerinin sayısı bizdekinin çok üstündedir.

Gelir dağılımı elbette bu politikayla yine bozulacaktır. Çünkü destekleme kapsamında olan ürünlerin sayısında azdır. Bundan daha çok büyük üreticiler etkilenmektedir. Küçük üretici olupta öz tüketime yönelik olarak üretimde bulunan kişileri bu destekleme politikalarından bile yararlanamamaktadır.

Türkiye tam üyelik halinde sadece topluluğa bağlı 12 ülkeyle rekabet etmeyecek, bütün Avrupa ülkeleriyle karşı karşıya gelecektir. Topluluk İskandinav Ülkelerinden Doğru Avrupaya ve Akdeniz ülkelerine kadar birçok ülkeyi içine almaktadır. Bunun dışında topluluğun birçok üçüncü dünya ülkesi ile ticaret anlaşması vardır.

Halil TUNÇ

Bu şartlar altında ortak pazara üye olabilecekmiyiz, Ortak Pazar bizi kabul edecekmi?

Prof. Dr. Gülcan ERAKTAN

Ortak Pazar bizi şimdilik üye olarak kabul etmediğini açıkça belirtiyor. Bunu ciddiye almamızı sık sık tekrarlıyor. Bir başvurunun şu anda zamansız olduğunu söylüyor. Bunun dışında bir başvuru olması halinde bunun 21. yüzyıl uzayacağını belirtiyor.

Görüyorum ki topluluk en kısa sürede tam üyeliği başarmış olan Yunanistan'a vermiş olduğu ödüllerin pişmanlığı içindedir. Türkiye'nin topluluğa üyeliği 2000'li yıllara sarkacaktır. Ama biz topluluğa baş vurup nasıl olsa 2000'li yıllarda topluluğa tam üye olacağız diye gene aynı rahatlığı sürdürürsek 80'den 86'ın sonuna hiçbirşey yapmadan gelişimiz gibi 86'ın sonunda 2000'li yıllara da gene aynı durumda gireceğiz demektir.

Çok ilginçtir ki Türkiye hiçbir başvurusunda yalutta görüşme aşamasında hiçbir zaman ben şunu istiyorum bana şu ödünü verin karşılığında şu ödünü size vereceğim dememiştir. Bu hazırsızlıklarımızın en belirgin örneğidir.

Prof. Dr. Duran TARAKLI

Bugün elimizdeki çiftçinin belirli bir gelişmişlik düzeyi vardır. Sulama bölgelerinde maliyet paraları alınmaktadır. Asıl su parası alınmamaktadır. Ancak asıl sorun, örnek verecek olursak; 50 tersiyerin 16 yerinden 20 km. uzunluğunda kırmışsınız buna nasıl sahip çıkacaksınız. Sorun budur. Tabi bu toplum bilincilerin, yayıncıların sorunu. Bunun için söylüyorum örgütlenme alışkanlığı yok. Ben duyduğunu anlatayım, kimse alınmasın:

Diyarbakır, Siirt ve Mardin'e bankacılar şeytan üçgeni derler. Yani oraya verilen kredi geri dönmeyen diyorlar. Bu da bir sosyal alışkanlıktır. Bu sorun vardır diye oraya gitmeyeceğiz anlamına gelmemelidir. Ama bunun çözümü vardır. Bu çözüme teknik yatırımların dışında

sosyal çalışmadır. Toplum bilimcilerin çalışmalarıdır. Onu örgütlerseniz, bu insan bizden daha farklı değildir. Kişinin alışkanlığı yoktur, ağayla birlikte çalışmaya alışmıştır. Olursa verir olmazsa veremez. Devlet deyince; Devlet en büyüktür ne demek yani, devlet bankasından para alınca geri mi vereceğiz, düşünce budur. O halde DSİ den su alınca adı üstünde Devlet Su İşleri, devlet suyu getirmiş birde paramı alacak? Ama bu alışkanlığın değişmesi gerekir. Şimdiden devreye girerek belirli bir sosyal projeye sorun çözümlenmelidir.

Korkut BORATAV

Planlı dönem olarak adlandırılan 1963 – 64 yılları ile 1976 – 77 yılları arasını ele aldığımızda ben tarımın genel performansını ve az gelişmiş ülkelerin dünya çapındaki performansını birazda başarılı görüyorum. Tabii yanılıyorda olabilirim. Bu 13 yılda buğdayda, aşağı yukarı etkinliğin en kaba, en global ölçüsü hektar başına verimdir. 13 yılda buğdayda hektar başına verim kısaca şöyledir. Buğday, Pancar, Pamuk ve Tütün gibi dört temel üründe verim hektar başına % 50 – 70 artmıştır. Tarımsal reel hasılat % 55 artmıştır ki yıllık büyüme oranı % 4'e yaklaşır. Bu yine dünya ölçüsünde çok önemli bir gelişmedir. Bu nasıl gerçekleşiyor? İktisat politikaları açısından bu devletin, giderek destekleme politikalarını geliştirdiğini ve yaygınlaştırdığı bir model içinde gerçekleşiyor.

İç ticaret hadlerinin % 1 de olsa Dış Ticaret hadlerinin bozulduğu, tarım lehine hafifçe düzeldiği bir dönemde oluyor. Problemleri yokmudur iktisat politikalarının? Şüphesiz, politik etkenleri (seçmeni gözetmek) rasyonel ürün birleşimini bozduğu söylenebilir. Bir önceki oturumun konusu olan toprak reformunun yapılmayışıda eleştiri konusu olabilir. Ama şunu da görelim, tuhaf bir dönemdir ki bir dönemde ekonomi hem ithal ikamesi yapıyor, hemde tarıma kaynak aktarıyor. Tarım reel büyümeyi, hektar başına büyümeyi yapmayıp tarıma aktaracağımız kaynakları acaba sanayiye aktarsaydı, bu alternatif daha uygun olmaz mıydı hence Türkiye şartlarında şüphelidir. Öte yandan Türkiye'nin 76 – 77'li yıllarında ulaştığı tarımda kendini yeterlilik niteliğinin çok önemli bir sonuç olduğunu da bilmemiz gerekir.

Kısacası bu temel modelin değişmesi, tarımda sağlıklı gelişmeyi riske sokmaktadır. Çavdarın tebliğinde en kritik nokta oldu. Destekleme politikaları gideriyoruz, iç ticaret hadleri tarım aleyhine dönüyor, fakat bu artığın nereye ve nasıl kullanıldığını bilmiyoruz. Büyük bir ihtimalle; yurt dışından aktarılabilir, sermaye kaçışının bir aracıda olabilir, lüks tüketimde ayrılabilir süpekülatif arsa yatırımlarına da gidebilir. Belkide sanayi yatırımlarına da gidiyordur. Ama bu konuda; hiçbir bilgimiz yok. Bu konu planlama kamu kontrolünün dışındadır.

Ben mütevazi bir başlangıç olarak şu anda, tamamen veya büyük ölçüde gündemden kaldırılmakta olan 8– 10 yıl öncesinin politikalarının bir hareket noktası olarak kullanabileceğimiz ancak bunun, çok daha rasyonel ciddi, planlı ve modern teknolojik gelişmelere bilimli bir şekilde açık unsurlarla tamamlanması gerektiğini savunuyorum.

Prof. Dr. İlhan TEKELİ

Bu politikalara girmeden önce bir nokta üzerinde durmak istiyorum. Bu da 19. yüzyılda Türkiye tarımdan bir gelişmenin olup olmadığı meselesi. Bizde genellikle, araştırma yoksunluğu nedeniyle, 19. yüzyılda çok fazla gelişmenin olmadığına inanılmaktadır. Bu bizim

Cumhuriyet döneminizde eğitimsizlik içinde kağıyla, sabanla yapılan tarımın değişmediği gibi bir savı anımsatıyor. Ama burada çok araştırmaya ihtiyacımız var. Başka rakamlar bunu çok şüpheye itiyor. Çünkü 16 – 17. yüzyılda Anadolu'nun, Osmanlı İmparatorluğunun şehirlerinde nüfus takriben % 10'lar civarındayken 19. yüzyıl sonunada bu oran % 20'leri aşıyor. Bu artan nüfusun beslenebilmesi için kırdan bir artı nüfusun çekilmesi ve kırdan bir değişimin olması gerekmektedir. Bunu aslında belki çok açık olarak bugünkü değişimler gibi net göremiyoruz. Ama kırdan mutlaka birşeyler oluyor.

Birde çeşitli yörelere gittiğimiz zaman şaşırtıcı teknolojik inamasyonlar Ben Çorum'da ufak bir araştırma yapmıştım 1920'li yıllarda bakıyorsunuz Çorum'da bugünün konventivitesi yüksek. Niye yüksek olsun, hep istatistik hatası gibi geliyor insana. Acaba burada bir yanlış mı var. Gidip soruyorsunuz; özel bir saban karşımıza çıkıyor. Pullukla saban arasında özel bir teknoloji. Şimdi bu teknoloji 19. yüzyılda nasıl girdi, ne değiştirdi, kim değiştirdi. Araştırmamız yok.

Çorum'dan çok uzak bir mesafede olan, Demiryolu bağlantısı bulunmayan bir yerin tarımının kapitalistleşmeye açıldığını saptıyoruz. Acaba teknolojisini incelediğimizde, burada yumurta taşıyıcısı olarak kullanılan, yumurtaları kırılmadan, Çorum'dan Samsun Limanına götürecektir nitelikte yaylı biraraba türünün geliştirilmiş olduğunu görüyoruz. Aslında bunlar benim politika önerilerim ile değil 19. yüzyıl tarımıyla ilgili bilgilerimizin azlığı konusunda bazı gözlemlerimdir.

Şimdi politika önerisine gelince; Devlet çiftçilerinin çevresindeki tarımı canlandırmak düşüncesi aslında devletçilik fikrinin içinde yer alır. Ama bu politika başarılı bir biçimde yürütülmemiştir. Devlet çiftliklerin İkinci Dünya Savaşı koşulları içerisinde biraz emrivaki olarak ortaya çıktı. Çünkü İkinci Dünya Savaşı yıllarında üretim düşmeye başlıyor. Üretim düşmeye başlayınca o zamanki tarım bakanı devlet çiftliği kurmak istiyor. Bunun iznini alıyor. Harp olmasa böyle bir şeyin kurulmasına olanak yok. Devletin elinde toprak var ve 1938 yılında ithal edilmiş ve kullanılmayan binin üzerinde traktör var. Bu olanaklarda Devlet Çiftlikleri örgütleniyor ve başarılı oluyor. Fakat 2. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmesine karar veriliyor.

Şimdi arkaşımın söylediklerini şöyle çeşitlendirmek istiyorum. Temel problemimiz nedir Türk tarımında temel problemimiz küçük üretici olgusudur. Bu küçük üreticiliği nasıl rasyonelleştirebilir, nasıl yeni teknolojiyi getirebilir, nasıl onun ürünlerini pazarlayabiliriz. Bunun rasyonel olarak yapabilmek için gerek sübvansiyonların, gerekse taban fiyatlarının kullanılması rastlantı olmasa gerek. Bu politikaların küçük üreticilikle uyumlu bir tarafı olması gerekiyor. Çok sayıda dağılık ulaştırılması güç olan küçük üreticiye kolayca hitap edilecek bir politika gerekiyor.

Eğer çok iyi örgütlenmemiz yoksa buna ulaşamıyoruz. O zaman fiyat mekanizması çok dezantralize bir sistem içinde, buna ulaşabilmek için bir araç olarak ortaya çıkıyor.

Ama geçmişteki ürün artışlarını yalnız fiyat politikasına bağlamak doğru olmayabilir. Çeşitli ürünler için Türkiye'de farklı modeller görülüyor. Kimi ürünlerde ve özellikle pamukta dünya ortalama üzerinde çok yüksek produktivite artışları görülüyor.

Şimdi bunu da bir terz yüz edip bakmamızda yarar var. Mesela şeker pancarındaki modernleşmenin modeli farklı. Bir kooperatifleşme var, şirketi var, fabrika içinde üretimle bütünleşme var. Tekel ve tütün ile ilgili bir başka modele sahibiz. Sonra belki daha büyük toprak mülkiyeti içinde piyasa kokuşlarına sahip pamuk var. Aslında galiba Türkiye bu bakımdan ilginç bir örnek olabilir. Küçük üreticilik içinde farklı modelleri yan yana mukayese edebilmek olanaklı.

Ergun KİP

Gerek konuşmacı, gerekse tartışmacılar önemli ip uçları verdiler. Bu ip uçları şunlar:

Sayın Çavdar kendi sunuşları içerisinde, çözüm arayıcı bir soru yönelttiler: "Otuzlardan beri hatta Osmanlı İmparatorluğundan devraldığımız küçük çiftçi, küçük aile çiftçiliği acaba neden kendini yenileyemedi? Neden işletmesi biraz genişleyemedi? Bunun cevabı gayet basit. Çünkü izlenen politika küçük çiftçiden yana politika değildi. Taban fiyatları olayı, geçimlik bir kesime hitab eden biri değildi! Burada Geçimlik kesim deyiminin hangi çiftçiyi tanımladığına değinmemiz gerekir. Mesela bir Ege'de, eğer geçimlik kesim diyebilirsek, işletme büyüklüğü bakımından geçimlik kesiminden söz edebiliriz. Birde Orta Anadolu'nun, Doğu Anadolu'nun geçimlik kesimi var. Orta ve Doğu Anadolu çiftçisi ne yetiştiriyor? Buğday, arpa, çavdar ve biraz sulu arazisi varsa şeker pancarı. Ama Ege, Akdeniz'de, Trakya'da işletme büyüklüğü bakımından geçimlik diyebildiğimiz kesim yetiştirdiği ürünler bakımından, alternatif ürünler bakımından, bu kesimin dışına çıkmaktadır. Taban fiyatları bu işletme tipinde yaramıştır. Kendi çapında mesela, 30 dönümü var, küçükse, 50 dönümde pamuk yetiştiriyor, tütün yetiştiriyor, üzüm yetiştiriyor. Bunun yanında nadasa ihtiyacı varsa ki bu bölgelerde ihtiyacı yok bir de buğday ekiyor. Dolayısıyla taban fiyatlarının uygulandığı bütün ürünlerden nasibi alıyor. Kendi çapında mesela 10 ton şeker pancarında alıyor, 1000 kg. tütün taban fiyatından alıyor, Dolayısıyla kendine yeterli gelir alıyor. İşletmeyi büyütmesine gerek yok. Kaldığı arazide o kadar kıymetli ki o yörelerde zaten genişletme olanağında sınırlı.

Ancak diğer bölgelerde; Orta Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu alternatifler az zaten ailelerin kalabalık olması yüzünden ürettiği buğday ancak kendini geçindirir. Ve belki hayvan yemi olarak birazda arpa üretiyor. Dolayısıyla taban fiyatları uygulanması daha çok büyük arazi sahiplerinin işine yarayan bir uygulama. Bunun için bazı makaleler yazdım. Bazı araştırmalar yaptım ve değiştirdim. Taban fiyat politikası Türkiye'de kademeli uygulanmalı. Yani küçük ve az ürün teslim edene daha çok, daha fazla ürün teslim edene biraz daha az olmalı. Bu işin taban fiyatları yönü.

Gelelim İç Ticaret hadlerine, Türk tarımı Boratav'ın belirttiği gibi 1960 - 70 arası ve nispetende 1950 - 60 arasında hamle yaptı. Araştırmalarıma ve siyasal bulgularıma göre, iç ticaret hadlerinin tarım lehine seyrettiği dönemlerde hamleler gerçekleşti.

Tarımı iki şekilde vergilendirme olanağı var. Biri direk vergilendirme, diğeri dolaylı vergilendirme. İşte iç ticaret hadleri dolaylı vergilendirmenin bir yoludur. Bu dolaylı vergilendirme yolu Türkiye'de çeşitli dönemlerde bilinçli olarak uygulanmıştır. Acaba bu tarımdan çekilen bu artık nerelere gitmiştir, kimlerin işine yaramıştır. Bunun da cevabı şurada, Eğer Türkiye'de Batı Avrupa'daki veya Amerika'daki gibi sözleşmeli çiftçilik adını verdiğimiz, örgütlü çiftçilik olayı yaygın olsaydı Anadolu'da bazı yerlerde salça fabrikaları var. Burada çiftçiler, sözleşmeli çiftlik yapıyorlar. Ürünü sanayi için yetiştiriyorlar. Sanayici kredisini veriyor, gübresini veriyor ve ürünün bir miktarını da bütün bu olanakları sağladığı için ucuza alıyor ve dolayısıyla uygulamada bir rahatlık yaratılıyor.

Fakat diğer sözleşmeli çiftçiliğin olmadığı yerlerde ürün doğrudan doğruya sanayiye aktarılmıyor ki. Arada bir zincir var. Bir pazarlama olayı var. Ürün çeşitli ellerden geçiyor. Dün bazı örnekler verdim, çiftçinin elinden 50 - 100. TL.'ye çıkan ürün patakende aşamada 800 - 1000.- TL. ye ulaşıyor. Artık buralarda noktalanıyor.

IV. OTURUM
YÖNETEN : MUZAFFER SENCER
TOPRAK REFORMUNDA URFA ÖRNEĞİ
Prof. Dr. Saim KENDİR
KÖY DÖNÜŞÜM TİPOLOJİSİ VE KÖYLÜ / ÇİFTÇİ HANELERİN UYUM
VEYA DİRENİŞ STRATEJİLERİ

Bahattin AKŞİT
Nefise BAZOĞLU
Mehmet ECEVİT

TOPRAK REFORMUNDA URFA ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Saim KENDİR

Önce size oniki yıl önce gerçekleştirilen bir uygulamanın bugün irdelenmesinde ne yarar gördüğümü açıklayacağım. Türkiye'de tarım sorunları üzerinde düşünenler, çözüm arayanlar sürekli olarak toprak mülkiyetindeki dağınıklık, başıboşluk ve adaletsizlikle karşı karşıya gelmişlerdir.

Toprak Reformu zaman zaman sosyal çalkantıları önlemenin bir aracı olarak, büyük toprak sahiplerinin ekonomik, sosyal ve giderek siyasal baskı oluşturmalarını önlemek için; az topraklı, topraksız, ama geçimini topraktan sağlamak zorunda olan çiftçi ailelerini kendi toprakları üzerinde işletmelerini kurarak geçinebilecekleri bir gelire ulaştırmak için ve daha pek çok amaçla ortaya atılmıştır.

Hatırlayacağınız gibi toprak reformunun tarihi Cumhuriyet tarihi ile aynı yaştadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak tarımda üretimi arttırmanın toprağı adil bir biçimde dağıtmanın gerekliliğı üzerinde durulmuş belli öneriler sunulmuştur. Geçmişte, uzun süre uygulamada kalan bir çiftçiye topraklandırma kanunu deneyi yaşanmıştır. Sonra, toprak reformu konusunda peş peşe bir çok yasa tasarısı hazırlanmıştır. Bunlardan kimi parlamentoya kadar gelememiş, kimi parlamentoya gelmiş ama yasalaşmamıştır. Sonra 1971'de başlatılan ve uzmanların katkısıyla geliştirildikten sonra parlamentoda yasalaştırılan bir "Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Yasası" ardından da bir "Toprak ve Tarım Reformu Yasası" yürürlüğe girmiştir. Bu yasaların ilk ve geniş çapta uygulaması Urfa yöresinde olmuştur. Urfa 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasasına dayanılarak uygulama bölgesi ilan edilmiş ve burada yasanın ömrü boyunca uygulama yapılmıştır.

Hatırlayacağınız gibi, Toprak ve Tarım Reformu Yasası Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. İptal gerekçesi, yasanın belli maddelerinin tek tek oya sunulmaması, topluca oya sunulması ve bunun usul bakımından Anayasaya aykırı görülmesidir. Bir yıl içerisinde yeni bir yasanın parlamentodan çıkarılması istenmişse, bu bir yıl içerisinde yeni bir yasa çıkmadığı için uygulama bir bakıma ortada kalmıştır.

Toprak Reformunu sadece tarımda belli iyileştirmelerle bütünleşip bir mülkiyet operasyonu olarak almayı doğru bulmadığımı önce belirtiyim. Türkiye'de toprak mülkiyetinin genel durumu başlı başına bir sorun olarak düşünülmelidir. Gerilere doğru gidecek olursak, 1950'li yıllarda tarıma açılmış araziler, 1950'lerden sonra özellikle traktörün tarıma girme- siyle süratle genişlemiştir.

Bu genişleme, özel mülkiyet konusu arazilerden işlenmeyenlerin işlenmesi biçiminde olmamış, mer'aların ve orman alanı içerisinde bulunan arazilerin tarım arazisine katılması biçiminde olmuştur. Burada bu gelişmeler devletin belli düzenlemeleriyle, denetimi altında yürütülecek yerde, olay kendiliğinden gelişmeye, kendiliğinden oluşmaya bırakılmıştır. Bu günkü toprak mülkiyetindeki aksaklıkları anlayabilmek için bu gelişmeleri hatırlamakta yarar vardır.

Elbette böyle devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan arazileri, kişilerin iktisap et-

mek üzere tarıma katabilmeleri, açabilmeleri güçlülerin bu olanakdan daha fazla yararlanmasına, güçsüzlerin hiç yararlanmamasına yol açmıştır. Mevcut toprak mülkiyeti dengesizliği daha da artmıştır. Aslında ayrıntılara inilecek olursa, küçük çiftçilerin de belli toprak parçalarından aynı yöntemlerle yararlanmaları ve sonra bunları kendi mülkiyetlerine geçirmele-ri sözkonusudur. Ama bu yolla iktisap edilen arazilerin toplamı içerisinde, büyük toprak sahiplerinin kendi arazilerine kattıkları miktarlar, çok sayıdaki küçük çiftçinin iktisap ettiği topraklardan daha büyük miktarlara ulaşmaktadır. Mülkiyet dengesizliğini artırma yanında bu süreçte tarıma açılmaması gereken araziler, meyilli araziler, sığ topraklar da tarıma açıldı-ğı için mer'alar elden gittiği gibi gerçekten bugün ülkenin çok ciddi sorunu olan erozyon teh-likesi de getirilmiştir.

Şimdi bundan sonraki çözümlere ışık tutma bakımından, devletin topraklar üzerindeki mülkiyet haklarından belli ölçüde vazgeçmesi halinde bunu gene devletin düzenlemeleri ile yapmanın çok daha isabetli olacağını vurgulamak istiyorum. Bugünde orman haline getiri-lemeyecek orman arazilerinin tarım arazisi olarak değerlendirilmesinden bahsediliyor. Elbet-te bir ülkedeki ormanların önemi yadsınamaz. Türkiye'de tarımın yağış düzeni bakımından, gene doğal bir servet olarak ormanların korunması önem taşıyor. Ama geçmişte olduğu gibi eğer sorunu yok varsayarak, eğer orman alanlarının giderek daraldığını, hemde çok adaletsiz bir şekilde daraldığını, kapanın elinde kaldığını görmezden gelir " Hiç bir orman alanı tarı-ma açılmaz, özel mülkiyet konusu yapılamaz" demekle yetinecek olursak sanıyorum geç-miş 30 yılda yaşadıklarımızı önümüzdeki 30 yılda da yaşayacağız ve bu toprakları koruya-madığımız gibi bu topraklar üzerinde haklı bir tasarruf biçiminde oluşturamayacağız.

Yasalardaki belli hükümler yeterince güvence teşkil etmiyor. " Mer'alar devletin hü-küm ve tasarrufu altındadır, özel mülkiyete konu edilemez" dedik, edildi. Tarım arazilerinin yarısı kadar mer'a arazisi 1950'den 1960'a kadar tarım arazilerine katıldı.

Demekki sadece yasal sınırlamalar, eğer akılcı çözümler önerilmezse; böyle olumsuz ge-lişmeleri önlemeye yetmiyor. Bundan sonrası için de toprak mülkiyeti konusuna yaklaşır-ken, sadece büyük toprak sahipleri topraklarının bir bölümünü kamulaştırıp tarımdan geç-imini sağlayan topraksız ailelere, az topraklılara dağıtmaya sınırlı bir amaçla yaklaşılmalıdır. Toprak mülkiyetini sağlam bir temele oturtacak, daha radikal yaklaşımlarla yola çıkıl-malıdır. Sadece sınırlı bir amaçla yola çıktığınızda, bu davada karşınızda olanlar var, bir ba-kıma yanınızda olanlar yok. Yani büyük halk topluluklarını arkanıza almanız çok zor. Büyük halk topluluklarının desteği olmadan bu tip büyük operasyonların başarı ile si mümkün değildir. Geçmişteki uygulamalar ve özellikle Urfa uygulaması bunu açıkça gös-termiştir. Tepeden inme yöntemlerle bazı hedeflere kolay ulaşılacağı sanılırsa da Türkiye-nin demokrasi konusundaki deneylerinden sonra artık bugün, zecri uygulamalarla haklılığı geniş halk topluluklarınca kabul edilmemiş, içine sindirilmemiş, yeterince bilinçlenmeye ulaşılmamış amaçlara tepeden inme yöntemlerle ulaşılmasını mümkün görmüyorum.

Türkiye'de toprak mülkiyetinin sağlam bir zemine oturtulması arken, hepimizin bil-diği gibi bir türlü bitirilemeyen kadastro çalışmaları, hala süren tapusuz araziler, hazine arazi-leri ile sahipli araziler arasındaki sınır uyumsuzlukları ve karşılıklı sürtüşmeler, özellikle or-man rejimindeki araziler üzerindeki anlaşmazlıklar bütün bu sorunların köklü yaklaşımlarla çözümünü de içeren toprak mülkiyetinin daha adil bir zemine oturtulmasını kastediyorum.

Şimdi Urfa örneğine ışık tutmak için önce anayasadaki düzenlemelerden sonra yasal düzenlemelerden, Urfa'da 1757 sayılı yasa ile neler yapıldığından ve şu anda Urfa'dan nele-rin olduğundan sırasıyla bahsedeceğim.

Toprak Reformuna olanak tanımak için, 1971'de 61 anayasasında yapılan 50 kadar değişiklikten bir tanesi hatırlanmalıdır. Bu değişiklikle kamulaştırma karşılıklarının vergi değe-rini aşamayacağı hükmü getirilmiştir. Gene hatırlayalım bu 50 değişiklikten 49'u, " Bu ana-

yasa ülkemiz için lükstür" zihniyetinden yola çıkılarak çoğu özgürlükleri kısıtlamak için yapılmıştı, ama sadece bir tanesi özel bir amacı gerçekleştirmek için, toprak reformunu gerçekleştirmek için yapılmıştı. Çünkü eğer mali yükü taşınmazsa toprak reformunun kamulaştırma bölümünün gerçekleştirilemeyeceği düşünülüyordu. Hatırlarsanız 12 Mart muhtırasında "Reformlar yapılacak" yuvarlak ifadesi yanında özel olarak "Toprak reformu" nunda ayrıca söz ediliyordu. Bu da o değişiklikleri yapanların toprak reformunu gerçekleştirmeye kararlı olduklarının bir kanıtı.

Anayasada bu hüküm sonradan iptal edildi. Yani 50 değişiklikten diğer 49'una ilişkin olmadı ama bu değişiklik sonradan kaldırıldı. Bunda gerekçe şu idi. "Vergi beyannameleri 5 yılda bir veriliyor, 5 yıl içerisinde paranın satın alma gücündeki düşüşler dikkate alınmadan, önceden verilmiş bir beyana dayanılarak, bunu üst sınır kabul etmek hakkaniyetle bağdaşmaz." Tabii bunun yerine, sonradan toplu konut yasasında bir çıkış yolu olarak bulunmuş olan, başka daha ilimli yollar bulunabilirdi. Vergi değeri hareket noktası alınıp aradan geçen yıllardaki fiyatlar ve endekslere göre belli bir düzeltme yapılabilirdi; üst sınır böylece belirlenebilirdi. Ama bu yapacak kadrolar parlamentoda çoğunlukta olmadığı ve bunu isteyen bulunmadığı için böylece kaldı ve yerine geçecek bir şey konulmadı.

Anayasada bu değişiklikler olurken yasal düzenlemelerde şöyle gelişti. Herşeyden önce toprak reformu tartışılmaya başlandığı andan itibaren büyük toprak sahiplerinin reformdan toprak gizlemeleri olasılığı belireceği için ilk kertede, yani hangi toprakların kamulaştırma konusu olacağı belirlenmeden önce kamulaştırmadan toprak gizlemeyi önleyici bir dizi önlem içeren toprak reformu ön tedbirler yasası; parlamentoda görüşülmeye başlandı. Bu yasanın görüşülmesinde bazı gelişmeler oldu. Parlamentodaki görüşmelerde rezervi koruma bakımından yasanın etkinliğini yitirmekte olduğu savı ortaya atıldı. Toprak reformu konusunda o gün parlamentoya yardımcı olan teknik kadrolar bundan etkilendiler. Yani toprak reformu yaklaşımının sulandığı kuşkusuna düştiler. Bu yasa 1617 sayılı ile ve adı Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Yasası olarak değiştirilerek yürürlüğe girdi. Sonra 1757 sayılı toprak ve tarım reformu yasası hazırlıkları başladı. Bunuda önce teknik kadrolar hazırladı. Sonra hükümette tartışıldı, sonra parlamentoya geldi. Orada da başlangıçta isminde tarım sözcüğü olmadığı halde sonradan toprak reformu yerine toprak ve tarım reformu deyimini benimsendi yasanın parlamentodan çıkışı şu açıdan ilginçtir. Toprak reformunu savunan siyasal kadrolar bu yasayı sulandırılmış buldukları için olumlu oy kullanmadılar. Toprak reformuna kendi parti programlarında yer vermeyen iki parti bu yasayı desteklediler. Bir siyasal parti ise toprak reformuna tümünden karşı olduğu için o da olumlu oy vermedi. Ama iki partinin, o zamanki AP ve GÜVEN PARTİSİ'nin oy çoğunluğu ile 1757 sayılı yasa yürürlüğe girdi.

Bu yasanın parlamentodaki görüşmeleri sırasında, parlamento, üzerinde değişiklik önergesi verilmemiş olan maddelerin topluca oya sunulmasını önceden kararlaştırdığı halde sonradan Demokratik Partinin usul bakımından bu toplu oya sunmasını anayasa aykırılığı savıyla anayasa mahkemesinde açtığı dava bu yasanın iptaline yol açtı.

Yasalar böylece gelişti, bu arada 1973 seçimleri ekim ayında yapıldı. Ama seçimde hiçbir siyasal parti çoğunluğu sağlamadı, bu, hükümetin kurulmasını geciktirdi. Bu arada mevcut ve artık gideceği iyice belirmiş olan hükümet, yasanın reform uygulama bölgesi ilanına ilişkin hükmünü çalıştırdı ve Kasım 1973'de Urfa'yı ilk uygulama bölgesi ilan etti. Sonradan bu konu üzerinde bir miktar tartışma yapıldı. Yani Urfa'nın ilan edilmesinin esas gerekçesi neydi. Tabii bölgeyi ilan edenlere göre toprak mülkiyetinin en dengesiz olduğu illerin başında geldiği için Urfa seçilmişti. Kimilerine göre toprak reformunun en zor gerçekleştirilebileceği bir bölge olduğu için Urfa ilan edilmişti. Yine kimilerine göre reform uygulamasının yanında bazı başka uygulamaları gerçekleştirebilmek için Urfa ilan edilmişti.

Bu ayrıntılara şunun için giriyorum yani toplu bir destek, parlamentonun, kamuoyunun desteği, hükümetlerin biri birini tamamlayan biri birine eklenen çalışmaları olmayınca o

zaman böylesine köklü ve önemli bir operasyon elbette ortada kalmaya mahkumdu. Çünkü, büyük toprak sahipleri kendi haklarını korumak için kendi aralarında örgütlenecekti, bu kaçınılmazdı. Topraksız ve az topraklıların ne örgütleri vardı ne de kimin toprak sahibi edileceğinin önceden belirlenmesi mümkündü. Yani bir yanda uygulamayı yapacak kamu görevlileri, bunların karşısında uygulamadan kendilerince zarar görececek büyük toprak sahipleri, öbür tarafta uygulamadan yararlanacak ama belirsiz bir büyük topluluk. Tabii uygulayıcıların arada kalmaları kaçınılmazdı. Eğer kamuoyunun genel desteği yoksa, eğer hükümetin güçlü, içtenlikli desteği yoksa işler gerçekten zordu. Buna rağmen Urfa bölge ilan edildikten sonra orada bir kadro kurulmaya çalışıldı. Alan uygulamalarında çalışacak bu kadronun kurulması ve Urfa'ya indirilmesi bile başlı başına bir sorun oldu. Böyle bir kadronun Urfa'da barınabilecekleri bir bina bulmaları bayağı bir sorundu. Çünkü bunların oturabilecekleri kamu binaları yoktu. Kiralayacakları binaların tümü de büyük toprak sahiplerinin mülkiyetinde idi. Büyük toprak sahiplerinin en azından kendi binalarında kendi ipini çekecek insanları barındırmak istememesi doğaldı.

Buna rağmen kadro Urfa'ya indirildi ve işe sevk edildi. Bu arada yerel kamuoyunun desteğinin sağlanmasında 1757 sayılı yasanın bir özelliği çok yararlı oldu. 1757 sayılı yasa da uygulama bölgesinde tarımı destekleyecek yatırımlarında toprak ve tarım reformu örgütünün koordinatörlüğünde gerçekleştirilmesi öngörülmüştü. Çeşitli kamu kuruluşlarının yapacakları yatırımların ödenekleri toprak ve tarım reformu fonuna alınıyor sonra uygulamayı yapan kamu kuruluşuna sözleşmeler aracılığı ile aktarılıyordu. İşin programlanması ve alanda koordinasyonu toprak ve tarım reformu örgütüne yapılıyordu. Urfa'da öncelikle yol, sulama, elektrifikasyon gibi yatırımlara süratle geçilmesi, yatırım bakımından aç olan yörede kamuoyunun dikkatini çekmiş ve toprak reformunun yöreye yarar sağlayacak yönü kolayca kabullenilmişti. Böylece bir bakıma uygulamayı gerçekleştirecek örgütü destekleyen psikolojik bir hava oluşmuştu. Urfa'da bu yatırımlar, kamu kuruluşlarınca koordineli çalışmalar sonucu süratle gerçekleştirilmeye başlandı, bu arada da hızla kamulaştırma hazırlıkları yapıldı. Tabii kamulaştırmadan önce kadastro ve tapulama çalışmalarının tamamlanması gerekiyordu. Yine 1757 sayılı yasanın bir başka hükmü, gelecek uygulamalar için aydınlatıcı fikir verdi. Bu hüküm, kamulaştırmada sahibine bırakılacak arazi miktarı belirlenirken toprağın verimlilik derecesine bakmayı gerektiren hükümdü. Böyle bir operasyonda bu tip ayrıntıların ne kadar zaman kaybettirdiği ve işi ne kadar çıkmaza soktuğu Urfa uygulamasında çok açık görülmüştür. Eğer endeks kullanılacak olursa, diyelimki kuru arazide 50 endeks için sahibine bırakacağımız 1000 hektarlık araziye, 800 dekara kadar düşürmemiz veya 1200 dekara kadar yükseltmemiz söz konusudur. Burada çok daha pratik yöntemlerle bu esneklik sağlanabilirdi. Pek çok diğer konuda takdir komisyonlarına görev veriliyor, yani onlara yetki tanınıyor, ama sadece bırakılacak toprak miktarında sanki her metre kare büyük önem taşıyormuş gibi bir yaklaşımla uygulanması güç bir takım laboratuvar analizleri isteniyordu.

Bu arada tabii sadece altyapı yatırımlarının genel kamuoyunda yarattığı etki yezmezdi. Toprak dağıtımından yararlanacak topraksız ve az topraklı çiftçilerle iletişim kurulması, yani onların toprak reformu konusunda aydınlatılması gerekiyordu. En zor görünende buydu. Onlara ulaşabilme ve onlara bunu anlatabilme çok zormuş gibi görünüyordu. Urfa deneyinin ortaya koyduğu önemli bir husus devletin bu konudaki kararlılığına bir defa güvenden sonra halk topluluklarının uygulamanın ayrıntıları konusunda aydınlatılması ve ikna edilmesinin hiçte zor olmaması idi. İnanılmaz biçimde bir haberleşme ağı kendiliğinden oluştu ve toprak reformu örgütünün orada her attığı adım en uç köylerdeki topraksız, az topraklı veya toprak umudu içerisindeki çiftçilere en kısa zamanda ulaştırılabilirdi.

Urfa'daki uygulamanın kamulaştırma bölümünün başlangıçta sanıldığından kolay yürümesinde belkide en önemli husus büyük toprak sahiplerine kimilerince "Bu kanunla bir dö-

nüm arazi bile kamulaştırılmaz" güvencesinin verilmesi olmuştur. Gerçektende yasanın boşlukları ve çelişkileri eğer akılcı yollarla aşılamasa idi kamulaştırma yapmak çok zordu, imkansız denecek kadar zordu. Büyük toprak sahipleri buna ikna edilmişlerdi bu yüzden de toprak ve tarım reformu örgütünün hazırlık çalışmalarından tedirgin olmadılar. Örgüt bir taraftan yol yapıyor bir taraftan sulama için kuyular açıyor bunlar Urfa'ya kalır ama bu yasayla bunlar kamulaştırma ve dağıtım yapamazlar deniliyordu.

Yasadan gelen zorlukların aşılması için yollar bulunmuş ve süratle kamulaştırmaya geçilmişti. Bu arada demin söylediğim gibi bu tip büyük operasyonların gerçekleştirilmesinde güçlü siyasal kadroların desteğinin olmamasının uygulayıcıları ortada bırakacağına bir örnek teşkil ettiği için o günlerdeki gelişmeleri yeniden anımsatalım.

Uygulamanın bu aşamasında CHP – MSP koalisyonu hükümette idi. Sonra koalisyon hükümeti bıraktı. Sadi IRMAK hükümeti iş başına geldi. Belli bir değişim oldu. Kadrolar değişmedi ama zihniyet değişti. Ardından Sadi IRMAK hükümeti görevden ayrıldı. Zaten güvenoyu alamamıştı. Demirel'in başkanlığında birinci MC Koalisyonu kuruldu. Zihniyetle birlikte kadrolarda değiştirildi. Başlamış olan kamulaştırmalar ve hazırlıkları yapılmakta olan dağıtım faaliyetleri durduruldu. Bu sırada ilk dağıtımda kendilerine toprak verilecek 5000 az topraklı ve topraksız çiftçi ailesinin saptanması ve bunların üç büyük kooperatifte bir araya getirilmesi, bu kooperatiflerin donatılması çalışmaları sürdürülüyordu. Bu kooperatiflerin gereksinim duyacakları traktör ve ekipmanlar Urfa'da depolanmaya ve kullanılacak sun'i gübre, tohumluk, hatta damızlık hayvanlar sağlanmaya başlanmıştı. Sun'i gübrelerin depolanacağı depolama tesislerinin inşaatına geçilmişti. Benzer hazırlıklar devam ediyordu. Ama kadroların ve zihniyetin değişmesi tüm çalışmalarda 6 aylık bir duraklama yarattı. 1 Haziran'da 5000 aileye toprak dağıtılacağı duyurulmuştu. 24 Haziran'da sınırlı sayıda, yani 26 aileye toprak dağıtıldı. Belli hazırlıkların tamamlanmadığı gerekçesiyle 6 ay kamulaştırma yapılmadı daha sonrada yavaş tempoda yeniden başlatıldı. Çünkü önce bazı büyük çiftçilerin arazileri kamulaştırılmıştı. Diğerleri kamulaştırılmadığı takdirde bunlar kendilerini haksızlığa uğramış sayacaklardı. Kamulaştırma uygulamaları ile yasa anayasa mahkemesi tarafından iptal edilinceye kadar 1.700.000 dönüm kadar arazi kamulaştırılabilirdi. O sırada toprak rezervinin, yani kamulaştırılacak arazi miktarın 2,5 milyon dekar civarında olduğu tahmin ediliyordu. Urfa'da 1.100.000 dönüm, hazineye ait işlenebilir arazi vardı böylece dağıtım hazır 2.800,000 dekar arazi sağlanmıştır. İki bölgede sulama tesisleri, birisi Topraksu tarafından diğeri DSİ tarafından gerçekleştirilmişti. Yani bu toprakların bir bölümünde sulanabilir hale getirilmişti. Ama bu topraklar dağıtılmadı. Dağıtımdan yararlanan sınırlı sayıdaki çiftçi örgütlenmedi, kooperatifler kağıt üstünde kaldı, donatılmadı. Urfa'da depolanan traktör ve ekipmanlar çürüdü, verilmedi. Urfa'daki bu araziler o günden bugüne hala eski sahiplerinin tasarrufunda, kimi zaman kiraya verildi kimi zaman takipsiz bırakıldı ama yasanın esas hedefi olan dağıtım ve dağıtımdan yararlananların örgütlenmesi, donatılması gerçekleştirilmedi.

Urfa'da şu anda neler oluyor? Tabi Urfa önem kazandı. Devletin enerji üretimi ve sulama amaçlı baraj inşaatlarında GAP Projesi çerçevesinde 6 Trilyon yatırım yapması sözkonusu. Orada geniş araziler su altına alınacak ve patlama düzeyinde bir üretim artışı olacak. En azından beklenirdi ki bu yatırımlar toprak dağıtıldıktan ve dağıtımdan yararlananlar örgütlenerek donandıktan sonra gerçekleştirilsin. Ama şimdiki hükümet " Sulama alanlarında arazi düzenlenmesine dair Tarım Reformu Kanunu" adlı bir kanun çıkardı. Ardından bu kanunun yollama yaptığı bir kararname ile Urfa'yı uygulama bölgesi ilan etti, Urfa'da dağıtım normunu belirledi. Dağıtım normu sulu arazide 60 dekar. Tabi dağıtım normu toprak dağıtılacağı için belirlenmedi. O kanuna göre sahibine bırakılacak arazi miktarı dağıtım normunun 10 katı olacak böylece sahibine bırakılacak arazi miktarı 600 dekara çıkarılmış oldu. 1757

sayılı yasayla sahibine bırakılacak arazi suluda 300 dekar idi. Diğer önemli bir husus ise 1757 sayılı yasa bir ailenin tüm fertlerinin arazilerini birleştirerek normu aile için öngörüyordu, yani bir aile için sulu arazide 300 dekar bırakılacaktı. Yeni kanun normu belirlerken kişi esasını getirmiştir. Ailenin her kişisi için ayrı ayrı sulu 600 dönüm arazi bırakılacaktır. Eğer üç çocuklu bir aile alırsak bu aileye bırakılacak arazi normu 1757 sayılı yasa normunun 10 katı olmaktadır. Gene bu yasa gereği 1757 sayılı yasayla arazileri kamulaştırılan arazi sahipleri bu yeni normu isteyebilecekler yani kamulaştırılan arazilerini geri alabilecekler. Şu anda Urfa'da yapılan budur.

Böylece devletin 6 trilyonu ile sulanır hale getirilecek arazilerden sanıyorum bundan sonrada topraksız ve az topraklı çiftçiler yararlanamayacaklar bunlar sadece temel atma ve açılış törenlerinde alkış tutacaklar.

Urfa deneyinin olumsuz olduğu kadar olumlu yönleri de var. Evvela Türkiye'de toprak üzerinde bir operasyonun herşeye rağmen sanıldığı kadar zor olmadığını Urfa göstermiştir. Büyük toprak sahipleri kendi yönlerinde güçlüdürler. Ama bu güçleri toprak sahipliği ile bağılıdır. Toprak sahipliği ilişkisi bir defa hedef alınıp oraya ulaşılabildimi o taktirde büyük toprak sahiplerinin gücü ortadan kalkmaktadır. Eğer akılcı, inandırıcı ve büyük toplulukları arkasına alan bir uygulama modeli geliştirilebilirse o taktirde bu mülkiyet operasyonu ciddi tepkileri doğurmadan gerçekleştirilebilir.

Gene Urfa deneyi göstermiştir ki ayrıntılarda boğulma çok yanlıştır. Yani ince eleyip sık dokumaya kalkarsanız uygulamada tıkanıp kalıyorsunuz, örneğin sahibine bırakılacak araziye belirlerken toprak endekslerinin hesaplanmasını istemek 50 dönüm az 50 dönüm fazla toprak için aylarca sizi uğraştırıyor. Bu tip ayrıntılar anlamsız ve gereksizdir. Bundan sonra toprak mülkiyeti üzerinde adil bir düzenlemeye yönelen kadrolar, halktan aldıkları gücü sürdürdükleri dönemde, yani siyasal bir kadro kendi iktidarı döneminde, işin en önemli yanlarını çözmeyi hedef almalı. Bu işi geleceğe sarkıtmamalı, ayrıntılarda boğulmamalı. Urfa bize bunu öğretti.

Halkın desteği mutlaka sağlanmalı. Ben yasaya koydum bu olur umuduna bağlanmamalı. Yapılacak uygulamanın kaçınılmazlığı ve yararı halka mutlaka anlatılmalı. Bunların sanıldığı kadar zor olmadığını, olumsuzdan da olsa, son uygulamalar gösteriyor. Bugünkü hükümet birkaç cümleli bir kanun ve bir kararname ile o 240 maddeli kanunla ve büyük acılarıyla kamulaştırılan arazileri eski sahiplerine verebilmekte. Yani bir bakıma kendi açısından bunun yararına, kaçınılmazlığına inanan siyasal kadrolar bu işi olumludan yaparken tereyağından kıl çeker gibi ayrıntılara inmeyen, duru, berrak, kolay anlaşılır bir yasayla çözüme yönelmelidirler.

Son sözüm şu olacak. Tek çözümün ille büyük toprak sahiplerinin topraklarını alıp topraksız ve az topraklılara dağıtmak olmadığını unutmamak gerekir. Konuya seçenekli yaklaşmak gerekir. Yapılacak düzenlemelerle büyük toprak sahiplerini seçeneklerle karşı karşıya bırakmak gerekir. Ya toprağını korursun ama şu koşullara uyersin, yada toprağı değerlendirmede, tarım işçisi çalıştırmada vs. bu koşullara uymak istemiyorsan şu norm üzerindeki araziye şu koşullarla az topraklı ve topraksız çiftçilere dağıtılmak üzere devlete verirsin demeli. Görünen o ki bugünkü uygulamalar böylece sürer ve özellikle sulu tarım alanlarında büyük çiftlikler kurulması gerçekleştirilecek olursa o zaman topraksız ve az topraklı çiftçilerin tarım işçisi olmaları kaçınılmaz olacak. O taktirde bunların sorunları, tarım işçilerine sağlanacak, sendikalarda örgütlenme ve sosyal güvenlik hakları ile bir başka çözüme bağlanabilecektir.

KÖY DÖNÜŞÜM TİPOLOJİSİ VE KÖYLÜ / ÇİFTÇİ HANELERİN UYUM VEYA DİRENİŞ STRATEJİLERİ

Bahattin AKŞİT
Nefise BAZOĞLU
Mehmet ECEVİT

Köylülük tasviye mi olacaktır yoksa sürüp gidecek midir? Köyler ve haneler düzeyindeki iktisat, toplum, siyaset ve kültür yapıları değişik çizgiler üzerinde dönüşecekler midir yoksa şu veya bu biçimde yeniden mi üretileceklerdir? Sanayi ve kentler düzeyindeki makro yapılar, süreçler ve politikalar karşısında köy toplumlari ve köylü / çiftçi haneleri ne tür uyum ve /veya direniş stratejileri benimseyeceklerdir? Bu sorular ve benzerleri Üçüncü Dünya ülkelerinde tarımsal yapılar ve kapitalizm arasındaki ilişkiler inceleyen toplum bilimciler arasında son yirmibeş yıl boyunca yoğun tartışma konusu olmuştur (Harris, 1982; Worsley, 1984; Bazoğlu, 1984; Seddon ve Marguiles, 1984; Aydın, 1986). Bu tür sorular sosyalist ikinci dünyada 1920 ve 1930'larda çok yoğun olarak tartışılmış ve kollektivizasyon ile sonuçlanmıştır. (Worsley, 1984, s. 108 – 142) Kapitalist birinci dünya ise köylülük İngiltere'de çevirme hareketleri ile tasviye edilmiş, Fransa'da ise devrim ile birlikte kalıcılık kazanmış ve günümüze kadar değişerek süregelmiştir. (Barrington – Moore, 1966; Worsley, 1984).

Kapitalizmin işleyiş mantığına göre tarımsal üretim kapitalist çiftliklere doğru evrimleşecektir ve bu süreç içinde köylülük tasviye olacaktır veya sosyalizmin işleyiş mantığına göre tarımsal üretim kollektif çiftliklerde yürütülecektir ve bu arada köylülük tasviye edilecektir şeklindeki sistem mantıkları İngiltere ve Sovyetler Birliği gibi özgül örneklerden yola çıkılarak kurulmuş "ekonomistlik" mantıklardır ve bu iki örnekteki sınıf mücadelesi ve siyasal iktidar mantıklarını görememezlikten gelmektedir. Üçüncü Dünya ülkelerindeki köylülüğün dönüşümlerini, uyumlarını, direnişlerini anlamak için ekonomik sistem mantıklarına ek olarak siyasal ve kültürel mantıkları da araştırmak ve anlamak durumundayız (Worsley, 1984).

Türkiye'de kapitalizmin tarımdaki üretim ilişkilerini ne yönde değiştirdiği ve köylülüğün kapitalist ilişkiler içinde mi, feodal ilişkiler içinde mi yoksak küçük mal üretimi ilişkileri içinde mi olduğu 1969 ve 1970 yıllarında yoğun olarak tartışılmış ve bu alanda önemli katkılar yapılmıştır. Fakat tartışanlar yabancı dilde yazmadıkları için Hindistan'daki, Yunanistan'daki veya Latin Amerika'daki tartışmalar gibi hemen uluslararasılaşmamıştır*. Bu tartışmalar güncelliğini korumuş ve daha da gelişmiş olarak 1980'lere de aktarılmıştır (Boratav, 1980; Erdost, 1984).

1969 – 70'deki tartışmaların hemen öncesinde Kıray ve Hinderink'in Çukurova araştırması yapılmış ve 1965 ve 1966 yıllarında yayınlanma tarihlerinden 3 - 5 yıl önce (Kıray

Doç. Dr. Bahattin AKŞİT Öğretim Üyesi, Mehmet ECEVİT Öğretim Görevlisi olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde, Dr. Nefise BAZOĞLU ise UNICEFF'de Proje sorumlusu olarak çalışmaktadırlar.

1968; Kiray ve Hinderink, 1970) tartışılmaya başlanmıştır. Çukurova araştırması, Ağa - ortakçı köylü ilişkisinden kapitalist ücretli işçi ilişkisine çevirmeye benzer bir dinamikle dönüşümü ayrıntılı bir şekilde örnekliyor, küçük topraklı köylerin de kutuplaşma, toprak yoğunlaşması gibi süreçlerle kapitalist çiftlikli köye doğru dönüşeceğini ortaya koyuyordu.

Büyük topraklılık ve küçük topraklılıktan başlayarak değişen iki köy dönüşme tipi Antalya yöresinde de araştırıldı ve 1945 - 1966 dönemi için kapitalist çiftliğe doğru giden eğilimler ortaya kondu (Akşit, 1967). Fakat 1979'da aynı iki Antalya köyünde yapılan gözlemler, kapitalist çiftliğe doğru dönüşümün düz çizgisel, kaçınılmaz ve zorunlu olmadığını ortaya koymuş ve dönüşüm araştırmalarında dikkat edilmesi gereken kuramsal, yöntemsel ve ideolojik boyutlara işaret etmiştir (Akşit, 1982). Bunun üzerine köy dönüşüm çizgilerinin bir tipolojisi geliştirilmiş ve Türkiye'de en az dört tip köy dönüşümünün var olduğu somut örnekleri ile ortaya konmuştur (Keyder, 1983, Akşit, 1985, s. 105 - 118). Köy toplumlarının farklı çizgiler üzerinde süregittikleri ve/ veya dönüştükleri ortaya konmuş olmakla birlikte köylü/ çiftçi hanelerinin hangi süreçlerle günlük ve kuşaklararası yeniden üretimlerini sağladıkları, nasıl çözülüp yok oldukları veya birikim yaparak dönüştükleri tam olarak ortaya konamamıştır.

Planladığımız yeni araştırmada hane emeğinin örgütlenmesi, zaman kullanımı ve gelir gider bütçelerinin ayrıntılı olarak incelenmesini gerçekleştirerek uyum veya direniş stratejileri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Hane düzeyindeki değişkenler ek olarak köy düzeyindeki değişkenler de ele alınacak ve hanelerin ve köylerin pazar mekanizmaları ve devlet politikaları ile ilişkileri incelenecektir. Köylü veya çiftçi hanelerin günlük yeniden üretimi, sonraki kuşaklarda yeniden çözülüp oluşması, çözülüp yok olması veya büyüyerek dönüşmesi sadece hane içindeki süreçlerle de belirlenmektedir. Uyum ve direniş stratejileri de budüzeylerin etkileri çerçevesinde oluşmaktadır. Bizim araştırma tasarımı da bütün bunları kapsayacak şekilde geliştirilmiştir. Ayrıca bütün bu düzeylerin karşılıklı etkileşimleri ve belirlenmeleri bölgeye, ürün türüne, toprak büyüklüğüne ve makinalaşma düzeyine bağlı olarak farklılaşan köy tiplerinde gerçekleşmektedir. Araştırmamız bu boyutlara göre farklılaşmış köy tiplerinin seçimini gerektirmektedir.

Hane içi emek örgütlenmesini, zaman kullanımını ve gelir - gider analizlerini yapabilmek ve köy düzeyindeki değişkenleri oluşturabilmek için üç aşamada veri toplama yöntemi kullanılacaktır. Birinci aşamada yukarıda belirttiğimiz ölçütlere göre seçeceğimiz dört köydeki bütün hanelere anket verilecektir. İkinci aşamada, her köyden seçeceğimiz 16 - 20 hanelik örnekleme planına göre her hane ile derinlemesine görüşmeler yapılacaktır. Üçüncü aşamada ise her köyden seçilecek 5 hane katılımlı gözlem ve zaman - bütçesi analizleri yolu ile değişik mevsimlerden seçilecek yirmişer günlük dönemler boyunca ve toplam seksen günlük olmak üzere hanelerin bütün faaliyetleri üzerine Antopolojik gözlemler ve kayıtlar gerçekleştirilecektir.

Araştırma yapılacak köylerden birincisi orta büyüklükteki topraklarda ticarileşmiş makinalı buğday üretimi yapılan bir Orta-Anadolu köyü olacaktır. Destekleme Politikalarından vazgeçilmiş bir ortamda gelirleri düşen bu tür köy çiftçileri makinalı tarımdan ve modern girdi kullanımından yavaş yavaş vazgeçmeyi bir direniş stratejisi olarak benimseyebilirler.

* Bu tartışmaların İngilizce olarak özetlenmesi ve değerlendirilmesi Seddon ve Marguilez (1984) tarafından yapılmış, diğer ülke tartışmaları ile Aydın (1986) tarafından karşılaştırılmıştır.

Veya resmi ve gayri resmi kaynaklardan daha fazla kredi kullanımına giderek borçlanabilirler. Ayrıca ürün kompozisyonunu değiştirecek daha emek yoğun ürünlere kayabilirler. Tüketimi düşürme ve hane üyelerinden bazılarının mevsimlik işçilik yapması işe diğer uyum stratejileri olabilir.

Araştırma yapılacak İkinci köy orta büyüklükte topraklar'da makinalı pamuk üretimi yapılan Ege veya Akdeniz Bölgesi köyü olacaktır. Dünya pazarlarına ve özellikle ortak pazara bütünleşmenin hızlandığı bir dönemde destekleme politikalarından vazgeçilmesi ve gelirlerin düşmesi bu tür köylerdeki çiftçilerin uyumunu zorlaştıracaktır. Eğer pamuk yanında başka ürünlerin üretilmesi ve dünya pazarlarına sunulması yoluna gidilecekse dünya pazarlarının talep ettiği standartlara uygun ürünlerin üretilmesi gerekecektir ki bu da karmaşık bilgilerin günlük ve mevsimlik olarak çiftçilere akışının sağlanması demek olacaktır. Ayrıca bu tür ürün çeşitlenmesi seracılık gibi birikim veya kredi getiren teknolojik yatırımları devreye sokar ve çiftçileri zorlayabilir. Bu tür uyum stratejileri hane emeğinin ve zaman kullanımının önemli ölçüde değiştirilmesini de gerekli kılacaktır. Pamuk üretim döngüsü içinde mevsimlik ücretli işçi kullanan bu çiftçilerin kendileri de mevsimlik işçilik yapma durumunda kalabilirler. Bütün bunlar devletin tarımdan çekilmesi ve çiftçilerin serbest pazar mekanizmalarına bırakılması ile değil tam tersine devletin daha duyarlılaşmış ve çeşitlenmiş politikalarla tarıma girmesini gerektirmektedir.

Üçüncü köy küçük topraklı köylülerin ilkel teknoloji ile buğday ürettikleri, fakat hanenin yeniden üretimini sağlayabilmek için bütün hanenin mevsimlik işçilik yaptığı bir Doğu, Güneydoğu veya Orta Anadolu köyü olacaktır. Tarımsal bölgeler arası mevsimlik işçiliğin mi süreceği, kente yönelik mevsimlik işçiliğin mi gelişeceği, Kente yönelik mevsimlik işçilik örüntülerinin mi gelişeceği, kente sürekli göçün hangi hızla olacağı, kırsal sanayileşmenin olup olmayacağı gene devlet politikalarına bağlı alternatiflerdir. Azalan gelirler karşısında köylüler bütün bu alternatiflere açık olacak, fakat gerçekleştirme için hane düzeyi ve köy düzeyi dayanışma örüntüleri yeterli olmayacaktır.

Araştırma yapılacak dördüncü köy küçük topraklı çiftçilerin tütün veya çay gibi emek yoğun ürün ürettikleri bir Karadeniz Bölgesi köyüdür. Hane emeğinin belirli mevsimlerde çok yoğun olarak kullanıldığı bu tür köylerde doğurganlık artışı bir uyum veya direniş stratejisi olarak ortaya çıkabilir, fakat bu ülke düzeyindeki doğurganlığı azaltma ve nüfus artışını planlama politikaları ile çelişebilir. Azalan gelirleri dengelemek üzere hanelerin erkek üyelerinin kentlere mevsimlik işçiliğe gitmeleri ve hanenin mevsimlik olarak parçalanması başka bir uyum stratejisi olabilir. Tekelin tütünde kaldırılmasının gerçekleştiği bir durumda bu tür köylerde ne tür uyum veya direniş stratejilerinin ortaya çıkacağı araştırmamızın diğer ilginç bir yönü olacaktır.

Dört değişik tip köyde varolabileceğini düşündüğümüz uyum veya direniş stratejileri araştırmanın başlangıç aşamasında hipotez düzeyindedirler. Araştırma boyunca dört köydeki Köylü / çiftçi hanelerin uyum veya direniş stratejileri, hane içi emek örgütlenmesi, zaman bütçesi analizleri ve gelir - gider analizleri yolu ile ayrıntılı olarak incelemeye çalışılacaktır. Bu inceleme bize köylü / çiftçi hanelerin günlük ve kuşaklararası yeniden üretim düzeylerinde nasıl sürüp gittiklerini, nasıl tasviye olduklarını veya birikim yaparak nasıl kapitalist ilişkilere doğru dönüştüklerini ortaya koyacaktır. Ayrıca araştırmamız köylü / çiftçi hanelerin sürüp gitmeleri, yenilerinin oluşması, tasviye edilmeleri veya dönüşmelerinin sadece hane içi ve köy düzeyi süreçlere bağlı olmadığını pazar mekanizmaları ve devlet politikalarının da ne dereceye kadar ve nasıl etkili olduğunu gösterecektir. Araştırma sonunda elde edeceğimiz bulguların sadece bilgi üretme düzeyinde kalmayacağını Türkiye nüfusunun yarısını oluşturan köylü / çiftçi hanelerin kaderlerini etkileyen politikaların üretilmesine de yarayacağını ümit etmek istiyoruz.

KAYNAKLAR

- Akşit, B (1967) Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi, Şark Matbaası, Ankara
- Akşit, B. (1982) " Kırsal Dönüşüm Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları"
ODTÜ İnsan Bilimleri Dergisi, Sayı - 1, ss. 173 — 180
- Akşit, B. (1985) Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme,
Turhan Kitabevi — Ankara.
- Aydın, Z. (1986) " Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler I ve II"
11. Tez, Sayı 3 ve 4.
- Barrington — Moore, Jr. (1966) Social Origins Of Dictatorship and Democracy
Penguin University Books.
- Bazoğlu, N. (1984) " Restructuring of the Household Division of
Labour As a Process Contributing to the
Persistence of Small Commodity Producers"
MESA Meeting, University of California at Berkeley.
- Boratav, K. (1980) Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm, SBF Yayınları, Ankara.
- Erdost, M. (1984) Kapitalizm ve Tarım, Onur Yayınları, Ankara.
- Harris, J. (ed) (1982) "Paths of Rural Transformantion in Turkey"
Journal of Peasant Studies, C. 11, sayı 1, ss. 34 — 49.
- Kıray, M. ve Hinderink, J (1970) Social Stratification as an Obstacle to Development
Pregger Publishers, New York.
- Seddon, D. ve Marguiles, R. (1984) " The Politics of the Anrarian Question in Turkey: Rev
lew of a Debate"
Journal of Pensant Studies, c. 11. Sayı 3.
- Worsley, P. (1984) The There Worlds, Weidenfeld and Nicolson, London.

YENİ BİR TARIM POLİTİKASI GEREKSİNİMİ

Tevfik ÇAVDAR

— I —

Cumhuriyet döneminin hemen her aşamasında tarım kesimine bir öncelik verildiği izlenimi yaratılmıştır. Atatürk'ün "Köylü bu yurdun efendisidir" özdeyişinden başlayarak bütün hükümet programlarında tarım kesimine, köylülere yönelik bir dizi öncelikli tedbir yer almıştır. Bütün bunlara karşın bu kesimin büyümesi, sözü edilen öneme oranla beklenilenin altında kalmıştır. Günümüzde de tarımsal gelişme ülkenin ana sorunlarından biri olarak gündemdedir. Bu durum uygulanan "Tarımsal Politikalar"ın irdelenmesinin gereğini ortaya çıkarmıştır. Eğer tarım kesimindeki gelişme diğer kesimlere oranla geriyse, sorunların büyük bir bölümü çözülememişse bunun nedenlerini yaşama geçirilen tarım politikalarında aramak gerekir. Kuşkusuz bu yargının doğal uzantısı da ülkemizde yeni bir tarım politikası gereksiniminin belirginleşmesi olacaktır.

— II —

Cumhuriyet dönemi tarım politikalarının yapısını, daha başka bir yaklaşımla genel doğrultusunu, Osmanlıdan devir alınan tarımsal nitelikler belirlemiştir. Nedir bu nitelikler? Başta tarımsal mülkiyet dağılımı gelir. Elimizdeki sayısal bilgilere göre (1909) Güney Doğu ve Çukurova yöresinin dışında orta işletmeler yoğunluktadır. Bir önce saydığımız yörelerde ise büyük toprak sahipliği başat karakterdedir. Bu duruma karşın ekili alan belirli verimli alanların dışında sınırlı kalmıştır. Toprak ağalığı Güney doğu ve Doğu Anadolunun bazı yörelerinde feodal niteliğini korumuştur. Nitekim Ziya Gökalp'in bu konuda yazdıkları yargımızı pekiştirmektedir.

Osmanlıdan devir alınan tarım kesiminde kullanılan teknoloji çok geriydi. Batı Avrupa da daha orta çağın ikinci yarısında gerçekleştirilmiş bulunan tarım devriminin teknolojik bilgileri Anadolu'ya girmemişti. Sadece belirli alanlarda teknik girdiler kullanılıyordu. Karasapan, kağı, doğal gübre, ilkel aşılama yaygın biçimde kullanılan yöntemlerdi. Verim ise bütünüyle doğal koşullara bırakılmıştı.

Ticari tarım büyük kentlerin çevresinde yapılıyordu. Tütün, pamuk gibi ürünlerde ise ticari tarım yaygındı. Ne var ki özellikle tütün de teknoloji geriydi. Söke ve Çukurova'nın bazı çiftliklerinde ileri diyebileceğimiz bir pamuk üretimi gerçekleştiriliyordu. Bu iki ürün temelde ihraç ürünü olduğu için ticari tarımın ana öğeleri bu alanda kendini gösterebilmişti.

Aşar, Ağnam vb. gibi vergiler kırsal alanda olumsuz etki yapar, çiftçileri yoksulluğa iterken, Tütün rejisinin acımasız tavrı da bir başka rahatsız edici sorun olarak o dönemlerde karşımıza çıkmaktadır.

Tarım kesimindeki gelişme açısından önemli etkisi yadsınamayacak olan kooperatifçi-

lik hareketi İttihad ve Terakki'nin son döneminde ciddi bir politika olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ne yazık ki savaş yıllarının getirdiği zorluklar, Ziraat Bankası'nın bu açıdan etkin bir tutumu izleyememesi kooperatifçilik hareketini de cılız bırakmıştır.

— III —

Tarım politikalarının oluşmasında etkisi olan bazı önemli olaylara da burada dikkati çekmek isteriz. Bunların başında Aşar'ın kaldırılması gelmektedir. Bu karar İzmir İktisat Kongresinde çiftçi grubunun önerisi üzerine alındı. Kongrenin diğer kararlarına oranla çok kısa bir sürede TBMM since yasal hale getirildi. Böylesine hızlı yasalaşmasının bir nedeni de Milli Mücadele süresince büyük toprak sahiplerinin Mustafa Kemal'e ve Ankara destek sağlamasıdır. Ne var ki Aşar'ın kaldırılmasından sonra bir kaç kısa süreli uygulamanın dışında Tarım kesiminin vergilendirilmemesi kamu finansmanı açısından ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Bu sorun genellikle fiyat mekanizması yoluyla, dolaylı bir biçimde çözümlenmiştir.

1927 yılı Türkiye açısından üretim güçlerinin ve yapısının tam bir resiminin çıkarılmak istendiği yıldır. Bu yıl içersinde Nüfus, sanayi ve işyerleri ile tarım sayımı yapılmıştır. Böylece var olan ekonomik yapının sayısal görünümü ortaya çıkarılmıştır. Bunları izleyen "Toprak Envanteri" çalışması Cumhuriyet tarımının doğal niteliğini ortaya koymuştur.

1929 Dünya İktisadi bunalımı Türkiye'de de etkisini göstermiş, özellikle tarım kesimi bunalımın etkisi altında kalmış, sanayi ile tarım ürünleri arasındaki görece fiyatların tarım aleyhine gelişmesi sonucu köy kesimi büyük bir yoksulluğun içersine sürüklenmiştir. Devletin destekleme alımları bile bu yoksulluğu, çöküşü engelleyememiştir. Çiftçilerin içersinde düştükleri dar boğaz onların zaten çok sınırlı olan girdi kullanma olanaklarını da ortadan kaldırmıştır.

Kırsal alanın bir başka deyimle tarım kesiminin içersinde bulunduğu olumsuz koşullar bu kesim üzerine ciddi olarak eğilinmesi gereğini önce çıkartmıştır. Devlet tarıma doğrudan müdahale etmenin yollarını aramaya başlamıştır. 1937 yılında işletilmeyen büyük toprakların dağıtılmasına da olanak verecek Anayasa değişikliği, bunun arkasından Atatürk'ün çiftliklerini hazineye bağışlaması, daha sonra zirai kombinalar deneyiğini hep bu arayışın somuta yansıyan yönleridir.

Savaş yıllarında başka buğday olmak üzere tarım ürünleri fiyatlarının artması, ticari tarımın bir anlamda canlanması büyük toprak sahiplerinin kazançlarını normalin çok üstünde artırdı. O dönemi hatırlayanlar büyük toprak sahiplerinden bir bölümünün bu paraları İstanbul vb. gibi büyük kentlerin eğlence yerlerinde nasıl harcadıklarını anımsayacaklardır. Hacıağa deyimi o günlerin yarattığı bir deyimdir. Toplum vicdanını rahatsız eden bu görünüm, topraksız ya da az topraklı çiftçinin içine düşüğü zor koşullar Toprak Reformunu gündeme yeniden getirdi. 1945 yılında yasalaşan "Çiftçiyi Topraklandırma kanunu" bir yandan siyasal ayırımı neden olurken, diğeryandan da çeşitli engellemeler sonucu uygulanamadı yani beklene sonucu vermedi.

1950 den sonra uygulanan tarım politikaları iki öge çevresinde odaklaştı: Çiftçiye ucuz girdi sağlanması, ve geçmiş dönemlere oranla yüksek sayılabilecek taban fiyatı uygulaması, ve geçmiş dönemlere oranla yüksek sayılabilecek taban fiyatı uygulaması. Ziraat Bankasının kredi verme açısından daha geniş ölçüler kullanması, Marshall planı ile sağlanan ve çiftçiye taksitle verilen traktörler bu dönemin önde gelen özellikleridir. Diğer yandan Karayolu politikasının sonucu kırsal alanın geniş boyutta ticari tarıma açılmasını doğurmuştur. Traktör sayısının hızla artmasının getirdiği bir başka sonuçta marjinal nitelikte toprakların ekime açılmasıdır. 1950 li yıllarda tarımda makinalaşma Cumhuriyet tarihinin tesbit etme-

diği boyutlara yükselirken ekili alanda 1950 öncesinin iki katına erişmişti. Ne var ki ekim alanı böylesine genişlerken ürün veriminde dikkati çekecek bir artış görülmüyordu. Bu nokta tarım kesiminin yeni sorunu olarak gündeme gelmekteydi.

— IV —

Bugüne kadar uygulanan tarım politikalarının genel niteliklerini ise şöyle sıralayabiliriz:

i — Modernleşme isteği. Özellikle 1908 den sonra tarımda girdi kullanımı ve çağdaş üretim teknolojilerini kullanma yönünde bir eğilim gözükmektedir. İktidarların tarıma yönelik politikalarında da bu doğrultuyu görmekteyiz. Atatürk'ün modern ve örnek çiftlikler yaklaşımı bu konudaki en güzel örnektir.

ii — Hemen her dönemde tarım ürünlerinin fiyatlarıyla sanayi ürünleri fiyatları arasında, tarım aleyhine bir farkın varlığı izlenmektedir. Bunun sınırlı bir zaman aralığı içeren bir kaç istisnası vardır. Bu yolla tarım kesiminden tarım dışı kesimlere önemli bir fon aktarımı gerçekleştirilmiştir. Kamunun bu fonu ne derecede denetleyebildiği ise kuşkuludur. Fakat iktidarlar denetleyememelerine karşın tarım kesiminin sırtından böyle bir fonun alınmasını sağlayacak bir fiya politikasının uygulamaktan da çekinmemişlerdir.

iii — Tarım kesimi fiyatların dışında Banka ve tefeci düzeni ile de tarım dışı kesimlerce denetlenmektedir. İktidarların tarımsal kredi politikaları bu konuda bir iyileşmeyi sağlayamadığı gibi tefecilerin daha da etkinleşmesine yararı dokunmuştur.

iv — İttihad Terakki hükümetlerinden günümüze kadar kooperatifleşme Ülke tarımının gündeminde çıkmamıştır. Cumhuriyet hükümetleri tarımsal alandaki üretim ve kredi kooperatifçiliğini destekleyen bir dizi karar aldıkları gibi Tarış, Çukobirlik, Ant Birlik, Fisko - Birlik vb. gibi dev kooperatif birliklerini de yaratmış ve bunları kendi politikaları doğrultusunda desteklemişlerdir. Ne var ki üzerinde çok tartışılan bu kooperatifleşme hareketi belirli ve işlerliği olan bir modele oturtulamamıştır. 1970 li yılların KÖY—KOOP deneyimi ise çeşitli engellemelerden ötürü beklenen başarıya ulaştırılamamıştır. 1980 den sonra ise uygulanan ekonomik politikanın bir gereği olarak kooperatifler ikinci plana itilmiş, son aşama ise iktidarın kesin denetimi altına sokulmuştur. Böylece demokratik, üyelerinin söz ve karar sahibi olduğu kooperatif yaklaşımı terkedilmiştir.

— V —

Tarım kesiminin bugünkü görünümünü ise şu noktalar çevresinde açıklayabiliriz.

i — İç ve dış pazarın gelişmesi sonucunda tarımda kapitalist üretim yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Çukurova ve Egedeki ticari nitelikle işletmelere Bursa, Trakya, Antalya gibi yörelerdeki işletmelerde katılmıştır. Buğday, şeker pancarı, pamuk, narenciye, domates vb. gibi ürünlerin üretimi ticari amaçlara yöneliktir. Büyük çiftliklerin yanısıra orta çiftliklerde ticari tarımın kapsamı içersine girmiştir.

ii — Güney - Doğu ve Doğu Anadolu'da feodal ya da yarı feodal nitelikteki yapı bir ölçüde sürmekte ise de ticari ilişkiler bu çiftliklerin üzerinde de etkisini göstermektedir.

iii — Geçimlik küçük işletmeler konjoktüre göre ya sınırlı bir ticari tarıma yönelmeyi göstermekte ya da geçimlik özelliklerini korumayı yeğlemektedirler. Özellikle bu çiftliklerde, topraksız köylülerde yoksullaşma bunun da ötesinde mülksüzleşme son beş yılın inkar edilmez bir olgusudur.

Sonuçta bir yandan ticari tarımın gelişmesine karşın teknolojik yeniliklerin kullanılmasındaki sınırlılık, diğer yandan geçimlik küçük çiftçilerde kendini gösteren yoksulluk ve mülksüzleşme tarımda yeni bir politikanın gereğini olabildiğince ortaya koymaktadır.

Tarım kesiminin, bağımsız bir kalkınma modeli açısından, iki noktada önemi vardır: İhracatın büyütülmesi ve Sermaye birikimi. Her iki konudada tarımsal artığın bugünkünün çok üstüne çıkması zorunludur. Türkiye'ye marjinal nitelikteki toprakların ekime açılmasıyla toprak yoğaltımının üst sınırına gelmiştir. Bundan sonra birim başına ürün veriminin artırılması temel sorundur. Sözü ettiğimiz örgütlenmenin çekirdeğini "Devlet Çiftlikleri" meydana getirecektir. Hemen eklemeliyiz ki değindiğimiz "Devlet Çiftlikleri" bugünkü "Devlet Üretim Çiftlikleri" ile ilgisi olmayan bir birimdir. Devlet sanayide yaptığı öncülüğü tarımda da bu çiftlikler vasıtasıyla yapacaktır. Yöredeki tarımsal gelişmenin bir programa bağlanması, üretim planlamasının uygulanması, iç ve dış pazar ilişkilerinde öncülüğün yapılması hep bu devlet çiftliklerinin görevleri içersinde olacaktır.

Bu çiftlikler yöredeki istihdam sorununa da (kuşkusuz belirli ölçüde) çözüm sağlayacaklardır. Çiftlikler aynı zamanda yörenin tarımsay yapısına uygun Tarım Ürünleri sanayiine de sahip olacaklardır. Bu çiftliklerin çevresinde ki işletmeler girdi kullanımından ürünlerinin pazarlamasına kadar kooperatifleriyle birlikte merkezi üretim planlamasının gereğini yerlerine getireceklerdir. Böylece — Devlet— Kooperatif — İşletme üçlüsünden oluşan yeni bir örgütlenme ile kırsal kalkınmanın temeli atılacaktır. Bu model yörelerde tarımsal işbölümünü yaşama geçirecek ve etkinleştirecektir.

Tarımdaki üretim planlamasının hazırlanma sorumluluğu Tarım Bakanlığına ait olacaktır. Bakanlık planlamayı iç ve dış talebi, piyasa koşullarını gözönünde tutarak, yöredeki çiftliklerin bulgularından yararlanarak yapacaktır. Bakanlığın üretim planlamasının yanısıra bir görevde üretim ve verim artışını sağlayacak araştırmaları yapmaktır. Bu araştırmaların içersinde Genetik mühendisliğin ayrı bir yeri olacaktır. Bakanlık genetik mühendisliğini özendirerek ve eldekileri optimal bir şekilde kullanacaktır. Tarımsal örgütlenmenin denetimi, işlevlerinin noksansız yapılmasının sağlanması da Tarım Bakanlığının görevleri arasındadır.

Tarım Kooperatifçiliğinin yeni bir modele dayandırılması gereğide ortadadır. Bir önce değindiğimiz Devlet çiftlikleri ile tarım işletmeleri arasındaki işbirliğini bu kooperatifler sağlayacağı gibi, yöreye ilişkin üretim ve diğer programların hazırlanmasında katılımı sağlayacak demokratik bir öge gibi de çalışacaklardır.

Bir noktanın vurgulanmasında yarar vardır, Ülkemizde tarım politikalarının ayağı yere basar hale getirmenin önde gelen koşulu gerçek durumu tam yansıtan noksansız bir "Tarım Envanteri" nin yapılmasıdır. Bu envanter tarımdaki mülkiyet yapısını, teknolojik biçimlenmeyi, piyasa ilişkilerini açıklığa kavuşturacaktır. Envanterin sağladığı bulgulara dayanarak daha önce söylediklerimiz bir model içersinde somutlaştırılabilecektir.

TARTIŞMA

Prof. Dr. A. Savaş AKAD

Ben kısaca bir gözlem yapmak istiyorum. Bana öyle geliyor ki 1970'li yıllara gelindiğinde toprak reformu Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer tutmasına rağmen aslında epey geç kalmıştı. Yani eğer toprak reformu gerekli ise, bunun Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda yapılması gerekirdi diye düşünürüm. Gerçekten bir imparatorluğun yıkılıp yeni bir yönetimin başladığı bu dönemde, 15 – 20 yıl içinde büyük bir toprak reformu yapılması gerekirdi. Bu reformun 70'lerde kalmaması gerekirdi. Bana öyle geliyor ki büyük toprak sahiplerinin ellerinden topraklarını alıp para vermek, servet adaletsizliğinin düzeltilmesine önemli bir katkı yapamaz. Hele bu verdiğiniz parayı kimden aldığınız gündeme getirirseniz, Yani toprak reformu tarihine baktığımızda büyük toprak sahiplerinin elinden topraklarının, karşılığında birşey verilmeden, alındığını ve topraksız olan köylülere dağıtıldığını görürüz. Toprak reformunun, Türkiye ekonomisi açısından, Türk toplumu ve dış siyaseti açısından yapılması gereken tedbirler hadi 1920'ler değil belki ama, herhalde 20'lerin sonu 30'ların başı idi.

1970'lere, 80'lere geldiğimizde bu sorun artık Türk Tarımı açısından da marjinaldir. Ancak mevzii olarak, yerel olarak önemli sorunlar vardır. Türkiye'de toprak dağılımında adalet açısından, Bunların çözülmesi gerekiyor. Urfa olayını böyle tefsir etmek eğilimindeyim. Tür tarımı açısından merkezi bir sorun değildir. Marjinal sayabileceğimiz, hatta mevzii sayabileceğimiz bir sorundur. Ama bir sorundur yine de. Türkiye'nin herhangi bir yerinde topraksız insanlar, büyük toprak sahipleri ile bir arada yaşıyorlarsa bu Türkiye için bir sorundur. Bunun da çözülmesi gerekir, ama aynı dönemdeki bir enerji yetersizliği sorununa kıyasla, ki bütün ekonomiyi etkilemektedir, epey marjinal sayabilecek, ikincil sayılabilecek bir sorundur diye düşünüyorum.

Aklıma bir iki soru takılıyor. Acaba maliyeti neydi? Büyük bir operasyon var; yani kanunlar hazırlanmış, milletvekilleri çalışmış, belli kitaplar yazılmış, insanlar gidip gelmişler, araziler devletleştirilmiş, belki boş kalmışlar, boş kalmaları yüzünden üretim düşmüş, makineler alınmış, silolar alınmış, bunlar çürümüşler vs. vs. Biz bütün bu parayı acaba buna harcayarak yerde, orada bir fabrika kursaydık bu 5000 aileye daha yararlı olur muydu?

Bunu şunun için soruyorum, iktisatta sadece adalet kavramı hiçbir zaman olmamalı, aynı zamanda etkinlik kavramı da olmalı. Biz daima etkinlik ve adaleti beraberce ele almalıyız. Yani bir taraftan üretim artmalı öte taraftan ürünün adil bir şekilde dağıtılması sağlanmalı.

Bu yaklaşımı mezcederek gidersek, hele hele yaptığımız işlerin hesabını, kaçta malolduğunu bilirsek, dolayısıyla acaba biz o maliyetle o aktardığımız fonları daha iyi kullanabiliirdik, alternatifler var mıydı diye değerlendirmeler yapabiliriz.

Nitekim Saim beyin sunduğu tebliğin sonunda da vardı. Bu reformun maliyeti ne olursa olsun önemli şeyler olmuş. Bir tanesi pragmatizmimizi artırmış. Yani bir seçenek örneği vermiş. Ülke olarak yarınlar açısından önemli. Tepeden inme, zorunlu değil, halkın katılımı olayı, bunun boyutlarını görmek, böyle halkın seferberliğini görmek bana önemli gelen konular.

Konuşmacı toprak mülkiyetini sağlam zemine bağlamaktan bahsetti. Aslında bu konuyu açmasını sayın konuşmacının kendisinden isterdim. Kulağa hoş geliyor, hepimiz sağlam zemine otursun diyoruz da sağlam zeminden ne kastediyoruz? Nedir sağlam zemin? Bu bir hedef saptama oluyor, bence önemli. Hemen ardından söylüyeyim; Türkiye'de, bana öyle geliyorki, Türk Tarımının geleceği açısından, büyük toprakların parçalanması kadar, hatta belki çok daha önemli olarak özellikle büyük toprak sahiplerinin olmadığı yörelerde, küçük toprakların birleştirilmesi sorunu var. Tarımın doğru dürüst etkin hale gelebilmesi için. Baktığımız zaman sanıyorum ki oranlar bu ikinci sorunun ciddi bir sorun olduğunu gösterecektir.

Ben şöyle kabaca bir hesap yaptım. Türkiye'de 250 bin km² civarında tarım arazisi var. Bu da 250 milyon dekar eder. Urfa 2,5 milyonmuş, yüzde bir eder. Sanıyorum bu aşırı bölünmüş, birleştirilmesi gereken toprak mülkiyeti belki bu 250 milyonun yarısı veya daha fazlasıdır. Sağlam zemin hikayesinde acaba ikisini bir araya getirmeyi, adillik ihtiyacımızdan büyükleri parçalanırken, etkinlik ihtiyacımızdan küçükleri büyütmeyi beraberce düşünebilir miyiz genel bir toprak reformu çerçevesinde?

Korkut BORATAV

Toprak reformu toprağın dağıtımıdır. Hangi toprağın dağıtımı? Büyük işletmelerin dağıtılarak topraksız çiftçiye, yarıcıya, ortakçıya verilmesidir. Buna ilaveten etkinlik ayrı bir konu. Toprak reformunun ekonomik ve etkileri olumlu veya olumsuz olabilir.

Tarihi gelişmeleri gözlediğimizde toprak reformunun esas olarak mülkiyet üzerinde operasyon olduğunu görüyoruz. Büyük çoğunlukta meselenin, bizde gündeme geldiği gibi, paternalistce, yani belli bir siyasal kadronun yararını düşünerek bazı hallerde halka rağmen operasyon yapması şeklinde değil, halktan gelen, yani topraksız çiftçiden gelen dayanılmaz lön

tazyikle uyum sağlanarak yapılan operasyonlar şeklinde olduğunu görüyoruz. Bu şekliyle de doğal olarak devrim hareketidir. Sınıf çatışmalarını yansıtan ve bu çatışmaları kırsal bölgelerde çözüme ulaştıran devrim hareketidir. Her ülkede olmamıştır, fakat birçok ülkede olmuştur. Üçüncü Dünya ülkelerinin hepsinde gündeme gelmiştir, kiminde başarılı, kiminde başarısız olmuştur. Türkiye bu bakımdan deneyimi en zayıf ülkelerden birisidir.

Toprak reformu yine tarihi olarak feodal ve yarı feodal üretim ilişkisinin tasfiyesine yönelik olarak gözlenmiştir. Bizde de gündeme insiyaki veya hissedilir bir şekilde tabandan gelen baskılar yüzünden, yarı feodal ilişkilerin yaygın olduğu bölgelerde geldiğini biliyoruz.

Toprak reformunun kendisi bir mülkiyet operasyonudur, sonuçları ayrı bir konudur. Tarım reformunun daima reforma karşı olan çıkar çevreleri ve mülkiyet gurupları kullanmışlardır. Reformun üretimi olumsuz etkileyeceği düşüncesi ile olayı toprak reformu değil, tarım reformu platformuna kaydırırlar, en azından Türkiye'deki verileri ve olayları bilmezden geliyorlar. Türkiye'de küçük işletmelerin büyük fakat yarıcıya, ortakçıya işlettirilen işletmelerden daha verimsiz olduğu kanıtlanmıştır. Küçük işletmenin büyük ve modern kapitalist işletmelerle mukayese edilmesi, başarı ve başarısızlıkları ayrı bir konu. Yarıcı ve ortakçıya verilen büyük işletmenin genel olarak verimsiz bir işletme biçimi olduğu kabul ediliyor.

1970'li yılların çalışmalarının bize verdiği bilgileri özetliyorum. Azami toprak verimliliği sağlayan işletme büyüklükleri Türkiye Ölçeğinde buğday, arpa ve şeker pancarında 2500-5000 dekara kadar çıkıyor. Fakat sulanmış arazide pamukta 100 – 200 dekar, tütünde 41 – 50 dekar, susuz arazide pamukta 31 – 40 dekar, fasulyede 11 – 20 dekar, ayçiçeğinde 6 – 10 dekar, Reformun sonuçları hangi tip toprak arazide yapıldığına, ürüne, arazinin ekolojisine ve keza işletmelerin gerekli girdilerle beslenip beslenmemesine bir yığın başka faktörlerle bağlıdır. Dolayısıyla kategorik bir cevap verilmez; ancak reformun kendisi yine tarihsel ola-

rak bu tip değerlendirme ve yorumlardan bağımsız olarak gündeme gelir. Fransız Devriminde, Meksika devriminde, Çin devriminde böyle olmuştur. Kimi yerde kapitalist bir dönüşümü engelleyen koşulların tasfiyesinde, kimi yerde Sosyalizime geçiş sürecinin bir parçası olarak gelmiştir. Özetle söyleyeyim bizdeki talihsizlik 1971 yılında bence reformun alttan gelen bir hareketle, değil, Cumhuriyet tarihimizin daha doğrusu İkinci Dünya Savaşı sonrası Cumhuriyet tarihimizin patertalist eğilimleri sergileyen bir döneminde gelmesidir. İleri aşamalarda halkın örgütlenerek reformu dinamizm getirmesi de, sayın Kendirin tebliğindeki kesintilerle olanaksız kılınmıştır. Böyle koşullarda ahlakın, topraksız köylünün toprak reformuna inancı sarsılır. İşler değişmeyecektir, ne diye başımızı belaya sokalım eğilimi baş gösterir.

Urfa'nın seçilmesine ilişkin olarak sayın Kendir ortaya bir soru attı. 1970 tarım sayımına göre Urfa ili topraksızlık oranı bakımından, yani tamamen topraksız ailelerin (yalnız hayvancılık ile geçinen bir toprağın yarısından azına sahip olan bir toprağın tümünü kirala-yan veya ortaklık yapan aileler) toplam işletmelere oranı bakımından % 45'i gösteren bir ildir. Benim 1870 sayımı sonuçlarından hesaplarıma göre Urfa, toprak temerküzü oranı bakımından, Hakkari, Mardin, Diyarbakır, Bitlis, Hatay ve Adıyaman'dan sonra yedinci gelmektedir. Dolayısıyla Urfa ilinin seçiminde başka nedenler olabilir. Tabii tek Urfa ilinin uygulama alanı seçilmesinin oldukça tartışmaya açık, hatta kabul edilmez yanları da var. Bu ilde toprak reformu olmaz, yani toplumu kucaklayan bir reform hareketi olmaz, reform o noktada tıkanır kalır görüşüde geçerli olabilir.

Prof. Dr. İlhan TEKELİ

Ben bir kaç nokta üzerinde durmak istiyorum. Bu Cumhuriyet'in başında ele alınsaydı nasıl olabilirdi, daha sonra alınsa nasıl olabilir sorusu üzerinde birşeyler söylemek istiyorum.

Hatırladığım kadarıyla Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sorun galiba toprağın parçalanması sorunu değildi. İstatistiklerdeki rakamlar, 1927 tarım sayımındaki rakamlar şunu gösteriyor. Çiftçi ailesi başına ekilen toprakların miktarı çok küçüktü. Yani bugün ortalama ekilen topraktan çok küçük. İnsan bunları okuyunca hakikaten bu küçük toprakta bu insanlar nasıl yaşıyor diye şaşıyor. Türkiye'de şimdi ekilen toprak miktarı daha çok küçük. O zaman 13 milyon hektar, şimdi 27 milyon hektar yani o zamandan bu güne iki misline çıkarılmış. Demekki 1923'lerde çiftçinin temel sorunu kullanacak toprak bulamamak değil elindeki araç ve gereçlerle toprağı işleyememek. Bence üretim faktörleri emek ve toprak dersek ikisi birden kıt olmuyor birisi kıt oluyor. Birinci dönemde kıt olan sanıyorum emek ve emeğin kullanma biçimi, örgütlenmesi. Büyük toprak sahipleri için de toprağın parçalanması mühim değil, ne kadar emeği kontrol ettiği önemli. 1938'lerde hazırladığım araştırma sonuçlarına göre, büyük toprak sahipleri topraklarını ekemiyorlar. Çünkü yeterli emek bulamıyorlar. Çiftçi, yarıcı olarak, yani yarı feodal biçimde kullanacağı emek bulamıyor. Halbuki zaman içinde, Türkiye'nin nüfusu artınca (bugünkü durumda) toprak üstündeki nüfus baskısı farklı bir noktaya geliyor. Yani şimdi toprak kıt faktör haline geliyor.

Bundan şimdi hemen toprak reformu yapalım sonucunu çıkaracak değişim ama iki noktadaki bakış açılarımız niye farklı olabilir, niye Cumhuriyetin ilk yıllarında daha çok makinalaşma üzerinde durmuşlar bunu anlayabiliriz. 1923 sonrasında ilk bunalıma kadar (1930 bunalımı) acaba makinalaşarak ektiğimiz toprağı arttırabilir miyiz düşüncesiyle toprak konusu gündeme gelmiştir. Nedenlerden biri bu. Ama o zaman toprak reformu bilki feodal yapıyı kırmak için çok önemli bir araçtı. Yani emeği özgürleştirmek için önemli bir araçtı.

İkinci üzerinde durmak istediğimiz nokta şu. Küçük üreticilik meselesi. Bence dönü-

şim meselelerini incelediğimiz zaman görüyoruz ki, Türk tarım içinde küçük üreticilik kendi kendini devamlı üretiyor. Bizim genel olarak kapitalist süreçten beklemediğimiz "toprağın toplulaşması" oluşumu yerinde, Türkiye'de küçük üreticiliğin kendisini yeniden ürettiğini görüyoruz. O zaman karşımıza şöyle bir soru çıkıyor. Acaba küçük üreticiliğin verimli hale gelebilmesi için tarımın etrafındaki hizmetler gurubu nasıl örgütlenebilir? Diğer taraftan çıkan ürünün toplanıp tüketim merkezlerine, ihracat kanalizasyonu nasıl sağlanabilir? Şimdi bunun için aslında temel çözüm artık küçük mülkiyetin rasyonel örgütlenmesidir. O zaman karşımıza dört tane alternatif model çıkıyor:

1 – Küçük ticari sermayeyle bu işi örgütlemek. Yani işte kasabada bir adam olacak; o toplayacak, daha üst kademe bir merkeze gönderecek, yahut gübre onun kanayla dağılacak, bakım sorunları oradaki küçük esnaf tarafından yapılacak.

2 – Kurulu kooperatifler, kooperatif birlikleri eliyle örgütlemek.

3 – Devlet eliyle örgütlemek.

4 – Özal'ın arada sözünü ettiği, özellikle ihracat için sözünü ettiği büyük sermaye ile örgütlemek.

Sanyorum eğer bugünkü Türkiye'de toprak reformu sözkonusu ise bu reformu anlamlı kılacak mekanizma şu olabilir.

Eğer biz bu hizmetlerin verilmesini ciddi bir kooperatif bazında örgütlemeye gideceksek, kooperatiflerin başarılı olabilmesi için acaba mülkiyetin eşitlenmesi bir ön koşulumdur? Bu ön koşulun sağlanması için bir toprak reformuna gerek duyulabilir mi? Artık daha önceki gibi bir emeği özgürleştirecek; 1920'lerdeki gibi bir gücü kırmaya yönelecek bir toprak reformu yerine, küçük üreticilik içinde ticarete açılan, kapitalistleşen tarımın gereksinimlerini eğer kooperatifler içinde çözmeye çalışıyorsak bunun başarısı için toprak reformu yapılmalı. Yani toprak reformunun Türkiye'nin bugünkü koşullarında yeni formülasyonu bu olabilir mi diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Saim KENDİR (Sorulara Cevapları)

Sayın Savaş AKAT "Acaba Maliyeti neydi? bunun yerine fabrika kursaydık 5000 kişi için daha yararlı olmaz mıydı?" dedi.

Şimdi tabii bunun maliyeti ve getireceklerini tartmak sanıldığı kadar kolay değil, hele hele orada fabrika kurmayla karşılaştırılacak yanı da yok. Evvle Urfa'da uygulama tamamlansaydı, ilk kerkede 5000 ailye toprak sağlanacaktı ama toplam 30.000 ailye topraklandıracak rezerv vardı. O yönü var. Ayrıca bugün bile toprak mülkiyetinde adil bir dağılım sağlanmadığı sürece Türk Tarımının en kalıcı hastalıklarından kurtulması mümkün değildir. Yani bunun adına ister toprak reformu deyin ister başka birşey deyin.

Çözüm önerileri içinde çok anlamlı bulduğum Sayın TEKELİ'nin yaklaşımlarıdır. Türkiye'de en verimli işletmeyi tarımda çalışanların tümünü mutlu edecek bir biçimde ortaya koymak, çözülmesi kaçınılmaz bir sorun olarak, hala duruyor. Yani bunun yerine bir başka şey ikame etmek mümkün değildir. Oradaki çiftçilerin sorunu işgüc sahibi olmak değildir. İşgüc sahibi olmak için zaten büyük şehirlere, yurt dışına akın eden milyonlarca yurttaşımızın olduğunu biliyoruz. Tarımda üretime katkıda bulunan, ama bu katkılarını, kendi haklarını alamadan sürdürmek durumunda olan topraksız ve az topraklı çiftçilerin sorunu bir sorun olarak hala sürüyor ve çözülmelidir diyorum.

Toprak mülkiyetini sağlam zemine oturtmak derken aynı sayın Savaş AKAT'ın söylediği gibi pek çok şeyi bir arada anlatmak istedin. Yani malik olunan arazilerin çok parçalılığı, dağılıklığı, ekime açılmaması gereken belli arazilerin ekimden geri alınması, özel mülkiyete konu araziler gibi kamu arazilerinin de tapuya kayıtları gibi. Kamu arazilerinin tesciline gerek yok denilirse o zaman sürekli olarak öbür tarafa haksız aktarım oluyor. Bu arada tabii

Bu tabii günümüz için bir konu. Önümüzdeki yıllarda ülkemizde şehirleşmenin daha hızlı olacağı düşünülürse bu yaşanan şeyler çok marjinal olmaktan çıkacak çok daha önemli bir konu olacak. Başka bir önemli konu daha var. Bu metropoller çevresindeki köylerin dönüşümünü anlamak bakımından önemli bir sonuç. Genellikle Ziraat Mühendislerimizin, metropoller etrafındaki köyleri bakış açıları daha çok iyi toprağın bulunması açısından. Yani birinci sınıf yahut üçüncü sınıf sulanabilen iyi toprakları bu kentleşme içinde kaybettirmeyelim, koruyalım biçimindedir. Kaynak koruma açısından değerlendirirseniz bu bakışta bir rasyonellik vardır. Ama oradaki yaşam dönüşümünün tam anlamayan bir yaklaşımdır.

Burada birkaç alternatif biçimi önereceğim. Eğer bizim büyümeyen bir şehrimiz olsaydı, şehre çeşitli uzaklıklardaki köylerde faaliyetlerinin nasıl çeşitleneceği yolunda önceden teorik saptamalarımızdan yararlanabilirdik. Ama şehir büyümeye başladığı zaman ilginç olaylarla karşılaşırız. Kent köye doğru ilerlemeye başlıyor. Bu ilerleme sırasında iki sorun var. Birincisi köylü nasıl dönüşür, ikincisi kent büyürken kapitali kırsal kesimi nasıl yeniden örgütüyor. Bu ikisinin karşılıklı ilişkileri ilginç dinamikler veriyor. Bir nokta üzerinde belki bu dönüşüm bugün bakımından ilginç bir farklılık ortaya çıkarıyor.

sağlam zemine oturtma konusu içinde alıyorum.

Prof. Dr. Saim KENDİR

Sayın genel müdür görüşlerini açıkladı. Eğer zaman zaman beni de tanık göstermeseydi hiç konuşmayacaktım. Ama izin verirsiniz bu tanıklığı kabul etmem çünkü o toprağın dağıtılmaması reforma karşı bir harekettir ve bilinçli yapılmıştır. Hiçbir başka gerekçesi yoktur. Son çıkan yasa bir anti reform yasasıdır. Toprak reformunun Urfa'daki cılız uygulamasını bile etkisiz kılmak için, oradaki sınırlı sayıdaki çiftçi eğer toprağa ulaşırsa, örgütlenirse, üretim yaparsa bunun getireceklerini önlemek için yapılmış bir harekettir. Gerisi hikayedir. Ben onlara inanmam. İnanmadığım gibi karışmayacağım ama birde ben tanık gösterilirsem bu bana büyük haksızlık olur. Beni bundan bağışlasınlar.

Şimdi değerli genel müdürün bahsettiği Milli Güvenlik Kurulunun almış olduğu kararlar. Orada Milli Güvenlik açısından uygulanacak özel projeler sözkonusu. Ben müsteşarlık görevini devralınca verdiler bana bu dosyayı okudum, anlamadım. Ben toprak reformu yaparım. Yasaya göre kamulaştırılacak araziyi, bu arazi üzerinde çalışan topraksız az topraklı çiftçilere dağıtırım, kooperatifleşmeyi sağlarım gerisine ben karışmam, gerisini ben yapmam. Sayın Genel müdürün bahsettiği dökümanlar vardır. Ama o dökümanlarda benim imzam yoktur. Tabii ben sorumlu bir kamu görevlisiydim. O zaman Cumhurbaşkanına gittim kendisine anlattım, sonuç şöyle bağlandı. Bana teknisyen olarak bu iş olurmu diye sorarsanız cevabım "olmaz" bana müsteşar olarak bu işi yapabiliyordunuz dersiniz cevabım "yapmam". Gerisini siz ne yaparsanız yapın beni bu işe karıştırmayın diyerek konuyu çözmüşüm. Benim imzam yoktur, tavrım budur.

Prof. Dr. İlhan TEKELİ

Bahattin arkadaşımız bugün veya son 15 – 20 yıl içinde kırsal kesimde yaşanan alternatif dönüşüm tipolojilerin bize verdi. Burada karşımıza çıkan ilginç soru niye Türkiye'de böyle bir dönüşüm yaşandı ve dönüşümün 19. yüzyılda diğer ülkelerde yaşanan dönüşümlerden farklılığının temel nedeni neydi. Yani bizim 1960'lardan kırsal kesime bakış açılarımız daha çok 19. yüzyıl Rusya'sındaki dönüşüm modelinin etkisi altındadır. Oradaki kapitalistleşme ile olacağını sanıyorduk ve toprak reformu da bir çeşit ona cevap olarak çıkıyordu. Türkiye'de uzun süre toprak büyüklükleri ile ilgili istatistikleri doğruluğundan şüphe duyuldu uzun önce küçük mülkiyetin yani köylünün böyle direnebileceği varsayımı yoktu. Tabii olabileceği ilginç. Yani 19. yüzyılda başka yerlerde yaşananlardan farklı olarak küçük mülkiyetin Türkiye'de yaşayabilmesi acaba hangi faktörlerin etkisi altında olmuştur. Muhtemelen şöyle bir olanak var. Traktörün kullanılma biçimindeki farklılıklar teknolojik bir açıklama yapmayı mümkün kılıyor. 19. yüzyılda diğer ülkelerde yaşanan dönüşüm, traktör varlığı altında yaşanmış bir dönüşüm değildir. Şimdi bütün dünyada yaşanan dönüşüm bir traktör varlığı altında yaşanan dönüşümdür. O zaman emeğin kullanılması ile ilgili süreçlerde önemli değişiklikler ortaya çıkıyor.

İkinci üstünde durmak istediğim konu, acaba ülkedeki kırsal kesimde yaşanan bu dönüşüm modelinden başka, farklı etkenler altında yaşanan başka dönüşümler var mı? Bu şunun için soruyorum; Bu dönüşümlerin arkasındaki etkenleri yakalayabilmek için acaba Türkiye'de bazı özel noktalar seçebilir miyiz ki o seçtiğimiz noktalar bize kontrollü başka gözlemler versin. Böyle nokta olarak metropoliten alınan çevresindeki köyler problemi ele alınabilir. Acaba metropoliten çevresindeki köyler nasıl dönüşüm geçiriyorlar. Bu dönüşümlerin normal kırsal alandaki dönüşümden nasıl farklılıkları ortaya koyuyor.

